

त्रिवेदि पायनमाणा- पांयमा पुस्तकनी सभञ्जुती

1924 योनः
भारतभू भगनलाल कल्याणलु देशाई सरभोजुनाणा
अ. सि. कडोडु य. शाणा

प्रकाशक
भारतभू-वेलेलस कल्याणलुदास-डोरे

सिवा हळ पावडने स्वाधीन छ

Reg No 58

मुद्रक-भगवंतराय रतनलु देशाई
मुद्रणस्थान-समाचार प्री. प्रेस, अयाटीणा अकसा-मुमत.

पहेली आवृत्ति प्रत १०००

संवत् १९८०

छ. सं. १९२४

कीमत ०-६-०

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ

સૂચના ૧૧૬૨૪

છાપવાની ઉતાવળથી ઘણી જગ્યાએ ભૂલો રહી જવા
પામી છે. પરંતુ આ બુક માત્ર જ્ઞાનાનમાં
વિચારોની વૃદ્ધિ માટેજ હોવાથી લેખનના
ઉપયોગમાં લેતા પહેલાં શિક્ષકોએ દુરસ્તી
કરાવવા તસ્દી લેવાની છે તે માટે
માફી આપશો.

બી. સેવક

આસ્તર મગનલાલ કે. દેસાઈ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૭૨૪ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ત્રિવર્તી વાચનમાળા-૪

વિષય .

“ મુખ્ય વિષયાનુક્રમણિકા ”

ક્ર	વિષય	પૃષ્ઠ	પાઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
	મુખ્ય પૃષ્ઠ	૧	૬	ધર્મોનિષ્ઠ પ્રધાનભાષ્યો	
	બી. એ.	૨		ભાગ ૨ નો	
	પ્રસ્તાવના	૪		તીર્થંકર	૨૧
	અનુક્રમણિકા	૫	૭	વહેમ	૨૩
	બુલબુલ	૫	૮	કળુત્તર	૨૪
	વિધેય	૭	૯	અસત્યનું સત્ય ભા. ૧ લો	૨૭
	સેવામાં ધ્રુવરના મેવા		૧૦	અસત્યનું સત્ય ભા. ૨ નો	૨૭
	આ. ૧ લો	૮	૧૧	પારો	૨૬
	સેવામાં ધ્રુવરના મેવા		૨૨	સપુત કપુત	૩૪
	આ. ૨ નો :	૧૦	૧૩	રાજહંસ ભાગ ૧ લો	૩૫
	મહુવાહનનું આખ્યાન	૧૨		બૂચ	૩૫
	કુરુક્ષેત્ર	૧૨	૧૪	રાજહંસ ભા ૨ નો	૩૬
	અશ્વમેધ	૧૨	૧૫	ચાહ ભાગ ૧ લો	૩૭
	ચિત્રાંગદાને ઉલૂપી	૧૪	૧૬	ચાહ ભાગ ૨ નો	૩૮
	પિતામહ	૧૫		લોહચુંબક	૩૮
	શિખંડી	૧૫	૧૭	ખાવા પીવા વિષે સલાહ	૪૧
૧	ધર્મોનિષ્ઠ પ્રધાનભાષ્યો		૧૮	ભિષ્મપિતામહભાગ ૧ લો	૪૩
	ભા. ૧ લો	૧૮		શાંતનુ	૪૩
	કુમ્ભરપાળ	૧૮		ગંગા	૪૫
	લવણપ્રસાદ	૧૯		વસિષ્ઠ	૪૬
	વસ્તુપાળ ને તેજપાળ	૧૯		શુક્રાચાર્ય	૪૬

બૃહસ્પતિ	૪૭	૨૮ ધ્રુવડ	૬૮
પરશુરામ	૪૭	૨૯ દીવાદાંડી ભાગ ૧ લો	૬૯
સત્યવતી	૪૯	૩૦ દીવાદાંડી ભાગ ૨ નો	૭૦
૧૯ બીષ્મપિતામહભાગ૨ નો	૫૧	૩૧ સ્વદેશ રક્ષક કુમારિકા	
શાંદવ	૫૧	ભાગ ૧ લો	૭૧
પાંદુ	૫૧	૩૨ સ્વદેશ રક્ષક કુમારિકા	
મનરાજી	૫૨	ભાગ ૨ નો	૭૨
નિદુર	૫૨	૩૩ સ્વદેશ રક્ષક કુમારિકા	
દ્રોણાચાર્ય	૫૩	ભાગ ૩ નો	૭૩
મોક્ષ	૫૪	૩૪ મામેરું	૭૫
૦ મીચ	૫૫	જી	૭૬
૨૧ કાંગાર	૫૬	સીમન્ત	૭૭
કાયળીવાળાં બીજનં પ્રાણી ૫૬		નંદ	૭૮
૨૨ કેળવણીનો પ્રતાપ	૫૮	૩૫ ગાહમૃગ	૮૧
૨૩ પાપી લક્ષ્ય	૫૯	૩૬ ચ્યારમ્ લોકો	૮૩
૨૪ નીલવર્ણી ને રાજકુમાર		૩૭ કાલસો ભાગ ૧ લો	૮૫
ભાગ ૧ લો	૬૩	કલાલી	૮૫
૨૫ નીલવર્ણી ને રાજકુમાર		કાળો હીરો	૮૬
ભાગ ૨ નો	૬૩	૩૮ કાલસો ભાગ ૨ નો	૮૭
સિદ્ધિ	૬૩	૩૯ રાજવાલ પંડિત	૮૯
૨૬ નીલવર્ણી ને રાજકુમાર		મનુ સ્મૃતિ	૯૦
ભાગ ૩ નો	૬૪	પારાશર	૯૦
૨૭ બલિ વામન સંવાદ	૬૫	ગૌતમ	૯૦
બલિ	૬૫		

૪૦ મહાન સિકંદર	૯૧
૪૧ કુંવરબાઈનો બલાષો	૯૩
કંકુ	૯૩
૪૨ નિરાક	૯૭
૪૩ શિશુપાળવધ, ભાગ ૧લો	૯૯
શિશુપાળ	૯૯
રાકમણી	૯૯
વ્યાસ	૧૦૦
યાત્રવલકય	૧૦૧
કપિલ	૧૦૧
અભા	૧૦૨
અશ્વત્થામા	૧૦૨
કર્ણ	૧૦૪
દુર્યોધન	૧૦૭
શત્રુ	૧૦૯
એકલવ્ય	૧૦૯
ભગદત્ત	૧૧૦
બાલિક	૧૧૦
નયદ્રથ	૧૧૦
૪૪ શિશુપાળવધ ભાગ ૨નો	૧૧૧
પૂતના	૧૧૧
અગ	૧૧૧
તૃણાવર્ત	૧૧૨
કેશીઅશ્વ	૧૧૨
અધામુર	૧૧૨
ગોવર્ધન	૧૧૩
એર	૧૧૩

૪૫ જેનો આગ આંધળો	
તેનું કલકલવામાં	૧૧૪
૪૬ સ્વદેશ પ્રેમ ભાગ ૧લો	૧૧૫
રસ	
૪૭ સ્વદેશ પ્રેમ ભાગ ૨નો	૧૧૭
૪૮ વીરાંગના દુર્ગાવતી	૧૧૮
૪૯ બ્રહ્મચિરિ વર્ણન	૧૨૦
૫૦ વહેલા ઉઠો	૧૨૧
૫૧ રાગ આલોકેડના સદ્ગુણ	
ની વાતો ભા. ૧ લો	૧૨૩
લેટિન	૧૨૩
૫૨ રાગ આલોકેડના સદ્ગુણ	
ની વાતો ભા. ૨ નો	૧૨૩
૫૩ નાયગરાના જળધોધ	૧૨૪
જળધનુષ્ય	૧૨૫
૫૪ નીલ શૃંગાલ	૧૨૬
૫૫ નાના કહે નાના નયી	૧૨૭
નયલંક	
૫૬ જે તે માની ન લેશે	૧૨૮
૫૭ અહિ લોકો	૧૨૯
પરવાળું	૧૩૦
૫૮ આપતિમાં ભુદિ ખીલે	
છે ભાગ ૧ લો	૧૩૧
૫૯ આપતિમાં ભુદિ ખીલે	
છે ભાગ ૨ નો	૧૩૨

૬૦ દલ્લો એટલે દુઃખ	૧૩૩
૬૧ આપત્કાલ	૧૩૪
૬૨ આચારમાં શિષ્ટતા	૧૩૫
૬૩ તીડ	૧૩૬
૬૪ સમસ્યા	૧૩૮
અણુ	૧૩૯
૬૫ ન્યોબ્ સ્ટીવન્સન ભા.	
૧ લો	૧૪૧
૬૬ ન્યોબ્ સ્ટીવન્સન ભા.	
૨ નો	૧૪૧
પાર્લમેન્ટ	૧૪૧
૬૭ કરકસર	૧૪૫
જાતી	૧૪૬
૬૮ હરકતમાં વરકત	૧૪૮
વિક્રમરાજા	૧૪૮
ફાંકર	૧૪૯
ફરિશ્ત્ર	૧૫૧
ફહલાદ	૧૫૧
૬૯ ધૂમકેતુ, ભાગ ૧ લો	૧૫૩
૭૦ ધૂમકેતુ, ભાગ ૨ નો	૧૫૩
ન્યુટન	૧૫૩
દુર્ધાન	૧૫૪
૭૧ શેખ ફરીદ	૧૫૭
૭૨ તુલસી વિવાહ: નારદ-	
શ્રીકૃષ્ણને ત્યાં	૧૫૯
તુલસીવિવાહ:	૧૫૯

નારદ	૧૬૧
કમळा	૧૬૩
ગજપતિ	૧૬૫
૭૩ ઉદ્યોગ કરો	૧૬૭
૭૪ પીવાની વસ્તુઓ ભાગ	
૧ લો	૧૬૮
૭૫ પીવાની વસ્તુઓ ભાગ	
૨ નો	૧૬૯
૭૬ તમારા કામની તમે	
કાળજી રાખો	૧૭૦
૭૭ કપૂર	૧૭૧
૭૮ આકાશ ગંગા	૧૭૩
એરિસ્ટોલ	૧૭૩
ઝેલિલીઓ	૧૭૬
તુલસી વિવાહ: લગ્નમંડપ	
ચોરી	૧૭૯
છેદો	૧૮૦
કપિલા	૧૮૨
ધ્રુવ	૧૮૨
ફોષ	૧૮૩
શારદા	૧૮૪
૮૦ બીજાંની મનોદશા	
વચારો	૧૮૫
૮૧ અર્થનો અનર્થ ન કરો	૧૮૬
૮૨ અભિમાની પોતાનો	
નાશ પોતે કરે છે	૧૮૭

આભાર

મારી જીંદગીમાં મેં આ પહેલું જ સાદસ બાણીયુજન
કરેલું હોવાથી મારા લખાણને વાંચવા અને ફેલાવો કરવા આપ
ને તસ્દી લીધી છે તે માટે આપનો આભાર માનું છું
'જીવતાની માયા છે' તો ઇશ્વરેન્દ્ર હશે તો. બીજીવાર આવી જ
રીતે મળાશે. પરંતુ મેળાપ આપવાનો આધાર આપના
ઉપર રાખી વિરમું છું.

લી. સેવક

માસ્તર મગનલાલ કે. દેશાઈ

“તહીં આ શિર ઝૂકે છે.”

ગાઝલ.

જહાં નિજ સ્વાર્થના બધો તૂટ્યા બન્યાંહે ફકીરી છે,
સ્વીકારી સેવના જેણે તહીં આ શિર ઝૂકે છે.
ચહે જે સાચને દિલથી મરે જે સાચને માટે;
અભય જે વીર સઘળે છે તહિં આ શિર ઝૂકે છે.
ગણેના ખોદ્ સત્તાનો ગણેના જે સ્તુતિ નિંદા;
ઝૂકે જે લોકના હિત તહીં આ શિર ઝૂકે છે.
બભૂકી દીનનાં દુઃખે જીગરમાં ઢાળીઓ જેને;
મથે એ લ્હાય ખૂબવા તહીં આ શિર ઝૂકે છે.
વિદોષી ને વિપત્તિનાં હજારો ખંડની સામે;
સમરમાં કેસરી ગાજે તહીં આ શિર ઝૂકે છે.
ઉઠાવે જીવન ને અન્યાય સામે શિર નિજ હક્કે;
પછી છે ભોગ પણ થાયે તહીં આ શિર ઝૂકે છે.
પ્રજાને દેશની કીર્તિ તણી જેને ખુમારી છે;
ઉઠાવે જન્મ ભૂમિને તહીં આ શિર ઝૂકે છે.
ટકાવા ટેક સ્વાભિમાન આપે આહુતિ સહુની;
ખિરદ જે મર્દનું ધારે તહીં આ શિર ઝૂકે છે.
ગણ્યું ધર દેશને જેણે કુટુંબી દેશીઓ માન્યા,
વહાવી પ્રેમની ધારા તહીં આ શિર ઝૂકે છે.
વિભૂતિ^૧ દેશને ચરણે ધરી નિષ્કામ ભવેથી;
કરે કુરખાની^૨ જીવનની તહીં આ શિર ઝૂકે છે.

૧ ગુસ્સો. ૨ યુદ્ધ. ૩ મનોવિકારની લ્હર. ૪ પણ, પ્રતિષ્ઠા.
૫ નૈશ્વર્ય. ૬ પ્રભુને નામે કંઈ ભોગ આપવો તે.

ત્રિવેદી વાચનમાળા

પાંચમા પુસ્તકની સમજૂતી

મુખ્ય પૃષ્ઠ

મુખ્ય—(સં. ચન્ ઉપરથી)
મુખ્ય, આદ્ય, પહેલું, પ્રારંભ,
શરૂઆત.

પૃષ્ઠ—(સં. સ્વર ઉપરથી)
સપાટી, ખીલ, ખાળુ

ત્રિવેદિ—સં. ત્રિ+વેદ+દિનીચેનો
'ત્રિવેદી' જુઓ આ સ્થળે
'દિ'માંના ન નો વળીતત્પુરુષ
સમાસ'થી લોપ થયો છે

વેદ—સં. વેદ ઉપરથી) એ
ચાર છે. ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ,
સામવેદ, અથર્વવેદ. ઋગ્વેદમાં
પ્રભુપ્રાર્થના, યજુર્વેદમાં યજ્ઞ

વિધિ કે કર્મવિધિ, સામવેદમાં
સંગીતવિધિ, અને અથર્વવેદમાં
રાજ્યનીતિ અને જાદુમંત્ર
ખાસ રહેલાં છે. મૂળવેદપ્રજ્ઞ
હતા. પાછળથી અથર્વનામના
પ્રાજ્ઞણે અથર્વ વેદ બનાવેલા
છે. માટે આ સ્થળે ખાસ કરી
પ્રજ્ઞ વેદ લેવાના છે. વેદને
અપૌરુષ એટલે કોઈ પુરુષ નહિ
પણ પ્રભુએ જ બનાવેલો કહે છે.
અનાદિ છે. એને શ્રુતિ પણ
કહે છે કેમકે પ્રભુ પાસેથી
ઋષિઓએ સાંભળેલા ગણાય છે.

વાચન—(સં વચ્ચ+અન) કથન
પાઠ કરવો

માળા-(સં.માળા)હાર, પંક્તિ
‘ત્રિવેદિ :વાચનમાળા’-ત્રણ
વેદવાળાએ બનાવેલી પાઠ
કરવાની હારમાંનું

પુસ્તક-(સં. પુસ્ત-પોથી)
ચોપડી. (છટાં પાનાવાળી જે
ચોપડી તેને પોથી કહેછે.)

રાવબહાદુર-(સં. રાજન+ફા.
બહાદુર) વફાદારી બદલ સરકાર
તરફથી રાજા જેવા બહાદુરનો
અપાતો ઇલ્કાબ કે ખિતાબ

ત્રિવેદી-(સં.ત્રિ+વેદ+હન (ધ)
ત્રણ વેદને બાણનાર.(પ્રાચીણો
માં ચાલતી અટક)

બી. એ.-(અં. બેચેલર ઓફ
આર્ટ્સ) અંગ્રેજી કેળવણીમાં
આપાતી એ નામખ પદવી.(અસ
લના વખતમાં વેદનું જ્ઞાન ગુરૂ
પાસેથી મેળવ્યા પછી ગૃહસ્થી

થવાને ગુરૂ પાસેથી જાણતાં
મેળવાતીસ્નાતકનામની પદવી
જેવી. બી. એ. ની પદવી છે)

વાનપ્રસ્થ-(સં. વન+પ્ર+સ્થા)
વનમાં જઈને રહેવું તે.(પોતાનું
બધું કરવાને જીંદગીના ચાર
ભાગ કરી તેને ચાર આશ્રમનાં
નામ આપેલાં છે-આઠથી બાર
વર્ષની ઉંમર થતાં જનોઈ દેવાઈ
ગુરૂને ત્યાં વીસથી પચ્ચીસ
વર્ષની ઉંમર થતા સુધી બણેતે
પ્રજ્ઞાચર્યાશ્રમ પછી થેરે આવી
પરણીને ચાલીશથી પચાસ વર્ષ
સુધી ઘર આગળ રહેવું તે
‘ગૃહસ્થાશ્રમ’ પછી વનમાં સ્ત્રી
સાથે જઈ પ્રભુનું ચિત્તન સી-તેર
કે પોણાસો વર્ષની ઉંમર સુધી
કરવું તે વાનપ્રસ્થાશ્રમ’ પછી
તમામ સંબંધનો ત્યાગ મરતા
સુધી કરવો તે ‘સંન્યાસાશ્રમ’

(આ જગ્યાએ નોકરીનાધંધાથી
'વાનપ્રસ્થ')

પ્રિન્સિપલ-(અં. હેતુ,) મુખ્ય
અધિપતિ, નાયક.

પ્રે૦ રા૦-પ્રેમચંદ રાયચંદ
(નામની)

અમદાવાદ-(કા૦ અહમદ+
આબાદ) અહમદશાહ નામના
આદશાહે વસાવેલું શહેર

એમ૦ એ૦-(અં. માસ્ટર
એન્ડ આર્ટ્સ) બી. એ. કરતાં
ચઢતી પદવી.

(સં. વિશારદ-પારંગત જેવી)
સારી રીતે ભણ્યાની પદવી

એલ. એલ. બી.-(અં. બેચેલર
એન્ડ લાયસન્સ એટ્ લૉ) કાયદા
વાપરવાનો અપાતો પરવાનો
(એ પદવી વકીલને અપાય છે)

નૈતિક-(સં. નૈ+ત+ઇક) નીતિ
સંબંધી.

માનસિક-(સં. મનસ+ઇક)
મન સંબંધી.

તત્ત્વ-(સં. તત્+ત્વ) તે પાણુ. તે
સંબંધી સાર

તત્ત્વજ્ઞાનના-વ્યવહારિક અને
પ્રભુ સંબંધી જ્ઞાનના

ગુજરાતી-(સં. ગુર્જર+રાષ્ટ્રીય)
ગુજરાત દેશની (ભાષા)

પ્રકાશક-(સં. પ્રકાશ+અક
પ્રસિદ્ધ કરનાર.

એમ૦ સી૦-(અં.) મોહનલાલ
ચુનીલાલ.

કોઠારી-(સં. કોષ્ટાગાર+ઈ)
ભંડારી, કોઠારનો ઉપરિ.

(આ સ્થળે અટક છે.)

કાપડી-(સં. કાપાલિક ઉપરથી)
સાધુ, સંન્યાસી, (અસલ કાપડી
પોળ સાધુઓની જગ્યા હતી)

આવૃત્તિ-(સં. આ+વૃત્+તિ)
વિંટાવું, ઢંકાવું.

સ્વાધીન-(સં. સ્વ+આધીન)
પોતાને, તાબે.

મૂલ્ય-(સં. મૂલ ઉપરથી)કીમત
સિટિ-(અ.) શહેર
પ્રિન્ટિંગ-(અ.) છાપખાનું.
પ્રેસ-(અ.) દાખવાનોસંચો
(કાગળને દાખીનેછાપે છે માટે)

પ્રસ્તાવના

પ્રસ્તાવના-(સં. પ્ર+સ્તુ+અના)
આરંભમાં વખાણવું (તે વિષયનું
ટુંકામાં વર્ણન)

શૈલી-(સં. શીલ+ઈ) રીત.

વર્ગીકરણ-(સ.વર્ગ+ઈ+કર+
અણ)સમાન ધર્મવાળાં પ્રાણી
વિગેરેનાં ટોળાં

વિજ્ઞાન-(સં. વિ+જ્ઞા+અન)
વધારે જ્ઞાન.

ખગોળ-(સં. સ્વ+ગોલ)આકાશ
નો જણાતો ગોળો

શાસ્ત્ર-(સં. શાસ+ત્ર)સામાન્ય
નિયમનો સંગ્રહ.

ગ્રંથલુ=(સં. ગ્રંથ+અણ) પકડ
વાવાળી.

અનુકૂળ-(સં. અનુ+કૂલ
અનુસરતું, ગમતું.

ભાષા-(સં. માષ ઉપરથી)
લખવું બોલવું તે.

ક્રમિક-(સં. ક્રમ+ઈક)અનુક્રમ
વાળી.

‘અંગ્રેજી કેળવણીને આંગણે
આવ્યા હોય છે’-અંગ્રેજી
કેળવણી લેવાની તૈયારીમાં
હોય છે.

પાશ્ચાત્ય-(સં. પશ્ચાત્+ત્ય
પશ્ચિમમાંહોનાર(યૂરોપખંડની)

પ્રાથમિક-(સં. પ્રથમ+ઈક) શરૂ
આતનો અભ્યાસ કરાવનાર.

સમાપ્ત-(સં. સમ્+આપ+ત)
અંતને પામેલું, પુરેપુરું,
ખતમ, ખલાસ.

પરિસમાપ્તિ-(સં. પરિ+સમ્+
આપ્+તિ) ચોમેરથી અંતને
પામેલું.)

ભૂગોળ-(સં. ભૂઃ+ગોલ)
પૃથ્વીનો ગોળો.

પાઠ્ય-(સં. પઠ્+ય) પાઠ
કરવા લાયક.

પુનરૂક્તિ-(સં. પુનઃ+ઉક્તિઃ)
ફરી કહેવું. (વચ્ચ ઉપરથી
ઉક્તિઃ થયેલ છે.)

વિકાસ-(સં. વિ+કાસ) વિશેષ
પ્રકાશવું. ખીલવું.

વ્યુત્પત્તિ-(સં. વિ+ઉદ+પદ+
તિ) શબ્દની વિશેષ ઉત્પત્તિ.

વ્યાકરણ-(સં. વિ+આ+કૃ+
અણ) ભાષાના નિયમ વિષે
વિશેષ હદ શોધી દેખાડનાર
શાસ્ત્ર.

પ્રશ્ન-(સં. પ્રચ્છ+અન) પુછવું તે

સૂચક-(સં. સૂચ+અક) કહેનારો

અસ્તિત્વ-(સં. અસ+તિ+ત્વ)
હયાતી.

યથા-(સં.) પ્રમાણે.

સમક્ષ-(સં. સમ+અક્ષ) નેત્ર
સાથે (સામે)

અનુક્રમણિકા

અનુક્રમણિકા-(સં. અનુ+ક્રમ+
અણ+ફકા) પગલાં ભરવાની
પેઠે એક પછી એક (પાઠ)
આવે તે (ખતાવનાર)

પાઠ ૧ લો યુલયુલ

યુલયુલ-(અ. ફા.) એકનાની
ખાતનું અત્યંત મધુર કંઠવાળું
કુલઉપર સ્નેહ રાખનાર
સુંદર પક્ષી.

કંઠ-(સં.) ગળું, ઘાંટી, અવાજ,

પ્રાણિમાત્ર-(સં.) દરેક પ્રાણિ.

નિદ્રાદેવી-(સં) ઊંઘની દેવી.

લલકારવું-(સ. લલ્+કારવું,
ચાહવું ઉપરથી) આનંદભરે
લાંબે સ્વરે ગાવું.

પ્રેમગીત-(સં. પ્રેમ+ગીત) પ્રેમનું
ગાયન કે ગીત.

કરુણગીત-(સં. કરુ ઉપરથી કરવું
+ગી ઉપરથી ગીત) દયા ઉપજાવે
એવું ગીત.

સંસ્કાર-(સં. સમ્+સ્+કૃઉપરથી કાર) કોઈ પણ રીતથી મનપર પડેલી છાપ, યોગ્યતા આણનાર ક્રિયા વચલો સ્ શોભાનો છે.)

ભગત-(સં. જાગૃ+ત) ભગતું.

વૃદ્ધિ-(સં. વૃધ્ઉપરથી) વધવું તે વધારો.

પ્રતિ-(સં.) તરફ, પ્રત્યે, સામે.

ગુલાબ-(ફા. ગુલ+આબ) ફુલનું પાણી. (આસ્થળે ગુલાબનું ફુલ)

ખુશબો-(ફા. ખુશ+બો) ખુશ કરનારી સુગંધ.

‘નાઈટિંગેલ’-(અં. નાઈટ્+ઈંગેલ) રાત્રે ગાનારું.

જંતુ-(સં. જન+તુ) ઝીણામાં ઝીણાં ગોળાકાર પ્રાણિ હલકાં પ્રાણિ.

કીડા-સં. કીટ્=(કીડો) જંતુ કરતાં સહેજ મોટાં પણ લંબાકાર હલકાં પ્રાણિ.

પ્રસરેલી-(સં. પ્ર+સર+ણી) ફેલાયેલી.

કર્ણપ્રિય-(સં. કર્ણ+પ્રિય) કાનને વહાલા લાગે તેવા.

શાંતિદેવી-(સં. શાંતિ + દેવી) બધે શાંતિ ફેલાવનારી દેવી, વન દેવી.

શાંતિદેવી-(શાંતિદેવી એટલી બધી રાજી રાજી થઈ ગઈ કે તેણે (વનદેવીએ) લગાર પણ ખલેલ પડવા દીધી નહિ.

પ્રશંસા-(સં. પ્ર+શંસ્ કહેવું ઉપરથી) વખાણ કરવાં, તારીફ કરવી, હોય તે કરતાં વધુ સારું કહેવું તે.

સૃષ્ટિ સાંદર્ય-(સ. સૃજઉપરથી સૃષ્ટિને સુંદર ઉપરથી સાંદર્ય) સૃષ્ટિનું સુંદર પણ.

લક્ષ-(સં.) નિહાળવું, ધ્યાન આપવું.

નિમગ્ન-(સં. નિ+મગ્ન) ડુબેલું.

શોકઋસ્ત-(સ. શુચ્ ઉપરથી શોક. + ઋસ્ત ખાવું) શોકથી ખવાઈ ગયેલું.

સ્વાર્થ-(સં. સ્વા+અર્થ)પોતાનો જ લાભ.

‘ મોટું પણ પારકું દુઃખ ઠંડુ લાગે છે ’=ખીજને પડતું મોટું દુઃખ પણ (સ્વાર્થ ને લીધે) ઠંડુ (નજીવું કે હલકું) લાગે છે કે જણાય છે.

પ્રશ્ન

૧-નાનું છતાં સુંદરતા માટે અને અત્યંત મધુર કંઠ તથા પ્રેમ ગીત અને કરૂણ ગીતને માટે વખણાય છે.

૨-વિધેય-(સં. વિ+ષાઉપરથી વિધાન કરવું ઉપરથી) વાક્ય માંનું કામ વિધિથી બજાવવાયક. [વાક્યમાં ખાસ કરતાં પક્ષ કે ઉદ્દેશ્ય, અને ક્રિયા પક્ષકે વિધેય એમ બે પક્ષ હોય છે જ. તેમાં ઉદ્દેશ્યમાં કામ કરનાર અને

તેનો વધારો હોય છે. અને વિધેયમાં કર્મને કર્મનો વધારો તથા ક્રિયા અને ક્રિયાનો વધારો આવે છે) આથી ‘ઘણું રમણીય લાગે છે’ એ વિધેય છે.

વિશેષણ-(સં. વિ+શેષ ખાકી રહેવું+મન)ખાકી રહેલો અર્થ કહી દેખાડનાર. આથી ‘રમણીય’ અવિકારી વિશેષણ, અને વિધેય વિશેષણ છે.

૩-સુંદર ઉપરથી સુંદરતા કે સૌંદર્ય, શબ્દ થયેલ છે. માટે ‘સુંદર’ વિશેષણ ઉપરથી ‘સૌંદર્ય’ થયેલ છે. ખાડું ઉપરથી ખારાશ, રાતું ઉપરથી રતાશ, કાળું ઉપરથી કાળાશ વિગેરે.

સાર

બુલ બુલ પક્ષી અફગાનિસ્તાનમાં ઇરાનમાં, ઇંગ્લંડનાં પૂર્વ ભાગમાં, સ્વીડનના દક્ષિણ ભાગમાં, ચીનમાં, સીયામમાં

અને ખીજા ઠંડા દેશોમાં વસંત ઋતુમાં જણાય છે. શિયાળામાં આફ્રિકા તરફ જઈ રહે છે. એ પક્ષી હંમેશાં વાડ કે ઝાડના નીચલા ભાગમાં નાના અને અળગા ઝટ જણાય તેવામાળા બાંધે છે. વરસમાં જુનથી જુલાઈ અને ડીસેમ્બરથી જાન્યુઆરીમાં મળી એ હપ્તે માદા લીલાશ પડતા ભૂરા રંગનાં ઇંડાં મૂકે છે, એટલા વખતમાં માદાનો કંઠ કઠોર થઈ જાય છે. ઇંડાંને માદા સેવે છે, પણ જાળવણી તો નરજ કરે છે. નર માદા કરતાં કંઠમાં શ્રેષ્ઠ છે. નર અચ્યું પૂછડી ઉગતા પહેલાં ગાંતાં શીખી જાય છે. માદાને કર્મ સંયોગે ગુમાવતાં નર ખીજા માદા મળતા સુધી શોકમાં રહે છે. કવિઓ ખુલખુલનું અલંકારિક લાપામાં અચ્યું

વર્ણન કરે છે. ‘સહવાસ ગમ્યો, સુસ્વલાવ મળ્યો, રસે રસનો એકાકાર થયો, થઈ પ્રીત જરા મન થીર થયું, મુજ ખુલખુલ ત્યાંથી ઉડી ગયું.’

કેયલ સંગીતના સૂર સમજાવે છે, ત્યારે ખુલખુલ સંગીત સમજાવે છે. (સૂર સાત છે. સા, રી, ગ, મ, પ, ધ, ની. તેમાં કેયલ પહેલાં પાંચ સૂર સમજાવે છે. આ સાતે સૂર ઉપરથી તમામ સંગીત થએલાં છે.

પાઠ ૨ બે સેવામાં ઇશ્વર ના મેલા, ભાગ ૧ લો.

ગ્રામ્ય—(સ. ગ્રામે=ગામડામાં +ચ) ગામડામાં પેદા થએલું, ગામડાનું.

ગૌરવણી—(સં. ગૌર ગોરો+વર્ણ+ઈ) ગોરા રંગની, ગોરી બાતની.

ચીડકણા-(સં. ચીડ્ ગુસ્સે થવું ઉપરથી ચીડ+કણા) ગુસ્સે થવા વાળા.

હરામહાડકાંની-(અ. હરામ) ફોકટ કે નકામા હાડકાંની, અન્યાયથી પેટ ભરનારી.

‘માપર પડી હતી’-માના સ્વભાવ જેવા સ્વભાવની હતી.

કોધાયમાનજ-(સં.)કોધ વાળીજ.

સુખ-સગવડ=સુખની અનુકૂળતા, સુખની સોઇ.

લાડ-(સં. લલ્) પ્રસન્ન રાખવા માટે પ્રેમ, હેતુ, બહાલ રાખી કામ ન કરાવવાં તે.

અગવડ-સંકડાશ, અડચણ.

દૈનિકક્રમ-(સં. દિન+ક્રમ=દૈનિક+ક્રમ) દિવસે કરવાનાં ક્રમ વાર કામો.

જરા-લગાર, કિચિત્, કંઇક.

વરદાન-(સં.વર+દા+ન)ધનિષ્ઠ આપવું તે.

અદૃશ્ય-(સં. અ + દર્શ + ય)ન દેખાતું.

ભલમનસાઇ-(સં. મદ્ર=સારું) ભલીમાણસાઇ, સારું મનુષ્ય પણું.

અલિ-(સં. આલિ=બહાલી) બહાલી. (આ જગ્યાએ સ્ત્રીઓમાં એક બીજીને સંબોધી બોલાતો શબ્દ)

પ્રશ્ન

૧-પદચ્છેદ=વાક્યના દરેક શબ્દને જુદો જુદો લઇ વ્યાકરણના સંબંધમાં તેને લગતી સઘળી બાબત કહેવી તે. ‘જાણું’ ને ‘રખેને’ ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય.

૨-અગવડ દિન-દિવસ અને મુસલમાની ધર્મ દીન=ગરીબ. માટે ‘દીન’ સંજ્ઞા વાચકનામ. અને ‘દીન’ અધિકારી વિશેષણ.

૩-‘જરા’નો સંબંધ પાઇશ
સાથે છે કેમકે પાઇશ
ના અર્થમાં વધારો કરે છે.

પાઠ ૩ જે સેવામાં ઈશ્વર
ના મેવા, ભાગ ૨ જે.

હું?—નવાઈ દર્શાવનાર ‘ઉંહું’
નું હુંકરણ ‘હું’ ને ‘હું’ નું હુંકરણ
રૂપ હું ?

‘રાવણ જેવું મોટું’માં કરી—
રાવણ કોધનું ‘સ્વરૂપ ગણાય
છે, તેથી કોધાયમાન થતાં
માં કોધના બુદ્ધિસાથી રતાશ
પડતું સહેજ મોટું થઈ જાય
છે; માટે—

‘રાવણ જેવું’માં કયું.’—
(રાવણને દશ માથાવાળો
ગણતાં મોટા મોંનો ગણાય
છે. આથી દશે માથામાં કોધ
ભરાતાં આખું મોં ઘણુંજ
કોધાયમાન થાય છે.)

ભવાં—આંખની ઉપર કમા-

નના આકારના વાળ હોય છે
તે, ભમર, બ્રહ્મી.

‘ભવાં ચઢાવી’—કપાળ તરફ
ભવાં ચઢાવી, નોર કરી, ખોટો
મિલાજ કરી, ખોટો ગર્વ કરી.

જર્જરિત—(સં. જૃ ઉપરથી
જર્જરિત) જર્જરિત થઈ ગયેલું, ખડું
ઘરડું ને બુનું થઈ ગયેલું.

નવીન કોર—(સં. નીર્વાન+કોર)
નવી નક્ષોર, તાજા અનેલી ને
વપરાયા વગરની, નવીન ને
કોરી.

કૌવચ—(સં. કપિ કચ્છુ,) વવ-
ળાટ કરાવનાર એક જાતનો
વેલો ને તેની શીંગ.

ગોટેગોટા—(સં. ગુટિકા ઉપ-
રથી) ઉપરાઉપરિ ધુમાડાના
ગોળાકાર જથ્થા નીકળે તે.

અનર્થ—(સં. અન્+અર્થ)
આકૃત, દુષ્ઠ, લાસથી ઉલટું.

સેવાવૃત્તિરૂપી—(સં. સેવા+વૃત્તિ

મર્યાદા) સેવાના કે બીજાના ઉપર ઉપકાર કરવાના ઉદ્દેશને વિચાર જેવા.

ભૂષણ—(સં) શણગાર, ધરણું
સંમતિ—(સં. સમ+મતિ) ટેકો,
અભિપ્રાય

સુલક્ષણા—(સં. સુ+લક્ષણ+આ)
સારા ગુણવાળી

પ્રશ્ન.

૧. સૌંદર્યરૂપી ગર્વથી ભરેલી
ઝોટી મોટાઇનો આજો બતાવે
છે

૨. ‘જવું’ સંયુક્ત ક્રિયાપદ
‘જ’ ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય

૩. સુલક્ષણામાં સેવાવૃત્તિ-
રૂપી સદ્ગુણનું સુંદર ભૂષણ
અગવડ અને મહેનતનાં કામ
કરવાથી આવ્યું હતું તે વડે
જર્જરિત ડોસીને પાણી પીવા
ડયાથી વરદાન પ્રાપ્ત થયું હતું
તેમ એજ ભૂષણથી રાજકુંવરને

પામી હતી. આથી સેવાવૃત્તિ
માંજ ઇશ્વરી મહેરબાની રહેલી
જણાય છે અને એ મહેર-
બાનીથીજ વરદાન અને રાજ-
કુંવરરૂપી મેવા પામી હતી,
(ઇશ્વરના મેવા-ઇશ્વરની મહે-
રબાનીથી મળેલાં સુખ)

સાર.

મનુષ્ય દેહ તમામ પ્રાણિમાં
વિવેક વડે શ્રેષ્ઠતા પામેલ છે.
તેમાં એ સેવાવૃત્તિ વડે ઉત્તમો
ઉત્તમ ગણાય છે જનસમાજની
કે ઇતર પ્રાણિની સેવા એજ
પ્રભુ સેવા છે. પ્રભુ સેવા થતાં
પ્રભુ કૃપા આપો આપ પ્રાપ્ત
થાય છે. સ્વાર્થ છોડવાથીજ
સેવાવૃત્તિ ધરાય છે. દધીચિ
ઋષિએ ઇંદ્રની માંગણી થતાં
પોતાનાં હાડકાં અર્પણ કર્યાં
હતાં. સેવાથી સઘળું સુખ
આપો આપ પ્રાપ્ત થાય છે.

પાઠ ૪થો બહુવાહનનું
આખ્યાન.

આખ્યાન—(સં. આ+સ્વા+અન)
મર્યાદા બાંધી કહેવું તે, વત્તાંત
કથન કરવું

કુરુક્ષેત્ર—(સં. કૂરુ+ક્ષેત્ર) કુરુ
રાજ્યે વસાવેલી જગ્યા,
પાણીપતનું મેદાન.

(કુરુ, હૃષ્યંતના પ્રપૌત્ર હસ્તિ-
નામા, હસ્તિ નામનો પૌત્ર
અજમિઠ, અજમિઠનો પુત્ર
સંવરણ, સંવરણ અને સૂર્યની
કન્યા 'તપ્તી'થી પેદા થયેલ
કુરુ ગણાય છે. એજ પાંડવ
કૌરવના મુળ પુરૂષ)

પાંડવો—(સં) પાંડુની સમંતિ
થી દેવો વડે ઉત્પન્ન થએલા.
અધિષ્ઠિત, ભીમ, અર્જુન, સહ-
દેવ અને નિકુળ એ પાંચે કે
એમાંના દરેક

કૌરવ—(સં. કુરુ ઉપરથી) કુરુ
રાજાના વંશમાં પાંડુના ભાઈ

ધૃતરાષ્ટ્રની સંમતિથી દેવોવડે
પેદા થએલા દુર્યોધનાદિ સો
પુત્રો.

(ઇ. સ. પુ. ૩૧૦૨માં માગ-
સર શુદ્ધ ૧૪થી પાંડવ કૌરવ
વચ્ચે ૧૮ દિવસનું યુદ્ધ
ચાલેલું)

અશ્વમેધ—(સં. અશ્વ+મેધ)
ઘોડાનો યજ્ઞ.

ઘોળું શરીર, કાળાકાન, અને
ચંદ્રમાના જેવા તેજસ્વી મોં
વાળો ઘોડો એક વરસ આગ
મચથી લાવી જવનો ચારોઅને
ગંગાજળ પાછ ચોકખા, પોચા
પોદણપર રાખી સુખ આપવું.
નિત્ય લાદમુત્ર કરે ત્યાં હોમ
કરી છ હજાર ગૌદાન આપવાં
ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૫ એ તેને એવી
રીતે છાંટી મુકવો કે કપાળે
સુવર્ણ પત્ર બાંધવું, અને તેમાં
લખવું કે—ફલાણો ચક્રવર્તિ
રાજા યજ્ઞ કરે છે સાટે જે બાંધે

તે યુદ્ધ આપે કે નમે; ને યજ્ઞમાં
 પધારે' રસ્તામાં જ્યાં ખરી
 ઠોકે ત્યાં કૂવો ને આળોટે ત્યાં
 વાવ બંધાવવાં એ પ્રમાણે
 તમામ રાજાને જીતી આવ્યા
 પછી પવિત્ર મોટા ક્ષેત્રમાંથી
 માટી મંગાવી તેની ઇંટ કરી
 દક્ષિણ દિશાએ કુંડ કરવો. ને
 આજુ બાજુએ ચોરી ખાંધી
 ખાખર, ખેર, અને સમડીનાં
 લાકડાંથી મંડપ કરવો. ગંગા
 જળથી મંત્રવડે અશ્વને પવિત્ર
 કરવો. જો ડાબો કાન દબાવતાં
 દૂધ નિકળે તો શુદ્ધ થએલો
 ગણવો પછી કુંડ પાસે વેદ
 મંત્રની ક્રિયા સાથે અશ્વનાં
 ડોકાંને તલવારથી ઉરાડી દરેક
 અવયવની આહુતિ કુંડમાં
 ઈંદ્રને આપવી. યજ્ઞ કરનારને
 અસિધારાનું વ્રત પાળવું પડે
 છે. તે એ કે યજ્ઞ કરવાની

આગમચ વરસ અગાઉથી
 પોતાની સાથે સ્ત્રીને શયન
 કરતાં વચમાં તલવાર રાખવી
 યજ્ઞમાં હજાર પ્રાદ્મણોની વફળી
 કરી દક્ષિણામાં દરેક પ્રાદ્મણોને
 સહસ્ત્ર ગાય, એક હાથી, એક
 અશ્વ શણગાર સાથે આપવા
 ઉપરાંત સવામણ સૂવર્ણ અને
 એક પાયલી ભરી રત્ન આપવાં,
 યજ્ઞ કરતી વખતે મૃગચર્મ
 પહેરવું પડે છે. એવા સો
 અશ્વમેધ યજ્ઞ કરનારને ઈંદ્રાસન
 મળે છે બલિરાજ, રામચંદ્ર
 વિગેરે ઘણા ચક્રવર્તિ રાજાઓએ
 અશ્વમેધ યજ્ઞ કરેલા છે.)

યજ્ઞિય-(સં. યજ્ઞિ+ય) યજ્ઞના
 હિતનું.

મણિપુર-(સં. મણિ+પુર)સૂર્યના
 મણિથી વસાવેલું શહેર અને
 તેને લગતો મુલક, આસામમાં
 દેશી રાજ્ય છે તે.

ચિત્રાંગદા—(સં. ચિત્ર+અંગ+ડ)
ચિત્રવિચિત્ર અંગવાળી, સુંદર
દેખાવડી સ્ત્રી.

(ઉલૂપી નામની સ્વર્ગની
અસરાને ઇંદ્રે એક વખત કહ્યું
કે—‘તારાનૃત્યથી દુર્વાસાને ખુશ
કર’ ઉલૂપીએ અનહદ નૃત્ય
કર્યું, છતાં દુર્વાસા ખુશી યથા
નહિ. આથી અલૂપીએ દુર્વાસાને
જંગલી કહ્યા એ સાંભળી દુર્વા-
સાએ ક્રોધથી શાપ આપ્યો કે
તું સર્પિણી થઈ પૃથ્વીપર પડશે’
અનુગ્રહથી છેવટે દુર્વાસાએ
કહ્યું કે—‘અર્જુનને પગ
અડકતાં તું મનુષ્ય થઈશ’ તે
પ્રમાણે જ્યારે—યુધિષ્ઠિર અને
દ્રોપદી વારા પ્રમાણે એકાંતમાં
હતાં. તે વખતે આગ લાગી હતી
તે બાણ વડે મંત્રથી હોલવવા
પોતાના આયુધ લેવા ન છુટકે
યુધિષ્ઠિર ને દ્રોપદી જે ઓર
દામાં હતાં, ત્યાં અર્જુનને

જવું પડ્યું. શરત પ્રમાણે
અર્જુનથી શરતનો ભંગ થવાથી
બાર વરસ વનવાસ જવું પડ્યું.
તે વખતમાં કર્ણ કર્ણતાં અર્જુ-
નને તરસ લાગવાથી પાણી
પીવા પંપા સરોવર ઉપર
ગયો. કે જ્યાં ઉલૂપી સર્પિણી
રૂપે સ્નાન કરતી હતી. તે કર-
ડવા દોડી આવી પરંતુ અર્જુ-
નના પગનો સ્પર્શ થતાં મનુ-
ષ્ય થઈ ગઈ. અને હસ્ત લગ્નથી
અર્જુન સાથેજ પરણી તે વડે
જે પરાક્રમી પુત્ર થયો તે ઇલી-
વાન—મહાભારતના યુદ્ધમાં
ભીષ્મને હાથે એ ઇલીવાન
મરાયો હતો.

ઉલૂપીને પરણ્યા પછી
અર્જુન ફરતો ફરતો મણિપુર
નજીક સમુદ્રમાં સ્નાન કરતો
હતો. તે વખતે મણિપુરના
રાજા ચિત્રવાનની કન્યા ચિત્રાં-
ગદાએ જોયો, ને મોહિત થઈ.

પરંતુ ચિત્રવાનની ઇચ્છા પોતાની પુત્રીને એવી શરતે પરણાવવી હતી કે—‘પુત્રીને પેટે જે છોકરો થાય તે મારી ગાદીપર બેસે.’ આ શરત અર્જુને કબુલ્યાથી ચિત્રાંગદાને અર્જુનનાં લગ્ન થયાં. અર્જુન મણિપુરમાં ત્રણ વરસ રહ્યો હતો. આથી જે પુત્ર થયો તે બ્રહ્મવાહન.

ઉલૂપીને ચિત્રાંગદા બન્ને બેનની પેઠે મણિપુરમાં જ રહી હતી.

પુરઃસર—(સં. પુર—આગળ+ સર—સાથે) વિનયને કે બીજા ગુણને આગળ રાખી તેની સાથે.

તુમુલ—(સં.) સખત, કપરું, મોટું જખરું.

સંજીવન—(સં. સમ્+જીવ્+અને) જીવાડવાળો.

પિતામહ—(સં. પિતા+મહ—

પુજ્યું), પિતાને પુજવા યોગ્ય, પિતાના પિતા, દાદા.

“આથી દેવોએ તમને શાપ દીધો”—આ સ્થળે બે શાપ સાથે કહ્યા છે.

(૧) શિખંડી મૂળ સ્ત્રી હોવાથી ભીષ્મ સ્ત્રી સાથે લડતા નહોતા. આથી શિખંડીને આગળ રાખી અર્જુને એથે રહી ભીષ્મને અનહદ બાણ ભોક્યાં. આ અન્યાયી યુદ્ધને લીધે ભીષ્મ જનની ગંગાદેવીની આજ્ઞાથી સાત વસુદેવોએ (મૂળ વસુદેવો આઠ ગણાય છે તેમાંના છેલ્લા તે ભીષ્મ.) ભારે શાપ આપવા માંડ્યો. પરંતુ ઉલૂપીએ એ વાત બાણતાં પોતાના પિતા શેષનાગને વસુદેવોને શરણે જઈ પોતાના પતિને બચાવવા કહ્યું. આથી શેષે જઈ વિનંતી કરતાં ભારે શાપ ન આપતાં

વસૂદેવોએ એટલોજ શાપ આપ્યો કે—‘અર્જુન પોતાના પુત્ર બપ્તુવાહનથી સંગ્રામમાં પડશે’ ત્યારેજ હુમારો ક્રોધ શમશે.

(૨) દ્રોણાચાર્ય ગુરુએ ન્યારે પોતાના પુત્ર અશ્વત્થામાના મરણ સમાચાર સાંભળ્યા ત્યારે હથિઆર મૂકી દઇ યુધિષ્ઠિર પાસે ‘નરોવા કુંજ-રોવા’ સાંભળી પુત્રને સમાધિથી ખોળવા દેહ રણમાં રાખી સ્વર્ગમાં ખોળવા ગયા. ત્યારે કૃષ્ણે અર્જુન પાસે નાશ કરાવ્યો. ગુરુ સ્વર્ગમાં તપાસી પાછા આવી દેહ શોષવા લાગ્યા પરંતુ દેહનો તો નાશ થએલો જાણ્યો આથી વેર વાળવા ત્રણ પગે લંગડા મૃત્યુ પામવાની તૈયારીવાળા ટટ્ટામાં બરાઇ સૈન્યનો ઘણ કાઢવા માંડ્યો એ વખતે કૃષ્ણે

મહેણાં મારી દ્રોણને શરમાવ્યા. તેથી ગુરુએ શરમાઇ છેવટ શાપ આપ્યો કે “અર્જુન તારું મોત તારા પુત્રને હાથે એકવાર થશે” એટલો શાપ આપી ગુરુ સ્વર્ગમાં સિધાવ્યા.

શિખંડી—(સ.) દ્વપદરાજનો પુત્ર (કાશીરાજની ત્રણ પુત્રી. અંબા, અંબિકા ને અંબાલિકા ના સ્વયંવરમાં ભીષ્મે આવી ત્રણેનું હરણ કર્યું. પણ રસ્તે અંબાએ કહ્યું કે હું તો મારવાડના રાજા શલ્યને વરી ચુકી છું. આથી ભીષ્મે મારવાડ મોકલી દીધી. પણ શલ્યે હરણ થએલીનો સ્વીકાર ન કર્યો. ત્યારે ભીષ્મ પાસે આવી તેણે પણ ન રાખી. તેથી ભીષ્મના ગુરુ પરશુરામને ત્યાં જઈ રાતાં પરશુરામ ને ભીષ્મ વચ્ચે યુદ્ધ થયું. તેમાં અંબાનો નિશાલ ન થવાથી અંબાએ

મહાદેવનું તપ કયું, વરદાન મેળવ્યું કે ‘બીજા અવતારમાં તારે હાથે ભીષ્મ હણાશે’ તેમ પરશુરામે પણ ભીષ્મને શાપ આપ્યો હતો કે ‘તું મારી સાથે દશ દિવસ લડ્યો માટે જ્યાં તું દશ દિવસ લડ્યો ત્યાં તારું દશમે દિવસે મોત થશે.’ આથી અંબાએ બીજો અવતાર લેવા દેહ પાડી ને દુપદને ત્યાં કન્યા થઈ અવતરી. પરંતુ કન્યાની માતાએ કન્યાને બદલે પુત્ર પેદા થયાનું જણાવી કામ ચલાવ્યું? યોગ્ય ઉમર થતાં શિખંડીનું લગ્ન દશાર્ણવ દેશના રાજા કમળસેનની પુત્રી કમળીતા સાથે થયું. વહુ ઘેર આવી જાણ્યું કે હું તો સ્ત્રીને પરણી છું. આ વાતની પિતાને છાની ખબર પહોંચાડી. પ્રધાનની સલાહથી પરીક્ષા કરવા

કમળસેન આવ્યો, કે તરતજ શિખંડી વનમાં ચાલ્યો ગયો અને ત્યાં કુવામાં રૂદન કરી પડવા માંડ્યું તે વખતે કુબેરનો એક ગણ જે સ્થુલકર્ણ નામનો હતો. તે ત્યાં આવી ચડ્યો અને વાત જાણી દયા આવવાથી છ માસ માટે પોતાનું પુરુષત્વ આપ્યું તે લઈ શિખંડીએ ગામમાં આવી પોતાની સ્ત્રીને સંતોષી. છ માસ પુરા થતાં પુરુષત્વ પાછું આપવા ગણ પાસે ગયો. પરંતુ ગણે લેવા ના પાડી કારણ કે પોતાનું પુરુષત્વ છ માસ માટે બીજાને તેનું સ્ત્રીત્વ લીધા પછી બીજા ગણ સાથે સમાગમમાં આવતાં તેને ગર્ભ રહ્યો. એ વાત કુબેરે જાણી ત્યારે શિખંડીના મૃત્યુ સુધી સ્ત્રીત્વ રહેવાનો શાપ આપ્યો હતો. છેવટે મહાભારતના યુદ્ધ પછી જે

વખતે દુપદીના પાંચ પુત્રો
અશ્વત્થામાને હાથે રાત્રે મરાયા
હતા. તે વખતે શિખંડી મરાયો
હતો.

આરાધન-[સં.] સેવા, ભક્તિ,
ઉપાસના

નિમત્રણ-[સં.] આંમત્રણ, નોતરું

પ્રશ્ન

૧ 'જે' સંબંધી સર્વનામ છે.
કેમકે વાક્યમાં 'જે' આવતાં
તરતજ 'તે'ની અપેક્ષા રખાય
છે. એટલે કે જે પછી તે
આવીજ રહે છે. જે જોઈએ
તે માગી લેા.

'તે' ત્રીજેપુરૂષ સર્વનામ
અને દર્શક સર્વનામ બન્નેમાં
વપરાયછે 'તે' છોકરો આવ્યો'
એમાં તે દર્શક એટલે દેખાડ
વાપણું બતાવાય છે. અને 'તે
આવશે કે નહિ' એમાં તે
ત્રીજા માણસ સંબંધી વાત

થાય છે માટે બીજો પુરૂષ
સર્વનામ-દુકામાં તે જ્યારે
નામની આગળ આવે છે ત્યારે
દર્શક સર્વનામ થાય છે.

૨-નાદાન છોકરો શું કરે ?

એમાં છોકરાનો ગુણ બતા-
વાય છે માટે નાદાન વિશે-
ષણ છે અને છોકરામાં નાદા
ની છે એ સ્થળે નાદાની નામછે

૩-ખે-(કા.) નહિ. ખેવકુદ્-
અકલ્લ વગરનો, ખેશક-શંકા
વગરનું. ખે આખરૂ-આખરૂ
વગરનો. ખેશરમ-શરમ વગરનો
ખેવક્ષા-વક્ષાદારી વગરનો વિગેરે

પાઠ પમો ધર્મનિષ્ઠ પ્રધાન

ભાઈઓ, ભાગ ૧લો

મસીઆઈ-(સં) માસીના છોકરા

કુમારપાળ-(મં) ગુજરાતનો

સિદ્ધરાજ જયસિંહ પછીનો

રાજા, હેમાચાર્યની સલાહથી

ધર્મ કૃત્ય કરનાર, (ઈ. સ.

૧૧૪૩થી ૧૧૭૪ સુધી)
 ‘અર્જુનને તેની સેવા બજવી
 હતી’. કુમારપાળનું રક્ષણ કર-
 વાનું વિશ્વાસુ કામ અર્જુનને
 ને સોંપાયું હતું. એક વખત
 અર્જુનને કુમારપાળ-
 સૂતા હતા તે દરવાજામાં
 રક્ષણ કરતો હતો. તે વખતે
 પુત્ર પેદા થયાના સમાચાર
 એક નોકરે ઉતાવળમાં આવી
 કહેવા પરવાનગી વગર ઓર-
 ડામાં પેસી ગયો. આથી કુમાર
 પાળે ભવિષ્ય કહ્યું કે એ પુત્ર
 પરાક્રમીને ગુજરાતનો રાજા
 થશે પણ વધામણી આપી
 નોકર નીચે ચાડ્યો ગયો. તેથી
 આ શહેરમાં અને આ મહે-
 લામાં રાજ્ય નહીં કરે પણ
 બીજે સ્થળે રાજ કરશે.’

વલ્લભપ્રસાદ-(સં) એ પોતાને
 રાજા કહેવડાવતો નહોતો પણ

ધોળકામાં એનું મથક હતું.
 અને લોળાલીમના વખતમાં
 એ તદ્દન સ્વતંત્ર હતો. લોળા
 લીમે એક વખત મદદ કરતા
 રહેવાનું કહી કહ્યું હતું કે ‘હું
 તમારાપુત્ર વીરધવળને મારો
 સુવરજ બનાવું છું’

વીરધવળ-(સં) એ પણ પોતાને
 રાજા કહેવડાવતો નહોતો.

વસ્તુપાળ ને તેજપાળ-(સં)
 (હરિભટ્ટ સુરીના વચનથી
 એમના પિતા આશાસન
 કુમારદેવી નામે વાણીએણ
 સાથે પરણ્યા હતા. તેથી ચાર
 પુત્રાને સાત પુત્રી થયાં હતાં.
 તેમાંના એ બન્ને ભાઈ હતા.
 એ બન્ને ભાઈઓ સોમેન્દ્ર
 કવિની ઓળખથી લવણપ્રસાદ
 ને ત્યાં એવી ચરતથી પ્રધાન
 તરીકે રહ્યા હતા કે ‘કોઈની
 ભણેરણીથી રાજા ઇતરાજ
 બતાવે ને દડે તો હાલ જે

હમારી ત્રણ લાખની મિલકત
છે, તેને કશું કરી શકાય નહિ)
કીર્તિ કૌમુદી—(સ.કીર્તિ+કૌમુદી—
ચાંદની) ચાંદની જેવી કીર્તિ
વસ્તુપાલ ચરિત—(સં) વસ્તુ
પાળતું જીવન ચરિત્ર.

ચાંચીઆ—(સં. ચંચૂ ઉપરથી)
દરિયાઇચોર, વેપારી વહાણ
ઉપર દરોડો પાડનાર.

કાફલો—(અ. કાફિલા) મુસા
ફરી કરનાર ટોળું.

સમદષ્ટિ—(સં.સમ+દષ્ટિ) સરખી
નજર.

અપમાન—(સં.અપ+માન)માન
થી ઉલટું, તિરસ્કાર.

ઘોળકા—ખેડાથી પશ્ચિમે દશ
ગાઉ ઉપર.

કપ્તાન—(અં.)વહાણ કે યોટ
નો ઉપરો (લશ્કરનો ઉપરો
કેપ્ટન કહેવાય છે)

સંધિ—(સં.)સલાહ, સમાધાની

પ્રશ્ન

૧ વિભક્તિ—(સં.વિ+ભજ+તિ)
શબ્દનાં રૂપ દેખાડવાં કે ઓળખ
આપવી તે.

‘નામે’ છઠ્ઠીવિભક્તિ (‘ના’
ના અર્થમાં)

૨ દ્વિવચન—(સં.દ્વિ+વચન)
બે વખત કહેવાથી ‘દરેકનો’
‘પૂર્ણપણાનો’; ‘વારંવાર થવા
નો કે ‘અતિશય’નો એવા
અર્થ આવે છે. તે પૈકી આ
સ્થળે પૃથકપણાનો ‘દરેકનો’
અર્થ આવે છે.

૩ ‘વિચાર’ કર્તા, જે શબ્દ
ને છેડે બન, ય, અ, એટલા
કૃત પ્રત્યય આવે તો તે શબ્દ
કર્તા અને કર્મ બન્નેમાં હોઇ
શકે જેમકે—ધૈર્ય, કાર્ય, કિર્તન
લેખન, અનુચર, દિવાકર,
ભવતારણ, જય, ભય વિગેરે.

પાઠ ફટો. ધર્મનિષ્ઠ પ્રધાન
લાઘવો, ભાગ ૨ જો.

સંપાદન-(સં.) મેળવવું.

અઢળક-(સં. દલ્ ધાતુ લટકા
વવું ઉપરથી) ન ખસે એવું કે
એટલું.

ધૂળ-(સં ધૂલિ) રજ.

‘વીરધવજના સોના રૂપાના
ખજનાને આગ લાગવાથી’-
(ખંભાતનો મુસલમાન વેપારી
‘સદીક’ નામનો હતો. તેનાં
સોના રૂપાનાં ભરેલાં વાસણને
આગ લાગવાથી)

‘તેમના મગજ પર પુષ્કળ ભાર
રહેવા લાગ્યો’-ધનનું શું
કરવું ? એ ચિંતાનો ભાર
રહેવા લાગ્યો.

ભાસ્ત્યુ-(સં. માસ્) લાગ્યું.

અનુપમા-(સં. અન+ઉપમા)
ઉપમા ન અપાય એવી સ્ત્રી.

દેલવાડા-આણુનું ચિત્રકૂટ

નામનું શિખર. (ઋષભદેવનું
ધામ)

લલિતાદેવી-(સં લલિત-સુંદર)
દેવીના નામની સ્ત્રી.

અનુમોદન-(સં. અનુ+મુદ+અન)
વાતને મળતા થવું તે, ટેકો.

ગિરનાર-(સં ગિરિ) જુનાગઢ
પાસે પર્વત. (હિંદુઓ અને
જૈનોનું યાત્રાનું સ્થળ).

શત્રુઘ્ન-(સં) પાલીતાણા
પાસે પર્વત. (જૈનોનું મોટું
યાત્રાનું સ્થળ) અવિનાથનું
ધામ.

તીર્થંકર-(સં તીર્થ+કરોતિ)
તીર્થને કરનાર.

જીન (જૈન) દેવ. (તીર્થંકર
ચોવીસ છે. તેમાં પહેલા
આદિનાથ કે ઋષભદેવ,
અને છેલ્લા મહાવીર સ્વામી
છે. જેમ વૈષ્ણવ વિગેરેમાં
પ્રભુના ચોવીસ અવતાર
મનાય છે, તેમ જૈનોમાં તીર્થં

કર છે. ગિરનાર ઉપર 'નેમી-નાથ' છે.)

ઉત્તેજન-(સં. ઉત્+તિજ્+અન)
કામમાં ઉત્સાહ આપવો.

કદર-(અ. કદ્ર) હાથકાત બેવી
કામથી કીમત કે બુજ કરવી.

સંપત્તિ-(સં. સમ્+પદ+તિઃ)
અત્યંત વૈભવનાં સાધન.

બક્ષી-(કા. બક્ષીદન-આપવું)
ખુશી થઇ આપવું તે,

ઉન્મત્ત-(સં. ઉદ્+મદ્+ત્તઃ)
આવેશવાળું, ઘેલછાવાળું.

શુલ્કતાન-(કા. ગલ્તાં-આળો-ટવું) લીન. એકતાર, એકરસ.

લોકોપયોગી-(સં. લોક+ઉપ-યોગી) લોકના ઉપયોગનાં
(તદ્દન મક્ત નહીં પણ
નામની સહેજપ્રીરખાઇ હોયતે)

પરોપકારી-(સં. પર+ઉપકારી)
ધર્મખાતર બીજાનું બહુ
કરનાર [કેઇ પણ બાતની
પ્રી વિગેરે ઇચ્છા વગર]

પ્રશ્ન.

૧ દેલવાડાનું મંદિર ક્રેષ્ટ
ગણાય છે ?

૨ લોકોપયોગી અને પરો-
પકારી એ બેમાં અર્થમાં
તફાવત શો ?

૩ 'પરંતુ તેથી તેમને સુખ
મળ્યું નહિ.' એમાં કાળા
મોટા શબ્દોનું પદ્મછેદ કરો ?

સાર.

‘ધર્મ’ નિષ્કપણાનો જે જન-
માં ખાસ ગુણ છે, તેને
પોતાના આકીર્ણને લઇને પ્રભુ
તરફથી તમામ સંપત્તિ
બક્ષીસમાં મળવા સાથે તેનો
સદુપયોગ પણ કરાય છે;
એટલે દુનિયાપર અમરતા
પ્રાપ્ત થાય છે, અને છેવટે
સ્વર્ગ કે વૈકુંઠ પ્રાપ્ત
થાય છે.’

પાઠ ૭ મો વહેમ.

મનહર-(સં) મનને વારંવાર
હરીલે તેવો.

મવન-(સં. મવ) ધર.

ગમાર-રોચું, જંગલી, મૂર્ખ
અસહ્ય, અવિવેકી.

બોષ-(સ) અવાજ, ધ્વનિ.

માગે છે-નાસે છે.

ઠીક-સાધારણ, સામાન્ય
વારૂ, ભલે, અસ્તુ, સારું.

નવાઘરમાં-(ધરનું વાસ્તુ કર્યા
પછી દેવ દેવી તરીકે જાણે
નવું ઘર લોગ માગતું હોય
તેમ ઘરમાં રહેનાર પૈકી
એકાદ માણસ કંઈ કારણથી
મરી જાય તે ભૂત થવાનું
મનાય છે.)

મારે-(સં) મોટા, જખરા.

મૂતાબલ-(સં મૂત+આબલિ-

હાર) ભૂતની હાર કે ટોળું.

અવધૂત-(સં. અવ+ધૂ+તઃ)-સન્યા
સી, ખાવો, લાજ વગરનો('વ'

નો 'ખ' થાય છે. વંગ-ખંગ)

તૂતેતૂત-જૂઠેજૂઠું, ધર્તીંગ દીંગ
સેલ-(સં) લીલા, રમત, રચના,
ઉદ્યમ, ધર્તીંગ.

તિપણ-(આગગાડી ને તારનો ખેલ)

મંત્ર-(સ) બહુ અસર ઉપજાવે
એવા ઉચ્ચાર, છુપી સલાહ
દેવસ્તુતિ.

જંત્ર-(સં) યંત્ર, યુક્તિ, મંત્ર
વિગેરે લખેલું ચમત્કારિક પત્ર,
તાવીજ.

જાદુ-(ફા) ચમત્કારિક કામો
સાધવાની વિદ્યા, હાથચાલાકી,
માયા કરવી, કામજીમંત્ર.

તમાસા-(ફા) તમાશા, કોંતુકથી
લોકો એકઠા થઈ જીવે એવો
ઢંગરંગ, ફજેતી.

તંત્ર-(સં) મંત્ર શાસ્ત્રનો એક
અખતરા કરવાનો ભાગ, અર્થ
સિદ્ધિની સાધનાનો યોગિક
પ્રકાર, સારી ગોઠવણ, ઔષધિ
હેતુ, યુક્તિ.

અવશ્યમેવ-(સં-અ+વશ્યમ્ + ફવ)

જરૂરજ.

મારણમંત્ર-અથર્વ વેદમાં કોઈને

મારવા કે તારવાના મંત્ર છે

તેમાંનો મારવાનો મંત્ર.

સ્વચીત-ખાત્રીપૂર્વક,

મનમોહન-(સં) સામાના મનને

મોહ પમાડે તેવો.

સ્તંભનમંત્ર-(સં) સ્તંભની પેઠે

અચળ કરી વશ કરવાનો મંત્ર

પ્રકર્ષણમંત્ર-(સં) સામાનું વિશેષ

આકર્ષણ કરવું એટલે કે મન

નું ખેંચાણ કરનાર મંત્ર.

ઉચાટન-(સં.) ઉચાટન) આપક

ફર કરવાનો મંત્ર.

અમૃતાહ-(સં) અમૃતપાણી.

પ્રશ્ન

૧-મંત્ર, જંત્ર, અને તંત્રના

અર્થમાં તફાવત શો ?

૨-કેટલાક મંત્રનાં નામ આપો?

૩-વહેમનાં સાધન ગણાવી તેનાં

મારણ બતાવો ?

સાર

“મંત્ર, જંત્ર અને તંત્ર એ ખાસ વહેમના સાધન ગણાય છે. તેથી એ સાધનનો નાશ કરવા ખરી રીતે ક્ષમા, ચતુરાઈ, સનમાન, સ્નેહ, સંચાલ ઉદ્યોગ, સારી વાણી, એ ગુણોની ખાસ જરૂર છે. બદકે જેટલો લાભ મંત્ર, જંત્ર, અને તંત્રથી થાય છે. તેટલો જ લાભ આગુણોથી થાય છે. માટે ખરા મંત્ર, જંત્ર અને તંત્ર જણાવેલા ગુણોજ છે. એ ગુણો જેનામાં જેટલા પ્રમાણમાં નથી હોતા; તેઓજ તેટલા પ્રમાણમાં વહેમી બને છે.”

પાઠ ૮ એ કબુતર.

ગોકળગાય-સં (હંદ્રગોપ) પર મેશ્વરની ગાય, ગાયના જેવાં

શિંગડાંવાળો ચોમાસામાં કે
રેતાળ ભાગમાં જણાતો નાનો
ઝીણા મખમલના કકડા જેવો
જીવડો,

સ્વચ્છંદ-(સં) પોતાની ઇચ્છા
વિહરતાં-(સં) આનંદે મહા-
લતાં, ખેલતાં, કોડાકરતાં.

‘કલાપી’-(સં) કલાપ-મોરનાં
પીછાનો જથ્થો, ઘરેણું ઉપરથી
કલાપ વાળો.) મોર, એક
કવિની ઓળખ.

(લાડીના સ્વર્ગસ્થ ઠાકોર
સૂરસિંહજી ઇ. સ. ૧૮૭૪થી
૧૯૦૦ સુધી થઈ ગયા તે
‘કલાપી’ થી ઓળખાય છે.)
કાં-શા માટે ?

પ્રજીયરસ લીનું-(સં) પ્રજા-પ્રેમ
પ્રેમની લાગણીથી લીંબાએલું
‘પ્રેમે ન સજગ્યું-પ્રેમથી
જાગૃત થયું નહિ.

અહ-(સં) અરેરે ! (ખેદ
દર્શક છે.)

સંહાર-[સં] સારી રીતે
હરનાર.

સુખદ-(સં) સુખ આપનાર.
રતિબંધ-(સં) સુખ આપનાર
પ્રેમી બંધન.

જીલમી-[અ.જીલમ] ઘાતકી.

પ્રશ્ન.

૧ ‘કબુતર તો તમે બધાંએ
દીકાં હશે’. એ વાક્યનું
પદચ્છેદ કરો.

૨ કબુતરના કયા કયા ગુણથી
લોકો તેને ચાહે છે !

૩ પદ્યમાંની છેલ્લી બે લીટી
ઉપરથી શું સમજવાતું છે.

સાર.

‘કબુતર-સુંદર, ડાહ્યું, વધારે
સાવચેત અને અડકલવાળું છે.
એની ચાંચ સાધારણ લાંબી,
મજબુત, અને અણીપર
વળેલી છે. ઉપલું જડણું
નરમ પણ જાડી ચામડીથી

ઢંકાએલું ને નસકોરાંનાં બે
છિદ્રવાળું હોય છે. દરેક પગે
આગલે ભાગે ત્રણ અને
એક પાછળ એમ ચાર આં-
ગળાં હોય છે. પૂછડી લાંબી
અને છેડે ચોખંડી હોય છે.

હુનિયાના દરેક ભાગમાં
થાય છે; તેમ એની ૧૫૦
જાત છે. માદા બે ઇંડા મુકે
છે. તેમાંથી એક નર અને એક
માદા બચ્ચું પેદા થાય છે.

ઘણીક પ્રજામાં એ પવિત્ર
પક્ષી ગણાય છે. મોઝીઝ
અને પેગંબરે એને ખાસ
પવિત્ર ગણેલું છે; તેમ સિરી-
યન પ્રજા જે સિરિયાની તે
હ્રરથી એને પૂજે છે; કારણ
કે મનુષ્ય પાપી હોઇ પવિત્રને
અડવા લાયક નથી. એ
પ્રજા એનું મૃત્યુ થતાં
પૂજવા ઉપરાંત પાયદસ્ત
કાઢે છે.

એની મોટી વસ્તી ધરાવ
એશિયા માઇનર અને યુરોપ
વિગેરે લગતા દેશોમાં હોય
છે. તેમાંએ એશિયા માઇનર
માં તો ખુબચુરત જાતો વસે
છે. ખ્રિસ્તિ ધર્મની પ્રજામાં
ઇટાલિ, જર્મની, ફ્રાન્સ,
બેલ્જિયમ અને ઉત્તર અમેરિ-
કામાં પવિત્ર ગણાય છે. બેલ-
જિયમમાં પચાશ લાખ
કબુતરો પાળનારી બે હજાર
ઉપરાંત કલબો છે, તેમાં ઝટ
જઇને પાછું આવવા માટે
લાલચથી કેળવણી અપાય છે.
યુરોપમાં સારા કેળવાયલા
કબુતરની કીમત દોઢસોથી
બસો પૌંડ ઉપજે છે. આખા
દિવસમાં એ પાંચસો માઇલ
ઉડી શકે છે; તેમાંએ જો
અનુકુળ પવન હોય તો ખાર
કલાકમાં સાતસો માઇલ ઉડી

શકે છે. પાછુ ફરતી વખતે
ઝીંઘા મારગે ઝટ આવી રહે
છે. એનું જીવન દશ વર્ષનું
વધુમાં વધુ હોય છે.

પાઠ ૬ મો અસત્યનું સત્ય,
ભાગ ૧ લો.

વાદનમાં-(સં) વાજત્રો
વગાડવામાં.

પ્રવિષ્ટ-(સં) કાબેલ, હુશિઆર
નિપુણ, માહિતગાર,

મશગુલ-[આ મશગુલ,
શગલ-ને કામે લાગ્યો ઉપરથી]
કામમાં લાગેલો.

ડા. મોઝીઝ-(અ) ડોક્ટર
મોઝીઝ, મોઝીઝ નામનો
ડોક્ટર.

સુંસરા-સીધા.

આવેશ-(સં) લાગણી, જુસ્સો
' પલાયમાન થઈ ગયાં '-
ત્યાંથી નાશી ગયાં.

નાસાનાસ-દોડાદોડી.

આલી-દીંગ, એકદમ નવાઈ
પામવીતે.

લોળાભા-લોળાભાઈ.

ગરાશીઓ-(સ. પ્રાસ-કોળીયો)-
રાજવંશી લાયાત, થોડાધણો
અમલ ચલાવનાર રજપૂત
મિજલસ-(આ. જલસ-તે
ટોળામાં બેઠો) ખુશાલીની
મંડળી.

પાઠ ૧૦ મો અસત્યનું,
સત્ય ભાગ ૨ જો.

વ્યસન-(સં. વિ+અસ+નમ્)
કેપ્રી વિગેરે નુકસાન કરતા
ચીજોનો દોષ ધારણ કરાવેતો.
દુરાચારી-(સં. દુસ+આચારી).
ખરાબ આચરણ વાળો.

ખુન-[ફા] જીવથી મારી
નાંખવો કે તજવીજ કરવી
તે, લોહી.

ફાંસી-ગળામાં ફાંસો ઘાલી.

ગુંગાવી મારવો તે.

જમાવ-એક જથ્થે એકઠા થવું તે.

‘કરડે માંકડ અને મારખાય ખાટલો’-માંકડ ખાટલામાં પાકે ત્યારે ખાટલાને તડકે નાંખી ઇસને ઉપરાં ઉપર સખત ઠોકવામાં આવે છે તે. સખર-(આ. સખ્ર) ધીરજ, થોભ, ખમ, સખુરી.

અનર્થ-(સં.અન+અર્થ) ખોટા અર્થનું, આકૃતનું, ઇષ્ટનું (આડી લીટી છે તે તે વિલક્ષિતના પ્રત્યયની છે).

પરંપરા-(સં.-પરમ+પદમ) અનુક્રમ, ઘાટી, જેમ ચાલ્યું આવતું હોય તેમ, ધારો.

અનિષ્ટ-(સં.અન+ઈષ્ટ) ખરાબ, ખુરં.

સશોધન-(સં. સમ+શોધ+અન)

સારી રીતે શોધવાપણું

તકલીફ-(આ. કલફ-તેણે કોશીશ કરી ઉપરથી) મહેનત.

પ્રશ્ન

૧-ભગો, ભોળાભા વિગેરે પાઠમાં આવેલાં માણસોના જાતિસ્વભાવ કહો ? અને તેની સાળીતી આપો.

૨. ‘સત્યનું અસત્ય’ અને ‘અસત્યનું સત્ય’ એ બેમાં સાચું શું ?

૩-‘આ અનર્થ-પરંપરાનું કારણ થયો.’ એ વાક્યનું પદચ્છેદ કરો.

સાર.

‘મૂળશંકરે પોતાની સ્ત્રીના કહેવાથી ‘સત્યનું અસત્ય’ બનાવ્યું તે પ્રમાણે ડા. મોઝીજી, ભોળાભાએ પણ ચાલુ રાખ્યું અને છેવટે મરવાનો વારો ભગાનો આવ્યો. એટલે જ ‘સત્યનું અસત્ય’ થયેલું ને ન્યાયાધીશથી પણ પકડી શકાયું

નહિ તેથી ‘અસત્યનું સત્ય’
 કાંસીના હુકમથી આપણે
 બાણ્યું. પરંતુ લોખાલા, ડા.
 મોઝીઝ અને મૂળશંકરે, મન
 ઉપર સત્યનું દબાણ થવાથી
 ખરી હકીકત બહાર કરી; અને
 છેવટ ‘શુદ્ધ ન્યાય થયો.’ જે
 સત્ય હંમેશાં બહાર કરવામાં
 ન આવે તો સત્યનું સંશોધન
 પ્રભુ શિવાય બીજા કોઈથી
 પણ થઈ શકતું નથી. માટે
 દરેક કામની સરળતા અને
 અને શુદ્ધતા જે સત્યથીજ
 થાય છે, તે હંમેશાં જાળવી
 રાખવા ચુકવું નહિ, એ પણ
 આપણો એક સાચો ધર્મ છે.
 યુધિષ્ઠિર જેવા ધર્મરાજથી
 પણ ‘નરોવા કુંજરોવા’ બોલા
 યાથી અર્ધ કરતાં પણ વધુ
 સત્ય બોવાયું હતું. માટે એવું
 પણ ન થાય તે માટે ખાસ
 કાળજી રાખવાની છે.’

પાઠ ૧૧ મો પારો.

પારો-[સં. પારદ] ચળકતી
 પ્રવાહી ધાતુ, રસરાજ, મોંમાં
 નો પારો (જેમાં દાંત જડા-
 ચલા છે તે)

ઉપજુતા-(સં ડણ+તા) ગરમ
 પણું ગરમી.

અંશ-(સં) અમુક વસ્તુ કે
 બાબતે ઠેરવેલા ભાગ પૈકી
 જેટલા ગણાય તે, ડિગ્રી,

સ્ટીલ પેન-(અ) લોખંડી
 પેન, જીખી, ટાંક, આણીયું,
 સ્ટીલ, (બીજી ધાતુની પણ
 હોય છે.)

ચાવી-કુંચી, કળ, કિલ્લી,
 ચાંપ.

થર્મોમીટર-(અ. થર્મો
 -ગરમી-મીટર-આપનાર)
 ગરમી માપનાર આંકવાળું
 કાચનું યંત્ર.

મિશ્રીત-(સં મિશ્ર+તઃ) ભેળ

સેળ કરેલું, મેળવેલું.

રજકણી-(સં રજ+કળ+ઓ)
ધુળ જેવા લાગના દાણાઓ.

સાર.

પારો પ્રાચીન કાળથી જણા-
એલો છે. કિમીયાગીરો એને
પ્રવાહી ચાંદી કહે છે. 'ગેબર'
નામના આરબે ખારસો વખત
કારીને ધન કરવાનો પ્રયત્ન
કર્યો હતો; છતાં ક્ષેત્ર પામ્યો
નહોતો.

રસ સિંદુરમાં પારો રહેલો છે.
ગંધક અને ચાંદીની સાથે
મથ્ર થએલો એ મળે છે; તેમ
રસ કપૂરના રૂપે પણ મળે છે;
હિંદુસ્તાનમાં, સિંગાપુર અને
જાપાનથી પારો વેચાવા આવે
છે. મદ્રાસઈલાકામાં, ઘણે ઠેકાણે
પારો મેળવાય છે. આસ્ટ્રિયા,
રૂઝેન, કેલિફોર્નીયા, ચીન,
ઓર્નિયો, અફઘાનિસ્તાન અને

આંદામાનમાં લોંચમાંથી મિશ્રિત
રૂપે જડવા સાથે શુદ્ધ કરાય છે.

રસ સિંદુરના પત્થર ગરમ
કરી તેમાંનો ગંધક ઉડાડીમેદી
ખાડીના પ્રવાહીની વરાળ
કારતાં પારો બને છે. આ
સિવાય જસત પ્રમાણે જ ગંધક
ને કાઢી નાંખવા ચુનો, લોખંડ
વિગેરે મેળવાઈ પારો કઢાય
છે; પરંતુ એ કાચો હોય ત્યારે
તથા એની હવા ઝેરી હોવાથી
ઘણા માણસો પારો બનાવવાના
કારખાનામાં કુટી નિકળતાં
મરણ પામે છે. 'કાચો પારો
ખાવો અન્ન; તેવું છે ચોરીનું
ધન.' એ ખરેખર કહેવાયલું
છે. કાચ, ધાતુ, શાગળ, અને
ચિનાઈ વાસણને શુદ્ધ પારો
વળગતો નથી. પારો શિન્ન
શિન્ન ધાતુ સાથે મળતાં
ધાતુના નામ પ્રમાણે 'અમાલ
ગમ' બને છે. એ 'અમાલગમ'

નો ઉપયોગ ઢોળ ચઢાવવામાં
આય છે. આરસી કલાધના
'અમાલગમ'થી કે હિંગજોકથી
બને છે. હિંગજોકનો
રંગ પાકો અને સ્વચ્છ હોય
છે. એ માટે હિંગજોક બનાવવા
માં પારાનો ઉપયોગ ખાસ
થએલો હોય છે.

ચોકખો પારો છે કે કેમ ? તે
જાણવા માટે પારાને ખુદલી
હવામાં હલાચા કરીએ અને
ઉપર મેલ ન ઠરે તો ચોકખો
જાણવાનો છે. તેમ જ પારાનાં
ચક્રકચુ લાંબાચાં નહિ પણ
ગોળ અને ચપળ હોય
છે તે ચોકખો ગણાય છે
મેલા પારાને ઝીણી ખાંડ
સાથે મેળવી હલાવીને પાતળી
કાગળની નળીમાંથી બહાર
લાવતાં ખાંડ અને ખીજી
લેળાએલી ચીજો કાગળને
ચોંટી જતાં ચોકખો પારોજ
બહાર આવે છે.

પારો તથા ગંધક સમલાએ
લઈ પારો અદૃશ્ય થઈ જાય
ત્યાંસુધી ખરલ કરવાથી 'ક-
જલી' બને છે. તે ખાસ કરીને
ખસ અને દાદર ઉપર કામ
આવે છે. ધંતુરો, વછનાગ,
ગંધક વિગેરે સાથે મેળવવાથી
સિત્ત સિત્ત દવાઓ બને છે
તેમાંએ દેશી દવા કરતાં અંગ્રેજી
દવા વિશ્વાસુ હોય છે. કારણ
કે દેશી રીતે બનાવતાં કચાશ
રહી જાય તો ગુણુને બહલો
અવગુણુ કરી પાડે છે. હિંગ-
જોક, અને રસકપૂર ઘણી
જાતની માત્રા અને ગોળીઓમાં
આવે છે. તે ખાસ પારાની
મેળવણીથીજ બનેલ હોય છે.

પારો પ્રવાહી ધાતુ હોઈ
ઘણીજ ઉષ્ણતા અને ઠંડી
લાગવા છતાં વરાળ કે ઘટ
બનવાના રૂપમાં મહા મહેનતે

આવી શકે છે. (ઘટ=ઘન નહિ પણ જાડો પ્રવાહી). તેથી એનો ઉપયોગ ખાસ કરીને થર્મોમિટર અને હવા ભાર માપક કે વાયુ ભારમાપક યંત્ર બનાવવામાં થાય છે.

થર્મોમીટર બનાવવા માટે કાચની પાતળી પણ એક છેડે પોલી લખોટીના આકારની અને બીજે છેડે પોલોજ હોય એવી નળી લઈ તેને ગરમ કરી હવા કાઢી નાંખી માંહે પારો ભરાય છે. જેમ જેમ હવા નીકળતાં ખાલી જગ્યા પડે તેમ તેમ પારાથી રોકાતી જાય છે. એ પ્રમાણે પુરેપુરી નળી ભરાઈ રહ્યા પછી તેને અનહદ ગરમીથી એજ નળીમાં ઉકાળવામાં આવે છે એટલે પાતળામાં પાતળો પારો નળીમાં રહેલો

હોય છે અને વધારાનો બહાર નીકળી જવા દેવો પડે છે. જ્યારે ઉકળી ને બહાર જવાનું કામ બંધ થાય છે ત્યારે એકદમ નળીનું મોં બંધ કરી લેવામાં આવે છે. અને પછી ઘરફ તથા મીઠું મેળવેલું મિશ્રણમાં સખત ઠંડી અપાય છે એટલે પારો ઘટ થઈ જાય છે, ત્યાં આગળ નળીપર નિશાન કરી લેવાય છે. અને પછી વધુમાં વધુ ગરમી જે નળીનો છેરો એ જો વચ્ચે અતુકુળતા પ્રમાણે ૧૦૦, ૮૦ કે ૧૦૦૦ સુધીના ભાગ પાડે છે તે દરેક ભાગ અંશ કહેવાય છે, સેંટીગ્રેડ ૧૦૦ અંશનું, રોમર ૮૦ અંશનું અને ફેરન હાઈટ ૧૦૦૦ સુધીના અંશ વાળું ગણાય છે. પાઠમાં જે ચિત્ર આપેલું છે. તે ફેરન હાઈટ તાવ માપવાનું છે.

હવા ભાર માપક યંત્ર માટે માત્ર એક છેડે બંધ એવી પાતળી નળીમાં થર્મોમીટરની પેઠે પારો ભર્યા પછી એકદમ પારાના ભરેલા ખ્યાલામાં ઉંચી વાળવામાં આવે છે. આથી નળી માંનો પારો ખ્યાલામાં આવે છે કે ઉલટો ખ્યાલામાં નળીમાં મળુ ચઢે છે. ટુંકમાં નળીમાંના પારા ઉપર નળીમાં જરાપણ હવા હોવી જોઈએ નહિ એવી રીતે ગોઠવાય છે. પછી તેના પાણુ ભાગ થર્મોમીટર માફક પાડેલા હોય છે. સખત ગર મીથી હવા પાતળી થતાં ખ્યાલામાંના પારા ઉપર હવાનું દબાણુ ઓછું થાય છે તેથી નળીમાંનો પારો નીચે ઉતરે છે. અને હવા ભારે હોય છે ત્યારે ખ્યાલામાંના પારા ઉપર હવાનું દબાણુ થતાં નળીમાંનો પારો ઉંચે ચઢે છે. આ યંત્રથી

પવનનું કે વરસાદનું તોફાન, પર્વતની ઉંચાઈ અને હવાનું પલટાવું ચોક્કસ રીતે જણાય છે. સાધારણ રીતે પારો પાણી કરતાં ૧૩૫ ગણો વારેહોવાથી હવા ભારમાપક યંત્ર જો પારાનું અને પાણીનું બનાવીએ તો સાધારણ હવામાં પારો ૩૦ ઇંચની ઉંચાઈએ ટકી શકે છે. ત્યારે પાણી ૩૨ ફુટ ઉંચાઈ સુધી ટકી શકે છે.

પારો એ એકજ ધાતુ પ્રવાહી હોઈ, ઘન કે વરાળના રૂપમાં સહેલાઈથી ન આવનારો છે, તેમ ચળકતો, પ્રવાહી, સફેદ, અનાજને સડતાં અટકાવનાર, ધાતુની શુદ્ધતા કરનાર, ચપળ, યંત્ર બનવામાં ઉપયોગી, રંગ પાકા બનવામાં ઉપયોગી, તથા ઔષધ અને દવામાં ઉપયોગી, ગણાય છે.

પાઠ ૧૨ મો

સપુત કપુત.

સપુત—(સં. સ+પુત) સારો છોકરો.

કપુત—(સં. ક+પુત) ખરાબ છોકરો.

તેજ—(સં.) તે.

નિજ—(સં.) પોતાનું.

હિદ્ર—(સં.) દોષ, ખામી,

ઝીણું કાણું.

પરવશ—(સં.) પારશને તાળે.

શામલ—(સં. શ્વામ) કવિનું નામ

(એ શામળલટના નામથી ખાસ

ઓળખાઈ છાપ્યામાં એનો

પહેલો નંબર ગણાયેલો છે.

ઇ. સ. ૧૬ માં સૌરામાં એ

અમદાવાદ નજીક વેંગણપુરમાં

રહેતો હતો. એણે કવિતામાંજ

બોધદાયક વાર્તાઓ સારામાં

સારી લખી છે.)

કપુત પુત્ર—પુત્રમાં કપુત કે

કપુત પણ પુત્ર.

ચિષે—(સં.) સાથે.

અર્ધર્મ—(સં. ધર્મ એટલેવાળી

ધર્મથી ઉલટું, બુઝું, ખોટું.

દુઃસહા—(સં.) ‘હા’ પ્રત્યય

તિરસ્કાર દર્શક છે.

અરચિયા—(સં. અર્ચન) ભજ્યા,

સેવ્યા.

પરમારથ—(સં. પરમ—મોટો+

અર્થ—લાભ) મોટો લાભ ને

મોક્ષ તેનું સાધન, પુણ્ય.

(મોક્ષના સાધનમાં કે પુણ્ય

તરીકે ખરચ્યા.)

ગર્થ—(સં.) પૈસો.

હરિ અર્થ—હરિને માટે કે હરિને

અર્પણ કરવા.

અપવશ—(સં.) યશથી ઉલટું,

ફગેલી, બે આબરૂ, બદનામ.

સ્વર્ગ—(સં.) દેવોનું ધામ,

ઉંચા સુખનું ધામ.

અતિ ધના—(સં.) અતિ એટલું

વિશેષ એ ઘણાની હદમાં

વધારો કરી અનહદ ધણા
ગણાવે છે.

અવનિ-(સં. અવ્+અનિઃ)
પૃથ્વી, ગ્રહ.

ધન્ય-(સં.) વખાણવા લાયક
(છે) (કર્તા અવતાર)

સાર.

‘સપુત અને કપુત કોને કહેવા?
તે માટે જે યોગ્ય આપી છે
તે ઉપરથી જણાય છે કે હુનિ-
યામાં કપુત થવા કોઈને પણ
મન થાય નહિ. અને કદાચ
કપુત મન્યા હોય તો સપુત
થવા કાળજી રાખવાની હુમેશાં
ટેવ પાડવાની છે ?

પાઠ ૧૩ મો.

રાજહંસ, ભાગ ૧ લો.

રાજહંસ-(સં. હંસાનાં રાજાઃ)
રાતી ચાંચ અને રાતા પગ
તથા ઘોળી કે કાળી પાંખ-
વાળો હંસ.

સ્થળચર-(સં.) જમીનપર
રહેનાર.

જળચર-(સં.) પાણીમાં
રહેનાર.

ખુચ-શીશીનું પોચા લાક-
ડાનું ઢાંકણ.

(ભૂગર્ભ સમુદ્રની આબુ-
ખાબુના મુલકમાં એનું ગાડ
થાય છે; ફક્ત ચૂના સિવાયની
તમામ પ્રકારની જમીનમાં એ
થાય છે. વીસથી ત્રીશ વર્ષનું
થતાં એની છાલ પોણાથી ત્રણ
ઇંચ સુધીની જડાઈની ઉતરે
છે. દોઢસો વર્ષ ઝાડ જીવે છે.
દર દશ વર્ષે એની છાલ ઉતાર-
રાય છે. જડા રખરની જગ્યાએ
ખુચના ગાડની છાલ વપ-
રાય છે.)

હંસ ગામિની-(સં.) હંસની
પેઠે સુંદર ચાલ ચાલનારી સ્ત્રી.

ઑસ્ટ્રેલિઆ-(અં.) પૃથ્વીના
નકશામાં અગ્નિ પૂણામાં આ-

વેલો મોટો બેટ. (એના ઉપ-
રથી પાંચમાં ખંડ તરીકે
ઓશિઆનિઆ ખંડ નામ
પડેલું છે)

‘તેને મથાળે કાળા મોટા
ગાંઠા જેવું હોય છે’-
કુપાળ અને લાલ ચાંચના
ભાગના બેઠાણ આગળ હોય છે.

પાઠ ૧૪ મો

રાજહંસ, ભાગ ૨ બે.

મોખરે-(સં. મૂલ.) સૌથી આ
ગળ, અગ્રે, આગલા ભાગમાં,
આગેવાનીમાં.

કુચ-(ફા.) રવાના થવું,
ઉપડવું, મુકામ ઉઠાવી આગળ
ચાલવું તે ભોટવો, કુબ્જે.

પ્રચલિત-(સં. પ્ર+ચલ્+હત)
ચાલતું આવેલું, લોક રૂઢિનું,
કષુલ કરેલું, લાંબુ ગયેલું,
ઉત્તમ રીતે ગયેલું ચાલુ.

રોમ-(અ.) ઇટલિની બુની

રાજધાની, પોપની ગાદીવાળું
શહેર.

કીકીઆરી-રાઠ, ભયંકર
પીડાનો તીણો અને મોટો.
અવાજ, ચીસાચીસ.

પ્રકૃતિ-(સં. પ્ર+કૃ+તિઃ) મુળ
સ્વભાવ, કુદરત, મુળબંધારણ,
અનાદિમાયા, આરોગ્ય, દૈયત,
પ્રધાન.

પ્રહાર-(સં.) માર, આઘાત,
ધા, ઝટકો, ઝપાટો, ફટકો.

કેાલું-(સં. વોલ) શિઆળકું
હિમાલયમાં માનસ સરોવર
દે, -હિમાલય ઉપર તિબેટમાં
માન નામનું મોટું તળાવ
છે, તેમાં મોતી પાકે છે અને
તેનો ચારો હંસ ચરે છે;
એમ કહેવાય છે.

વિહાર-(સં. વિ+હ. રઃ) ગમ્મ-
તને માટે ફરવું તે ભટકવું
તે, બૌદ્ધ ધર્મનું દેવાગ્રય.

ગમ્મત, ખલો, એક ભાતનું
પક્ષી.

સાર.

‘પક્ષીમાં સ્થળચર અને
જળચર એવા બે વર્ગ છે.
સ્થળચર પક્ષીનો ઘણો ભાગ
ઉંચે ઉડી શકે છે, ત્યારે જળચર
પક્ષીનો વર્ગ ઉંચે ઉડી શકતો
નથી. ગરુડને આપણે આકા-
શનો રાજ ગણીએ છેએ, તે
સ્થળચર પક્ષીના વર્ગનો છે.
ત્યારે જળચર પક્ષીનો રાજ
રાજહંસ છે. ગરુડ કરતાં
રાજહંસ કદમાં મોટું પક્ષી
છે. જોકે રાજહંસ પણ
કેટલીકવાર જળચર પ્રાણીનો
આહાર કરે છે પરંતુ ગરુડ
નેટલો નહિ. શોભામાં અને
ચાલમાં રાજહંસ શ્રેષ્ઠતા
ધરાવે છે. સરસ્વતી માતાનું
વાહન હંસને મોર છે.

પાઠ ૧૫ મો.

ચાહ, ભાગ ૧ લો.

ચાહ-(સં. ઉત્સાહ)ચા, રહા,
લાવ, પ્રેમ, ખ્યાર, ઇચ્છા,
એક ભાતની વનસ્પતિ,
સ્વાભાવિક-(સં.) અસલ,
કુદરતી.

૧૦૦ ઇંચ-વરસાદની મોસ-
મમાં બધો મળી ઓછામાં
ઓછા સો ઇંચ.

(ખુલ્લી જગામાં વરસાદ
પડવાથી એક ઇંચ ઉંડું પાણી
થાય ત્યારે એક ઇંચ વરસાદ
પડ્યો કહેવાય દવાખાના વિગેરે
સ્થળે વરસાદ માપવાનાં યંત્ર
હોય છે. ઇંચના સોભાગ
કરેલા હોય છે તે દરેક ભાગ
દોકડો કહેવાય છે.)

નીંદરું-ખેતરમાં તુલકે કસ-
સણ વિનાનું નકાસું વાસ
વિગેરે હોય તેને કાલી

નાંખવું તે.

નીલગિરિ=(સં)મદ્રાસ ઇલા-
ક્રમાં આવેલો એ નામનો
ખર્વત.

ઉત્તમતા=(સં) ઉત્તમપણું.

અધમતા=(સં) હલકાપણું.

કથરોટ=(સં) કાઢિકા) મોટી
થાળી, લાકડાવું કે ધાતુનું
ઉંચા કાનાવાળું ગોળ અને
છાછડું વાસણ.

વીટો=ગોળ ઘડી, ભૂંગળા
જેવા આકારનું વીટેલું તે.

સોરમ=ગંધ, વાસ, સુગંધ,
પુશ્પો.

પાઠ ૧૬ મો.

ચાહ, ભાગ ૨ નો.

‘પેટીને સીસાનાં પતરામાં
ઉતારવામાં આવે છે’=પ્રથમ
સીસાના પાતળા પતરાની
પેટીમાં ભરી તે પેટીને દેવદા-
રના પાટીઆથી જડવામાં

આવ છે, પીસ્કીટ વિગેરેની
પેટીની માફક.

પીકો=(સફેદ ખાલ કે વાળ)
જેવા કુમળા નાનાં પાંદડાંની
ખનેલી ચાહ.

પીકો સુચૈંગ=(નાનીજાતની)
પીકો જેવી નાની જાતની ચાહ.

પુષ્પિત પીકો=કુદની પેઠે
કોમળતા વાળી નાની ચાહ.

કૉંગો=(મબુરી) ઘણી મહે-
નતે તૈયાર થતી ચાહ.

લોહ્યુઅક=(સં) ચમક
પડાણ, લોહાને ખેંચવાના
ગુણવાળો પત્થર જેવો પદાર્થ.

(પૃથ્વીના ઉત્તર ભાગમાં
ખનિજ પદાર્થ તરીકે વિશેષ
રહેલ છે, તેમ દરિઆકાંઠા
નજીક પણ કેટલેક સ્થળે
હોય છે. સોની, મોચી વિગેરે
કારીગર લોકો લોહ્યુઅક
સાથે છે. ‘ચુઅક’ નામે લોહને,

રાખે કિતર દિશ, હોકાયંત્ર થકી ખરે, નાવિક દે આશીશ.' ચુંબક પાએલી લોહાની સોયજે યંત્રમાં ગોઠવેલી હોય છે તેને હોકા યંત્ર કહે છે. હોકાયંત્રમાં સોયના છેડા હંમેશાં કિતર દક્ષિણ રહે છે, આથી દરિયામાં દિશા જાણવા નાવિકને જરાએ હરકત પડતી નથી.)

અભ્યાગત = (સં-અમિ + આન્ગમ્+ત્તઃ) અતિથિ, પરોણા, મેમાન.

જઠરાગ્નિ(સં) પેટનો અગ્નિ, ખાત્રન શક્તિ, ખોરાક પચાવે એવો પેટમાં રહેલો રસ તે.

મંદ = (સં) ધીમો.

સાર

‘ ઇ. સ. ની ચોથી સદીથી ચીનમાંથી ચાહ એજબાતી અછ છે. શરૂઆતમાં દર રતલે ૧૦ થી ૫ પૌંડ કીમત પડતી

હતી. હિંદમાં ઇ. સ. ૧૮૨૦ થી ચાહ દાખલ થઇ છે. આસામમાં આવેલા લખમ્પી-પુરમાં પહેલો ચાહનો બગીચો ઇ. સ. ૧૮૩૫ માં કરવામાં આવ્યો હતો. ૧૮૩૬માં સિંદોનમાં બાણીતી થઇ હતી. ૨૫ થી ૬૦ અંશની ગરમી-વાળા અને ૧૦૦ ઇંચથી ઓછો વરસાદ ન પડે એવા ભાગમાં એની ખેતી થાય છે. ખુશબોદાર બનાવવા એનાંજ કે ખીનાં ખુશબોદાર ફૂલો લેવાય છે. ચીનમાં એની બુદી બુદી જાતો તૈયાર થાય છે; જેવીકે કાળી અને લીલી. કાળી ચાહમાં પશુ કૌંપાંછ, કૌંગોડે, પીકો, પૌચોંગ, બેહીઆ એ સૌથી બાણીતી છે. લીલામાં કોમન, હેસન, ઇસ્કીન, તાવનકો, ગનપાઉર ચાહ, અને યાંગ હેસન બાણીતી છે. હિંદમાં

નીલગિરિની, દાર્જીલીંગની, વિગેરે સ્થળોમાં પાકથી સ્થળ ઉપરથી ગણાતી જાતો થાય છે.

આડપરથી પાંદડાં તોડવાની મોસમ ત્રણ છે—વસંતઋતુ ખેસતાં, વસંતઋતુની આખર પહેલાં અને શ્રીષ્ઠઋતુ ખેસતાં પહેલી ઋતુવાળી ચાહ ઉત્તમ હોય છે.

ચીન, જાપાન, કોરિઆ, તાતર, મોંગોલીઆ, હિંદીચીન, હિંદુસ્તાન, સિલોન, અને દક્ષિણ આફ્રિકા વિગેરે સ્થળે ચાહની ખેતી બગીચાઓમાં થાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં જે લીલી ચાહ ગણાય છે તે સુગંધીવાળું તીખાશ પરતું એક જાતનું ઘાસ છે. તેમાંથી તેલ કઢાય છે. એ તેલ કોલનવોટર, સંધીવાની દવા, કોલેરાની દવા, કાળી ફરાજનો મલમ, અને ખરાબ અંધ દૂર કરવા વિગેરે કામમાં

આવે છે. એ તેલ પીણું, પારદર્શક અને તીખાશવાળું હોય છે.

તાજી ચાહ કેપ્રી હોય છે, તેને વરસ છમાસ રાખ્યા પછીજ ઉપયોગમાં લેવાય છે. બજારમાં ખાસ કરી આખી, મધ્યમ અને ભૂકાના રૂપમાં વેચાય છે. તેમાં આખી ચાહ ઉત્તમ હોય છે. એક વખત પીવાઈ ગયેલી ચાહનો કુચો પણ સૂકવીને બીજી સારી ચાહમાં ભેળી પેક કરી વેચનારા વેચે છે. કેટલાક વેપારીતો હલકી ચાહ ને કાથાનો કે સ્કેજ અપ્રીણનો ખાસ આપીને સારી ચાહ તરીકે વેચે છે. ડબ્બાઓમાં કે છુટક પેટીમાં વેચાય છે. ઘણી ચાહના નામ વેચનાર કે ચાહની ખેતી કરનાર કંપનીના નામપરથી પડેલાં હોય છે.

દરેક દેશમાં પીવા માટે ચાહ

જુદી જુદી રીતે તૈયાર કરાય છે. મેંગોલ અતે તાતાર લોકો ઉકાળી તેમાં મીઠું ને ચરખી નાંખી સખત ઉકાળ્યા પછી દૂધ કે માખણ મેગવી દિવસમાં ૨૦ થી ૪૦ વખત પીએ છે. અને કેટલાંક અઠવાડિયાં ચાહ પરજ જીવન નિભાવે છે. દક્ષિણ અમેરિકામાં આપણી પેઠે બનાવ્યા પછી કુચોપણ ચાવી ખવાય છે. ચાહમાં જે તેલી તત્વ રહેલું છે તે ઉડી ન જાય માટે એને બહુ ઉકાળવી નહિ કે કાંતો ગરમ પાણી ચાહ પર રેડવું સારું છે.

દારૂ અને ખીડીના વ્યસનની પેઠે ચાહનું વ્યસન વધી ગયું છે. તે એટલે સુધીકે ટાઢ કે તાપ જોવાતાં નથી. અને વળી દિવસમાં બેચાર કે વધુ વખત પણ પીવાય છે. હાટલો વધી પડી છે; દૂધ અને ખાંડ મોઢાં

થવા લાગ્યાં છે, તળીયતને તાત્કાલિક લાભ જણાય છે. પણ પાચનશક્તિને હાનિ થતી હોવાથી શરીર બળઘટતાં રોગ વધવા લાગ્યા છે. સ્વચ્છતા પણ ઓછી થવા લાગી છે. પરદેશી કંપનિવડે એની ખેતી ચાલતી હોવાથી પૈસો પરદેશ ઘસેડાવા લાગ્યે છે. દેશી ભાઈઓ જે મજૂર તરીકે કામ કરનારા છે તે દુઃખી થવા લાગ્યા છે, ખાંડ અને દૂધ વિના ચાહ સ્વાદમાં સારી લાગતી નથી. માટે એવી ચાહ પીવા કરતાં દેશી ચાહ તરીકે તુળસીનો કાવો મીઠું નાંખી પીવાય તો ચાહનું વ્યસન જવા સાથે ઉલટો તળીયતમાં ફાયદો થાય તેમ છે.

પાઠ ૧૭ મો
ખાવા પીવા વિષે સલાહ,
‘અન્ન જીવાડે ને અન્ન મારે’

રૂચિ પ્રમાણે જરૂર પુરતું
ખવાય તો અન્ન જીવાડનાર
ગણાય; પણ રૂચિ વગર સ્વાદની
આતર અન્ન ઠાંસી ઠાંસીને
ખવાયતો મારનાર ગણાય છે.
(કદાચ મરીએ નહિ તો માંદા
તો જરૂર પડીએજ. દુનિયામાં
આપણે 'ખાવા માટે જીવવાનું
નથી પણ જીવવા માટે ખાવાનું
છે.' એ ખાસ યાદ રાખવાનું છે.)

નિયમિત-(સં.) નિયમ પ્રમાણે,
નિયમમાં આણેલું, સરખું.

મિત-(સં.) માપેલું, પચે
એટલું.

વિક્ષેપ-(સં. વિ+ક્ષિપ) આંતરે,
અડચણ, હરકત, વાર, આડ,
ઝટકાવ, વિલંબ.

હાનિ-(સં. હન) નુકસાન.

વ્યકિત વ્યકિત-(સં. વિ+અંજ
+તી) એકેક ચીજ કે માણસ,
(એનાથી ઉલટો 'અતિ' સમુહ)

પ્રવૃત્તિ-(સં. પ્ર+વૃત્+તિ.)

ઉદ્યોગ, યત્ન. (એનાથી ઉલટો
'નિવૃત્તિ')

અર્ધચર્વિત-(સં. ચર્વિત ચાવેલું)
અડધું પડધું ચાવેલું (પુરેપુરે
ચાવવા માટે 'ચર્વિત ચર્વણ'-
ચાવેલાને ફરીફરી ચાવવું તે છે)
'પાચન ક્રિયા કરનાર રસો'-(
થુકે, જઠરરસ, પિત્તરસ,
કલેબનો રસ, આંતરરસ.)

રસાયણિક-(સં. રસ+અન+
ઈક) રસાયણ શાસ્ત્ર પ્રમાણે.
(પદાર્થો અમુક પ્રમાણમાં
મળવાથી અમુક નવીન પદાર્થ
થાય છે, એ જીવાવનાર શાસ્ત્ર
તે રસાયન શાસ્ત્ર)

નિશ્ચિત-(સં. નિઃ+ચિત્-ચિત્તા
ચિંતાવગર, નિરાંત.

વિચારમગ્ન-(સં.) વિચારમાં
ડૂબેલું.

અલબત-(કા.: અલબત્તહ)
ખરેખર, ખચીત, ખસુસ, ખેશક.

નીલે-ઘણો વખત ટકે, ચાલ્યા

કરે, પુરું થાય, જેમ તેમ કરીને ચાલે.

સાર.

‘આવા પીવામાં ખાસ કરી શરીર ન બગડે તેની કાળજી રાખવાની છે. મિષ્ટાન્ન મળ્યાં કે ખા ખા કરવાથી શરીર બગડ્યા વિના રહેતું નથી. ભૂખ ને તરસ ખાતરજ આવા કે પીવાનું છે, નહિ કે આવાપીવા ખાતર ભૂખ કે તરસ પેદા કરવાનું મન કરવું. નિયમિતપણે સાદાઈથી કામ કરવા સાથે આવા પીવાની ટેવ પણ પાડવાથી શરીર બગડતું નથી. ખાસ કરી હવા પાણી અને કામ ધંધા ઉપર આધાર રાખી આવા પીવાનો આધાર રાખવાનો છે. કેટલી પદાર્થો આવા પીવાથી ધીમે ધીમે શરીર ઘસાય છે, કારણકે મન ઘસાતાં શરીર એની મેળેજ ઘસાય.

ને શરીર ઘસાતાં મન ઘસાય એ દેખીતું છે માટે મન લોભાઈ બદ નહિ એ માટે સંયમ પાળવાની એટલે મનને કબજે રાખવાની ખાસ જરૂર છે. ‘ગીતામાં કહ્યું છે કે—મધ્યમસર રહેનારને પ્રભુ મદદ કરે છે.’ તો ભૂખ કે તરસ મારવાં નહિ તેમ એને બગૃત પણ કરવાં નહિ. તોજ શરીર સચવાવા સર્વ ધર્મ મનુષ્ય તરીકેના સચવાય છે. ને પ્રભુની મદદ મેળવાય છે.

પાઠ ૧૮ મો.

લીઝમ પિતામહ, ભાગ ૧લો.

લીઝમ—(સં.) બચંકર પ્રાંતજા લઈ પાળનાર, ગાંગેય.

શંતનુ—(સં.) રાજા પ્રતાપના ત્રણ પુત્રમાંના નાના પુત્ર.

(ચંદ્રવંશી હાસ્તનાપુરના ૨૧ મા રાજા. એ સૌથી નાના હોઈ.

ગાદીએ બેસવાથી ૧૨ વરસ
 વરસાદ પડ્યો નહોતો, ત્યારે
 વડા ભાઈ દેવાપિ પાસે જઈ
 ગાદીએ આવવા વનંતિ કરી.
 પણ તેણે માની નહિ અને કહ્યું
 કે યશ કરે એટલે વરસાદ
 આવશે. તે પ્રમાણે કરવાથી
 વરસાદ આવતો થયો હતો. એ
 મૂર્તિમાન ગંગાને પરણ્યા
 હતા કારણકે એક વખતે પ્રજાને
 ત્યાં સહ્યામાં મૂર્તિમાન ગંગાનું
 વસ્ત્ર પવનથી જરા ઉંચું થવાથી
 સર્વ સહ્યાએ નીચું જોયું પણ
 શંતનુ જે આગલે અવતાર 'મહા
 ભીષ' રાજા તરીકે હતા તેણે
 નીચું ન જોયું ને સામુ જોઈ
 ગંગા હસ્યાં. આથી પ્રજાએ
 શાપ દીધો હતો કે મૃત્યુ
 લોકમાં પડી સંસાર માંડજે.
 આથી મૂર્તિમાન ગંગા સાંથે
 પરણ્યા હતા. પણ ગંગાની
 સરત એ હતી કે જે સંતાન

થાય તેને નદીમાં નાંખી દેવાં
 પડે. સાત સંતાનને તો નાંખી
 દીધાં. ને આઠમા દેવવ્રત-લીંગમ
 જન્મ્યા ત્યારે શંતનુએ કહ્યું
 કે વંશ રહેવા આને રહેવા
 દે. ત્યારે ગંગાએ રીસાઈને
 ચાલવા માંડ્યું-ત્યારે શંતનુએ
 કહ્યું કે, પુત્ર મોટો કરી
 આપવાની શરતે દેવવ્રતને
 લઈ જાઓ ગંગા સાથે લઈ
 ગયાં ૨૪ વર્ષનો દેવવ્રત
 થતા સુધી બાણાવી તૈયાર કરી
 શંતનુને પાછો આપી ગયાં.)
 ચંદ્રવંશી-(સં.)ચંદ્રથી ચાલેલો
 વંશ.

(ચંદ્રનો પુત્ર બુધ, બુધનો
 પુરુવા, પુરુવાથી સતયુગ
 પુરો થયો. દ્વાપરમાં એ વંશનો
 છેલ્લો રાજા રૂક્ષ અને કલિ
 યુગમાં છેલ્લો રાજા ક્ષેમક
 હતો એના પછી નંદવંશ
 ચાલ્યો છે.)

ગંગા-(સં)હિમતનયા. આકાશ
ગંગા, જન્હવી, વિષ્ણુપદી,
મંદાકિની, પાપમોચિની,
ત્રિપથગા, ભાગીરથી.

(શિવ સતીને પરણાવતાં
ગોર તરીકે પ્રદક્ષા હતા તે
સતીનું રૂપ જોઇ મોહિત
થવાથી દેવોએ પોતાના તેજ
વડે જળ પેદા કરી પ્રદક્ષાને
હંમેશાં સાથે રાખવાનું કહી
કમંડળમાં ભરી આપ્યું જ્યારે
વિષ્ણુએ વામનરૂપે બલિરાજને
આંપતાં એક પગલું સ્વર્ગમાં
મૂક્યું, ત્યારે પ્રદક્ષાએ એ
જળ વડે વિષ્ણુનો અંગુઠો
ઘોઈ પીવાથી તે રેલો ચાલ્યો
તે સ્વર્ગગંગા વિષ્ણુપદી કે
આકાશ ગંગા કહેવાયાં વળી
એમ પણ કહેવાય છે કે
શિવજીના તાંડવ નૃત્ય પ્રસંગે
દેવોએ પોતાના તેજનો જળ

રૂપ પ્રવાહ ચલાવ્યો તે એ
ગંગા. વળી બલિરાજને જે
પાણીથી વામનજીના પગ
ઘોએલા ને તેનો રેલો
ચાલેલો તે એ ગંગા ગમે
તેમ હોય પણ આકાશ
ગંગાને સૂર્યવંશી ભગીરથ
રાજાએ પૂર્વજોનો ઉદ્ધાર કરવા
મહાન તપ કરી સ્વર્ગમાંથી
મૃત્યુ લોકમાં આણ્યાં. સ્વ-
ર્ગમાંથી પડતાં ઘોઘનું બળ
કોઈથી ન સહન થવાથી
શિવજીએ પોતાની જટામાં
ઝીલી લઈ રાખ્યાં. વળી ભગી-
રથની વિનવણીથી એક લટ.
શિવજીએ છુટી કરી તેનો
પ્રવાહ ચાલ્યો. રસ્તામાં જન્હુ
ઋષિ તપ કરતા હતા તેની
સામગ્રી ઘસડાવથી પ્રવાહનું
પાન કરી ગયા પણ ભગીરથની
ચિન્તિથી જાંઘમાંથી પ્રવાહ
ચાલું કર્યો માટે જન્હવી,

સ્વર્ગમાંથી પડીખારા સમુદ્રને
મળવા પ્રસંગ આવ્યાથી
એ: મંદાકિની-ધીમા આકીન
બાળી પણ કહેવાઇ છે.)

વસિષ્ઠ-(સં.) સૂર્યવંશી રાજા
ના કુળ ગુરુ, સત્તત્ત્વપિમાંના
એક.

(એની સ્ત્રીનું નામ અરુઘતી
એણે વેદ ઉપર વિવેચન કર્યું
છે. રામચંદ્રજીને યોગ સમ
જાળ્યો હતો તે યોગ વાસિષ્ઠના
નામે પ્રસિદ્ધ છે. વિશ્વામિત્રને
તપ કરી આવ્યા છતાં
રાજર્ષિ કહેતા હતા. તેથી
વિશ્વામિત્રે એના પુત્રોના
નાશ કર્યો હતો ને છેવટે
એનો પણ નાશ કરવાનો
ઠરાવ કરી વિશ્વામિત્ર એની
જુવડી પાછળ સંતાઇ રહ્યા
હતા. એ વખતે અરુઘતીએ
અંદ્રનું શાંત તેજ જોઇ

એને પૂછ્યું કે "આતું તપ
કેનું હશે" ? વશિષ્ઠે કહ્યું
વિશ્વામિત્રનું આ સાંભળી
વિશ્વામિત્ર હથિઆર નાંખીદઇ
હોડી આવી પગે પડ્યા કે
તરતજ એણે કહ્યું કે આવો
'બ્રહ્મર્ષિ' કેવી ઉદારતા ?)

વેદાંગ=(સં) વેદના શબ્દનું
જેમાં જ્ઞાન છે તે શાસ્ત્ર.

(એ છ છે. શિક્ષા (બાધ),
કલ્પ (કર્મવિનિ), વ્યાકરણ,
છંદ, જ્યોતિષ, નિરૂકિત
(અવાજનું સ્પષ્ટી કરણ,)

દેવરાજ સમાન=દેવોના રાજા
ઇંદ્રના સરખા.

શુકાચાર્ય=(સં) દૈત્યના ગુરુ

(એ એક આંખે કાણા
થયા હતા. કારણકે પોતાના
યજમાન બલિરાજાએ ના
કહ્યા છતાં વામનજીની માગણી
માટે જળ મૂકવા માંડ્યું. ત્યારે

દાઝથી લોટીના નાળચામાં
સૂક્ષ્મરૂપે પાણી ન
પડે માટે ભરાયા ત્યારે
વામનજીએ દર્શની સળી
દાખલ કરી કે કાણુ થઇ
બહાર નિકળ્યા. એ મોટા
કાવ, વિદ્વાન, અને મોટા
વૌદ્ધ તરીકે પ્રખ્યાત થયા
હતા એની પાસે સંજીવની
વિદ્યા હતી.)

મૃદસ્પતિ=(સં) દેવોના ગુરુ,
એ નામનો ગ્રહ, એ નામનો
વાર તે ગુરુ.

(શુકાચાર્ય સાથે હંમેશાં
સ્પર્ધારૂપતા હતા. પોતાના
પુત્ર કચને શુકાચાર્ય પાસે
સંજીવની વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા
દેવોના કદાચી મોકલ્યો
હતો કચે શુકાચાર્યની પુત્રી
દેવયાનીની પ્રીતિ મેળવી વિદ્યા
શીખી હતી. પણ દેવયાનીએ

કચને પોતાની સાથે પરણવાનું
કહેતાં તે કચે ન માન્યું આથી
દેવયાનીએ શાપ દીધો કે
શીખેલી વિદ્યાજાશે. પણ કચે
દેવોને શીખવી હતી. તેથી
દેવો પાસે વિદ્યા ટકી હતી.
ત્યારથી દેવો સંજીવની વીદ્યા
જાણતા થયા હતા.

પરશુરામ=(સં) વિષ્ણુના દશ
અવતારમાંના છઠ્ઠા અવતાર.

(એ જમદગ્નિ ઋષિના પુત્ર
હતા માતાનું નામ રેણુકા
હતી. સિવજીપાસે ભણેલા
ક્ષત્રિઓએ ઋષિને દુઃખ
આપવા માંડ્યું. ત્યારે વિષ્ણુએ
પોતાનો અંશ એનામાં મુક્યો
હતો જ્યારે સહસ્રાર્જુન
પતાની કામદ્રુધા છીનવી
ગયો ત્યારે એણે સહસ્રાર્જુન
અને તેના હજારમાંના નવસો
પુત્રોને મારી નાંખી ગાય

લાવ્યા હતા. પણ રાજની
હત્યાનો દોષનિવારવા ચાત્રા
જવું પડ્યું હતું એક વખત
એની માતા નદીએ પાણી
જરવા ગયેલી ત્યાં તે રોકાઈ
હતી કારણકે ગંધર્વને સ્ત્રીઓ
સાથે જળ કીડા જોવામાં
શું થાઈ હતી. એ વાત જમ-
દગ્નિએ જ્ઞાનથી બાણી કોધથી
પોતાના ત્રણ પુત્રોને કહ્યું કે
રેણુશને પરપુરૂષ જોવાની
દેવ હોવાથી મારી નાંખો
કોઈની હિંમત ન ચાલી,
ત્યારે પિતાના કહેવાથી પરશુ-
રામે ત્રણભાઈને તથા માતાને
મારી નાંખ્યાં પિતાએ ખુશ થઈ વર-
માગવાનું કહેતાં ચારેને જીવતાં
કરવા માગણી કરવાથી પિતાએ
જીવતાં કર્યાં હતાં. પણ હત્યા
નિવારવા ભાઈઓ સાથે યા-
ત્રાએ ગયા; તેવામાં સહસ્રા-
શૂનના છટકી ગયેલા ૧૦૦

પુત્રોએ પિતાનું વેરવાળવા
જમદગ્નિને મારી નાંખ્યા.
રેણુકાએ એકવીશવાર છાતી
કુટી તેથી પરશુરામે પણ લીધું
કે એકવીશવાર પૃથ્વી નક્ષત્રિય
કરીશ. તે પ્રમાણે કર્યું. શિવ-
જીએ ત્ર્યંબક ધનુષ આપ્યું
હતું, ને કહ્યું હતું કે જ્યારે
આ ધનુષ્ય તૂટશે ત્યારે તારું
તેજ જશે. તે પ્રમાણે રામચંદ્ર-
જીએ ધનુષ્ય તોડ્યું ત્યારે તેજ
ગયું હતું. લીપ્મની સાથે
લડતાં ક્ષત્રિયને ન ભણાવવાનું
પણ બધું હતું છતાં કર્ણ
છેતરીને ભણી જવાથી તેની
વિદ્યા ફેક કરી હતી. એ ચિર-
જીવી છે. તાર્તરીના ઉંચા ભાગને
મેરૂ-મંદરાચળ-કહે છે ત્યાં
તપ કરતા કહેવાય છે)

અસ્ર શસ્ર વિદ્યા=(સં. અસ્ર
બાણ જેવાં હથિઆર. શસ્ર=તલ્લ
વાર ભાલો વિગેરે છુટાં નં

ફેંકવાનાં હાથઆર) છુટાં ફેંક-
વાનાં ને ન ફેંકવાનાં હથિઆર
સંબંધીની વિદ્યા.

સંપાદન=(સં) પ્રાપ્તિ, કમાઈ,
મેળવવાનું કામ.

રાજધર્મ=(સં.) રાજનના ધર્મો
કે કર્મો.

અલૌકિક=(સં.) લૌકમાં સાધા-
રણ જોવામાં ન આવે એવું.

દેવરૂપ=(સં.) દેવના જેવું રૂપ

મધુરગંધ=(સં.) શરીરમાંથી
નિકળતો મીઠોવાસ.

સત્યવતી=(સં.) માછીની કન્યા,
ચોજનગંધા.

(એ માછલીના પેટમાંથી
માછીને મળી હતી, માટે
માછીની કન્યાને દુર્ગંધ છુટતી
હતી માટે મત્સ્યગંધા એક
વખત પરાશર ઋષિ તીર્થ યાત્રા
કરતા કરતા એની ઝુંપડી
આગળ આવી ચડ્યા; ને માછીને
પેલેપાર ઉતારી મૂકવા કહ્યું.

તે માછીએ ન માન્યું પણ
દયાથી સત્યવતી માછીની રબા
લઈ ઉતારી મુકવા ગઈ; અર્ધી
નદીએ ઋષિ મોહિત થવાથી
પુત્ર જન્મેયો તે વ્યાસ. વ્યાસ
જન્મતાંજ મોટાં થઈ નાસી
ગયાં. જતાં જતાં માતાને
જરૂર પડે સંભારવાનું કહી
ગયા. પરાશરે મંત્ર વડે એનું
શરીર ચાર ગાઉ સુધી સારી
વાસ છોડે તેવું કર્યું હતું.
ચિત્રાંગદ અને વિચિત્ર વીર્ય
શાંતનુથી થયા તે પણ મરવાથી
વંસ ન જાય માટે વ્યાસજીને
યાદ કરી પાડું ધૃતરાષ્ટ્ર અને
વિહાર પુત્રો દ્રષ્ટિમંત્રથી પેદા
કરાવ્યા હતા. પાંડુનું મરણ
થતાં કલિયુગ આવવાનું કહી
વ્યાસજીએ એને વિધવા વહુઓ
સાથે બદ્રિકેદાર મોકલ્યાં હતાં
ત્યાંજ શુભરી ગયાં હતાં.)

અત્યુત્સુક=(સં) અતિ+ઉત્સુક

વિશેષ ઇચ્છાવાળા,

આસક્ત=(સં) ચોટેલું, લાગેલું.

‘તેઓ લેવાતા ગયા’-સૂકાતા ગયા.

અસ્ત-(સં) ગળાએલું, સપડાએલું, પકડાએલું.

વત્સ-(સં) બાળ, બાળક, છોકરું, ચ્યું, ગાયનું વાછરડું.

હીકરો-સં. દારક) પુત્ર, હીવસ વાળનાર.

(‘હીવાળે હીકરા, કાં ધોરી કાં ધરા; કાં તો વણનાં જાંડવાં, નહિ તો તલખરાં’ પડતી હાલત સુધારનાર હીકરો કે બગદ કે જમીન કે કપાસ કે તલ છે. હીકરો, છોકરો, અને પુત્રનો તફાવત આ સ્થળે બાણુવાની જરૂર છે. પુત્ર-પુનામના નર્ક-માંથી તારનાર, અને છોકરોબે ખરાબ હોય તો પણ પોતાના નામ સાથે બોડાએલો છે.)

‘શરીરનો નાશ થાય છે’-શરીરનાં મુખોનો નાશ થાય છે.

ભાવ-(સં) લાગણી, સ્વભાવ, મતલબ, ઇરાદો, પ્રેમ, છુપો-લેદ, મન, હાલત, દર, સંશય.

નિરંતર-(સં. નિઃ+અંતર) અંતર વગર, હંમેશાં, દરરોજ.

અસ્પૃશ્ય-(સં.) ઇદ્રિય દમનનું વ્રત, પ્રજા પેદા કરવાની શક્તિને નકામી ન જવા દેવી તે, પ્રભુના ફરમાન મુજબ ચાલવું તે.

ભયાનક પ્રતિજ્ઞા-ભયંકર દેક, ડર લાગે એવું પણ, ખિહામણુ વચન, ડરામણો નિયમ, દારૂણ સોગન.

ઉપનિષદ્-(સં. ઉપ+નિ+પદ) પ્રજ્ઞાવિદ્યાનું નિરાકરણ કરનાર ગ્રંથ, (આત્મા, જીવ, પરમાત્મા, અને જગત્ સંબંધી માહિતી આપનાર ગ્રંથ.)

વિત્ત ભક્તિ(સં.)ભાવથી પિતા
તરફની ફરજ બજાવવી તે.

(ભક્તિ-સં. મજ ભાવના,
સેવા-એ નવ પ્રકારની છે.
શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાઠ
સેવા, અર્ચન, વંદન, દાસ્ય,
સખ્ય આત્મ નિવેદન.)

પાઠ ૧૬ મો.

લીંગપિતામહ, ભાગ રજો.

‘એ સ્વયંવરમાં લીંગ ગયા’-
(ગાંધીની કન્યા શંતનુ લાવેલા
હોવાથી ન્યાત બહાર થયા
હતા. માટે વગર તેડયે લીંગ
કન્યાઓનું હરણ કરવા ખાત-
રજ ગયા હતા.)

પણીઆં-(સં. વલિત) પાકી
ગયેલા વાળ.

અદ્વિતીય-(સં. ન+દ્વિતીય)
એકલું, અનુપમ, એકજ, અસ-
હચર.

આદ્ય-(સં) પૂર્વે અયોધ્યા
પ્રાંતમાં સૌભદ્રેશ હતો તેનો
રાજા (એણે રૂકિમણી હરણ
વખતે શિશુપાળ તરફથી કૃષ્ણ
બળરામ સાથે યુદ્ધ કર્યું હતું.
ચક્રવંશનું નિકંદન કહાડવાનો
ટેક લઈ શિવજીનું તપ કર્યું
હતું, છતાં કૃષ્ણે મુદ્દર્શન
ચક્રવડે એનું માથું ઉડાડ્યું
હતું, મોટા યુદ્ધ રખત કૌરવ
પક્ષમાં હતા.

મુશીબત-(અ) દુઃખ, હરકત
‘આથી નેને લીંગમાં કોઈ
ચઢ્યો’-શિખંડી તરફ પુન-
ર્જન્મ લઈને પણ વંચી પીધું
હતું.

પાંડુ-(સં) પાંડવના પિતા.
(કાશીરાજની અંબાદિદાનો પુત્ર
વડાભાઈ ધનરાષ્ટ્ર અંબા દોવાથી
લીંગે નેને ગાદી આપી હતી
એણે અધમેધ યજ્ઞ કરી હમ્પન
દેશના રાજાને જીત્યા હતા.

મૃગયાના શોખીન હોવાથી એક વખત મૃગયા રમતાં કોઇ તાપસ તાપસીનું જોડું જે મૃગના રૂપમાં ક્રીડા કરતું હતું તેને બાણ મારવાથી શાય મળ્યો હતો કે ‘અમારી પેઠે તમારું મોત ક્રીડા કરતાં થયે’ ક્રુતા અને માદ્રીએ આથી સ્ત્રી ભાવ છોડી સેવા ભાવથીજ સાથે રહેવા માંડ્યું. સ્વર્ગમાં જતાં પુત્ર વિના હરકત આવવાથી ક્રુતાએ મંત્રવડે પોતાને ત્રણ અને માદ્રીને બે પુત્ર પાંડુની ઇચ્છાથી ઉત્પન્ન કર્યા હતા. એક વખત દૈવજોગે વસંત ઋતુમાં માદ્રી સાથે એકાંત મળતાં સંગ થવાથી પાંડુનું મૃત્યુ શાપને લીધે થયું હતું અને સાથે માદ્રી સતી થઇ હતી.)

ધૃતરાષ્ટ્ર-(સં.) કૌરવના પિતા.
(કાશીરાજની અંગિકાના પુત્ર.

પાંડવનો ઉદય જોઇ દુર્યોધનાદિ ના સમજાવ્યાથીજ એની યુદ્ધિ કરી હતી. ને કલેશ મટાડવા પાંડવને ઇંદ્રપ્રસ્થ આપ્યું હતું. મોટા યુદ્ધની માહિતી અંધ છતાં ઘેર જોડાં સંજયના કહેવાથી જે તે વળતે મેળવી હતી. કૌરવો હણાતાં હૈયા શોકથી ગાંધારી સાથે વનમાં જઇ બાકીનું જીવન પુરું કર્યું હતું એના દુઃખમાં વિશ્રામ તરીકે ખાસ કરી કરી ગાંધારી, યુધિષ્ઠિર અને વિદુરજ હતાં.)

વિદુર-(સં.) ધૃતરાષ્ટ્રનો સાવકો નાનો ભાઇ.

વિચિત્ર વીર્યની દાસીનો પુત્ર યુદ્ધિમાન, ચતુર અને નીતિમાન તથા પ્રભુના પરમ ભક્ત હતા. એમનું બનાવેલું ‘વિદુર નીતિ’ નામનું પુસ્તક ઉત્તમ છે. પાંડવને લાક્ષાગૃહમાંથી એણેજ

જીઆર્યા હતા હંમેશાં સત્યને
ચાહનારા હોવાથી પાંડવનું
ભલું ઇચ્છતા હતા. મોટા યુદ્ધ
વખતે યાત્રા કરવા નીકળી ગયા
હતા. કૃષ્ણે એ પરમ ભક્ત
હોવાથી તથા નામનાજ સંસારી
હોવાથી ‘દુર્યોધનકા મેવા છોડ
કર, ભાણુ વિદુર ધર પાયો’ હતો.

દ્રોણાચાર્ય-(સં.) દ્રોણ નામ-
ના ગુરુ.

(એ ભારદ્વાજના પુત્ર. કૃપા-
ચાર્ય જે પાંડવ કૌરવના ગોર
હતા તેની યેન કૃપયા સાથે
એ પરણ્યા હતા. એવડે અશ્વ-
તથામાં પેદા થયા હતા. ગરી-
બાઈને લઈ પરશુરામ પાસે જઈ
ચાચતાં તેમની પાસે બીજું
કંઈ ન હોવાથી અસ્ત્ર વિદ્યા
પામ્યા હતા. દુપદ રાજાને ત્યાં
જઈ ગુરુબંધુ તરીકે ઓળખ
આપી ગરીબાઈ ટાળવાનું કહેતાં

એનો ઓળખ ન પડવાથી
તુચ્છકાર થયો હતો તે વખતે
પણ લીધું હતું કે દુપદને
મારા શિષ્ય પાસે બંધાવી
મંગાવું તોજ ખરો. એક
વખત અચાનક વનમાં થઈ
જતાં પાંડવ કૌરવનો ભેટો
થયો હતો, ને ત્યાં કુવામાં
પડેલો દડો જે યુધિષ્ઠિરની
મુદ્રિકા મંત્રના બળવડે દર્શીથી
કાઢી આપ્યાં હતાં; આથી
પાંડવ કૌરવે ગુરૂતરીકે લાવી
રાખ્યા હતા. અર્જુનની ભક્તિ
થી રાણ થઈ સર્વ વિદ્યા તેને
શીખવી હતી; ને અર્જુન વડે
દુપદને બાંધી આણી પોતાનું
પણ પાળ્યું હતું. મોટા યુદ્ધ
માં કૌરવ પક્ષ તરફ એ હતા.
અભિમન્યુના મોતનો ચક્રવ્યુહ
એણેજ ગોઠવ્યો હતો. યુદ્ધમાં
યુધિષ્ઠિરના મોંથી ‘નરોવા
કુંજરોવા’ સાંભળી દેહ છોડ્યો.

હતો. મરતાં મરતાં સત્યના
હિમાયતી હોવાથી પાંડવના
જય માટે આશીશ આપીગયા
હતા. ૪૦૦ વર્ષની વય છતાં
યુવાન જેવાજ જણાતા હતા.
સર્વ શાસ્ત્ર નિપુણ હતા.):

‘સાંખ્યા કરતા હતા’-ખમ્બા
કે વેદ્યા કરતા હતા.

‘કૌરવમાં રહેવું ને પાંડવને
જય વાંછવો’-(જે ગાદીના
અન્નથી દેહનું પોષણ થતું
હતું તે ગાદીના રક્ષણ માટે દેહ
વાપર્યો હતો; પણ મન સત્યનું
હિમાયતી હોવાથી પાંડવના
સત્યને લઈ તે તરફ રહેતું હતું
માયાવી જગતમાં જેનું ખાવું
તેના તરફ રહેલા ગણાઈ સામાનું
બહુ ઈચ્છનાર માટે હુરુણ
તરીકે ગણાય છે.)

બાણ શય્યા-(સં.) બાણની
પથારી અનહદ બાણ લોકાયા

છતા સુખકર અન્ય પથારીને
વશ ન થતાં ક્ષત્રિય ધર્મને
અનુસરી લોકાયેલા બાણ ઉપરજ
શરીરને અધર રાખ્યું હતું.)

મોક્ષધર્મ-(સં.) ફરી ફરી
અવતાર ન મેળવાય માટે પ્રભુ
પામવાની ફરજો, મુકિત ધર્મ.
મોક્ષ મુકિત છ પ્રકારની છે.

સાલોક્ય-વૈકુંઠ કે કૈલાસમાં
જવું તે.

સામિધ્ય-પ્રભુ પાસે સ્થાન
પામવું તે.

સાર્દ્ધ-પ્રભુના સુખ જેવું
સુખ પામવું તે.

સાદ્ધ્ય-પ્રભુના જેવું રૂપ
પામવું તે.

સાયુજ્ય-પ્રભુમાં જોડાઈ
જવું તે.

કૈવલ્ય-જીવાત્મા તેજ પર-
માત્મા બાણવા. તે મોક્ષધર્મ
વિગેરે મહાભારતના શાંતિ

પર્વમાં સર્વ ધર્મ સારી રીતે
ભીષ્મે ગણાવેલા છે.)

ગૌરવ-(સં.) મોટાઈ, મહત્તા,
આખરૂં.

સાર.

“ભીષ્મ પિતામહ પરમ બ્રહ્મ
ચારી હોઈ બ્રહ્મચર્યનું કેન્દ્રું
બળ રહેલું છે તે દર્શાવી ગયા
છે. કુરુકુળને એણે મરતા સુધી
નિષ્કામ ભાવેથી સાચવ્યું હતું
માટેજ દાદા તરીકે એઓ
ગણાયા હતા. પોતે માછી
આગળ લીધેલી ભયંકર પ્રતિજ્ઞા
અનેક આપત્તિ આવ્યા છતાં
છેવટ સુધી પાળી હતી. પરમ
બ્રહ્મચારી હોઈ કાર્ય વ્યવહાર
માં પણ નિપુણતાના નમુના
તરીકે એ ભારતમાં થઈ ગયા
છે. પ્રભુ પામવાનાં જે કર્મ,
ભકિત અને જ્ઞાનનાં સાધન છે
તે ત્રણે એણે સાધી અમરતા

પ્રાપ્ત કરી છે. તેથી એઓ
દેવરાજ સમાન તે દેવરાજ
સમાનજ ગણાયા છે.

પાઠ ૨૦ મો,

મીચ.

પ્રતિષ્ઠિત-(સં. પ્રતિ+શ્ઠ+કૃત-
પ્રતિષ્ઠિત) માનવંત, વિખ્યાત
આખરૂંદાર.

કાજ-(સં. કાર્ય) કામ, કામ
જેવું.

કસ-(સં. કપ-કસોટી, અને
કષાય-સાર) કસોટી, સાર, જોર,
ફાયદો, અંગરંગા વીગેરેના
કસ. (શરીરે કસ છતાં ભિખારી
થઈ પેટ ભરે.)

વેઠ=ખુશી ન છતાં અમલને
લઈ આધીન થઈ કામ કરવાં
તે હરકત, પીડા, નકારી
મહેનત.

સંપન્ન-(સં.) ભરેલું, પૈસાદાર.

(પોતાનો જન્મ વેઠ તરીકે ઉપાડે.) હુંનીજ મહેનતથી અન્ન મેળવી જમિ શુવિશ, વળી (હું) નિજ મહેનતથી (અન્ન વિગેરે) મેળવી સંપન્ન થઈશ.)

ટેક-પણ, પ્રતિજ્ઞા, નિશ્ચય, આરુહ.

રહેજ-અમથું, વિનાકારણ.

જાત્ર-(સં. યાત્ર) ભાગ.

સદાવ્રત-(સં.) અન્ન છત્ર, અમુક અન્ન વિગેરે દરરોજ ખર્ચાદા આપનાર સ્થળ.

(સદાવ્રતનું અન્ન ધિકઃક)

(નિશ્ચય ઉપર ને ઉદ્યમ ઉપર પોતાનું સર્વ કલ્યાણ હો એમ જાણું; મનમાં નહીં સમજવું કે પોતાનું સર્વ સાચું કલ્યાણ નિશ્ચય ઉપર (અને) ઉદ્યમ ઉપર (જ)(છે)(એમ) જાણું.

સાર.

“ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વેપાર, કનિષ્ઠ ચાકરી ને નફરૂટ લીખ”

એ ખરેખરે માણી વાત છે. મરવું સાફ પણ લીખ માગી શવડું ખોદું છે. ‘લીખનાં હાંદલા કદી મીકે ચઢે નહિ’ ને દહાડો વળે નહિ. મનુષ્યદેહ સેવા કરવા માટે છે નહિ કે સેવા લેવા માટે એ ખાસ યાદ રાખવાનું છે.

પાઠ નં. મો.

કુંજાડ.

કાંગાડ-(અં.) કોથળીવાળું એક જાતનું જનાવર.

ખાંડ-(સં. લાઘ) લાગ, કકડો, અંશ, રેશમી રંગે, ખાનું, ઘરનો લાગ.

આલપ-(અં.) કાન્સ ઇટલિ ને સ્વિટઝલેંડની હાથપર આવેલો મોટો પર્વત.

અન્યત્ર-(સં. અન્ય+ત્ર) બીજે ઠેકાણે.

‘કોથળીવાળાં બીજાં પણ

પ્રાણી હોય છે'-(ઓસ્ટ્રેલિઆ-
માં આંચળવાળાં જે જનાવરો છે
તેમાં ઘણીજ જાત કોથળીવાળી
હોય છે. તેમાં એક 'ઓપોસમ'
નામનું પણ જનાવર જાણીતું
છે, એનો ઘાટ વાંદરાને બિલા-
ડીને મળતો હોય છે. એની
માઠા એકી વખતે દશથી પંદર
ગરમ્યાનો જન્મ આપે છે.
જ્યારે સપડાઈ જાય છે ત્યારે
મરી જવાનો ઢોંગ કરી શિકા-
રીને છેતરી સટકી જાય છે.
એનું ચામડું રેશમ જેવું સફ-
ઈદાર હોવાથી યુરોપી પ્રજા
ઓઢવાનાં છુનસ બનાવે છે.)

આવશ્યક-(સં. અવશ્ય માંત્રઃ)
જરૂરી, જરૂરપણું.

ભાસ-(મં) દીપવું, પ્રકાશવું,
દેખાવું, કુતરો, શુક, ગીધ,
મોર, એકકવિ, ઢોરને માટેનો
વાડો.

પેદું-દ્વંદ્વીની નીચેનું પેટ,

હાંતના મૂળ આગળનું માંસ
આત્મરક્ષણ-(સ) પોતાનો
બચાવ

સાર.

“ઓસ્ટ્રેલિઆ જુનામાં જુનો
ભાગ હોવાથી એની વન-
સ્પતિ અને જનાવર બીજા
ખંડ કરતાં વિચિત્ર છે. તેમાં
આંચળવાળાં જનાવરોને પેટે
કોથળી હોય છે. આ જાતમાં
કાંગારુ અને ઓપોસમ ખાસ
છે. ઓસ્ટ્રેલિઆને લગતા
ન્યુગિની તથા બીજા ટાપુ-
ઓમાં પણ એની વસ્તી
ભરપુર છે. કાંગારુની ૩૦
જાતો જણાએડી છે. કેટલાંક
નાના કદનાં પણ હોય છે,
ને કેટલાંક રાક્ષસી કદનાં
જેટલે આઠ ફૂટની ઉંચાઈ-
વાળાં પણ હોય છે. તે અગિ-
આરફૂટ સુધી ઉંચાઈમાં
અને સાઠ ફૂટ સુધી લંબા-

ઈમાં ફૂટકો મારી શકે છે. માંસ નહીં ખાનાર પ્રાણી બિંકણ અને શાંત હોય છે; છતાં આત્મરક્ષણ કરી શકે છે. તે પ્રમાણે ટાંગારૂ ધાત્ર ખાનાર પ્રાણી છતાં કુતરા સાથે લડી શકે છે. ઘાસ અને ખીજા તુલોનો નાશ કરનાર પ્રાણી હોવાથી અને એના માંસના લોભને એનો નાશ લોકો ભરે છે. એનું ચામડું હાથનાં મોજાં તથા ખૂટ બનાવવાના વપરાય છે. એનું માંસ અતિષ્ઠ હોવાથી ‘શીરા’ કે ‘સેરવા’ જેવો જે ‘સૂપ’ નામનો ખોરાક આવે છે તેમાં વપરાય છે. એની શોધ ઇ. સ. ૧૭૭૦માં થયાનું જણાય છે એના ફૂટકા માંટે અને બચ્ચાં રાખવાની કોથળી માંટે આપણે ત્યાં એ વખણાય

છે. બચ્ચું જન્મે છતાં એ નાડ વિનાનું પ્રાણી છે.

પાઠ ૨૨ મો.

કેળવણીનો પ્રતાપ.

પ્રતાપ—(સં. પ્રત્તપ્-તાપ) તેજ, ક્રાંતિ, તાપ, દૈવત, લાગવગ, મોટાઈ, યશ, આંકડાનું ઝાડ.

ગેલ—લાડ, ગમ્મત, ખેલ

બદન—(ફા.) શરીર, બંડી, કેડીયું, કુડતું.

મિજાજ—(અ.) મિશ્રણ, સ્વભાવ.

‘મિજાજ હાથ રહ્યો નહિ’—શાંત સ્વભાવ હાથ ન રહેતાં ક્રોધવાન થયો.

‘લઈ લઈ’—કિપાડી પોતાનો કરી દઈ.

હોડ—શરત, ચડસાચડસી બકવું—વગર વિચાર્યે કહેવું કે કરવું તે.

સાર.

‘કેળવણીના પ્રતાપથીજ આજે જગતમાં લિન્ન સુખો મનુષ્યો લોગવી રહ્યા છે. કોઈ પણ વસ્તુ કેળવાયા વિના સારો રીતે ઉપયોગમાં આવી શકતી નથી લયંકર પ્રાણી કે હલદામાં હલકો પદાર્થ પણ કેળવણીથી સુખ કર્તા થઈ પડે છે.

કુતરા એટલે સુધી કેળવણી લઈ શકે છે, કે છુપી પોલીસ અને એક કેળવાયાલા મનુષ્ય ના કરતાં પણ સારું કામ કરી શકે છે.

પાઠ ૨૩ મે

પાપી હૃદય.

હૃદય-(સં.) છાતી, કાળજી, મન, ધારણા, શરીરમાંનો લોહીનો કુંડ.

‘દ્રવ્ય દેખી મુનિવર ચળે’

‘માયા દેખી મુનિવર ચળે’

(એટલે પૈસો કે કોઈ સારી ચીજ જોઈ શ્રેષ્ઠ મુનિઓનાં મન પણ મોન રહી તપ કરવાનું છોડી દઈ ચળાયમાન થાય છે ને ફસાય છે.

દાનત-(અ. દિયાનત, ફા. દિનાયત) નિષ્ઠા, સારી માઠી ઇચ્છા, દિલ; હૈયું, અંતઃ કરણ, મનમાંની ઇચ્છા તે, ન્યાય બુદ્ધિ.

તક-(ફા.) લાગનો વખત, વેળા, લગી, સુધી.

‘તક સાધી’-લાગનો વખત મેળવી.

ઝોકાવી-નાંખી, ફેંકી,

(મૂળ શબ્દ ‘ઝોકવું’-વારંવાર માથું ઝુકી જવું, ડોળાખાવા, નાંખવું, ફેંકવું, ઉચું કરી ઉસેટવું, નીચા નગવું, વળવું, લચવું, અદ્ધર ઝુલવું.)

પ્રામાણિક-(સં. પ્રમાણે ન ફક
ઉપરથી) નેક, અદલ, સાચું,
અમાનદાર.

સાખ-લોકમાં વિશ્વાસ પડે
એવી આખરૂ.

કાળક્રમ-વખત વિતાડતાં,
વખત કડાડતાં.

ખાહોશી-(ફા. ખા. સાથે)
હોંસ સાથે, કામ કરવામાં
હુશિઆરી.

નિષ્પક્ષપાન-(સં.) કોઈના
પણ પક્ષમાં ન રહેતાં શુદ્ધ
ભાવ.

કમેકમે-ધીરધીર, એક
પછી એક, વારા પ્રમાણે.

સુકર્દમો-(અ. સુકર્દમા)
કેસ, ફારઆદ, કોર્ટનું કામ,
લશ્કરની આગળની થોડી
ફોજ, દીખારો.

પ્રમુખ-(સ. પ્ર+મુલ) આગે-
વાન, અધ્યક્ષ, મુખી.

પુરાવો-પ્રમાણ, સાબીતી,

સાક્ષી, બુખાની, દાખલો,
ખાત્રી દાયક કથન.

તલસવું-તફડવું, આતુર
ઈચ્છાથી અકળાવું, વલખાં
મારવાં, તલ પાપડ થવું.

આકુળ બ્યાકુળ-આકળ
વિકળ, ચહેન વગરનું, ગભ
રામણ.

મુખમુદ્રા-(સં.) મોંની શીકલ,
મોંનો ઘાટ.

(મોંનો સારોઘાટ-મુખાલોક)
સ્તબ્ધ-(સં. સ્તમ+બ્ધ:ઉપરથી
જડ થએલું, અટકાવેલું, કરી
ગયેલું.

છક-(સં. ઉત્તેક) ચકિત
તટસ્થ, ચક.

વિશ્વાસઘાત-(સં.) ભરોસાનો
ભંગ, ભરોસો આપી ઉંધુ
કરવું તે.

(વિશ્વાસ ઘાતકં મહા પાતકં)
ડંખવું-હુખાવું, સાલવું,
ખટકવું.

‘અંશેપણુ મુકત થઇશ’-થોડે

ભાગે પણ છુટીશ.

મર્મવેધી-(સં.) જીવ જાય
એવા શરીરના નાબુક ભાગને
વીંધનાર.

સમૃદ્ધ-(સં.) સમૃદ્ધિવાળો,
આબાદીવાળો, પૈસાદાર.

સવિસ્તર-(સં.) વિસ્તારવાળી,
વિગતવાર, પુરેપુરી.

ઘોર-(કા.) ભયંકર, અધમ,
કબરનો ખાડો, જિંઘતાં
નિકળતો અવાજ, ખરજડ્યાસ

તહોમત-(અ. તુહમત) એળ
લગાડવી, ભૂંડું બોલવું.

છયોક-(છતેચોક) જૂથો જોયરે
નહીં પણ જાહેરમાં અમર્યાદ.

પસ્તાવું-કાર્ય કર્યા પછી ‘તે
જોટું થયું, એવું વિચારી
દિલગીર થવું તે.

આકસ્મિક-(સં. અકસ્માતે)
એકાએક, અચાનક.

સાર.

પાપી હૃદય તાત્કાલિક જણાતા
લાભથી લોભાઇ ભયંકર ગુન્હા
કરે છે; પરંતુ આખરે કરેલાં
કૃત્ય બદલ પસ્તાઈ ઝુરતા
હૃદયે મરવું પડે છે. પસ્તાવો
થતાં હૃદયનો ડંખ પ્રાણ હર
નાર ઝેરના કરતાં પણ વિરોધ
મર્મ વેધી થઇ પડે છે; ને
મરણનો સમય આત્માને ધ્રુજ
વે છે. જગત્ માયાના સુખમાં
જર જમીન ને જોડથી ગરકાવ
થતાં આગળ શું થશે તેનો
વિચાર પણ કરવા રહેતું નથી.
ગમે તેવા પ્રયત્ન વિનાના મોટા
લાભ માટે લોભાઇ ગુન્હામાં
સપડાતાં હૃદયેશાં જાગૃત રહેવા
એટલે પોતાના આત્માને
એકાંતમાં પૂછવાની ટેવ પાડવી
જોઇએ. આત્મા દુભાય કે ધ્રુજે
તેવાં કામ કરવાં તે દરેક
પાપી કર્મ ગણાય છે.’

પાઠ ૨૪ મો
નીલવાણી અને રાજકુમાર,
ભાગ ૧ લો.

નીલ-(સં.) કાળાશ પડતો,
આસમાની.

વર્ણ-(સં.) રંગ, જાત,
અક્ષર, તરેહ, લેહ, વિભાગ.

અંપાપુરી-(સં.) જેમાં ઘણા
અંપાના ઝાડ છે તે નગર.

ડગલું-ખસવું, હારવું, બિહવું.

મગર-(અ. ક્ષા. મગર-મગ
રૂખ) અભિમાની, ગર્વી,
અહંકારી.

મધ્યાહ્ન-(સં.) બપોર, સૂર્ય
ઉગ્યા પછીના બે પહોરનો
વખત.

નિવાસ-(સં. નિ+વસ-) રહે
ઠાણ, મુકામ.

બારીકી-ઝીણપણું, ઘણી
સાવચેતી.

બે બાકયું-બાવરું, બાભરું.

લાગલું-તરતજ, તેજ વખત.
અડાવવું-સપડાવવું, ધણું
ખાવું, ઘુસાડવું, ટેવવું.

લીલું સૂકું-(સ. નીલમ)
કુમળું ને કઠણ, સારું માકું.

રાતું પીથું-(સં. રક્ત) ઉશ્કે
રાયલું, ક્રોધવાળું, આકળું.

નિવેદન-(સં. વિ+વિદ્+નમ્)
નમ્રતાથી કહેવું તે, અરજ,
વિનયથી કહેવું તે.

‘આંખની કીકી’-આંખમાંની
જણાતી કાળી કીકી જેવો છે,

(કીકી જતાં કે કીકી ખરાબ

થતાં આંખ રફ થાય છે,

આંખ રફ થતાં શરીર રફ

થાય છે, માટે કીકીને શરીરનું

રતન કહ્યું છે. તેથી કીકી

શરીરમાં જેટલી કીંમતી અને

વહાલી છે, તેટલોજ રાજમાં

અને ઘરમાં કુંવર મને

વહાલો છે.)

પાઠ ૨૫ મો

નીલવર્ણી અને રાજકુમાર,
લાગ ૨ જો.

ઘટમાળ-(સં. ઘટ+માળ) રેંટ,
પરંપરા, ચક્રમાં એક પછી
એક ફરે એવી રચના.

કાંસળ-(સં. કસલ) પાપ,
પીડા, કાંસ, સાલ, નડતર,
આડખીલી, મારી નાંખવું.

તરકટ-(સં. તર્કિત) જાળ,
કાવતરું, દગો, પ્રપંચ, કપટ,
લુચ્ચાઈ, ખોટે ખોટું.

અમલ-(અ.) સત્તા, આધિકાર.

‘દુષ્ટ તરકટ અમલમાં મૂકી
શક્યા નહિ’-દુષ્ટ કપટ પાર
પાડી શક્યા નહિ; કે દુષ્ટ
કપટનો અમલ કરી શક્યા નહિ.

સદ્ધિ-(સં.) અસાધારણ
સામર્થ્ય, દેવતાઈ શક્તિ.

(એ આઠ છે. અહિંમાં-ઝીણાશ,

મહિમા-મોટાપણું. ગરિમા-
ઈચ્છા પ્રમાણે તોલમાં વધવું,
લધિમા-ઈચ્છા પ્રમાણે ઘટવું.
પ્રાપ્તિ-પેદાશ. પ્રાકાશ્ય-સ્વ-
ચ્છંદીપણું, ઇશિત્વ-ઈચ્છા
પ્રમાણે મળવું. વશિત્વ-સર્વને
વશ રાખવાપણું.

રૂપ-(સં.) દેખાવ, સ્વરૂપ,
ધર્મ, પ્રકૃતિ.

અંગાર-જળહળાટ, દગલો,
રાશિ ‘રૂપનો અંગાર’-ઘણોજ
રૂપાળો.

કુસુમપુરી-(સં.) ઘણું કુલવાળું
નગર. (પાટલિપુત્ર.)

મગતરું-ઝીણું પાંખવાળું એક
જાતનું જીવડું શુદ્ધ જંતુ. (પા-
ણીને લેજવાળી જગામાં થાય
છે. જેને ડાંસ કે મચ્છર પણ
કહીએ છે ‘એ’ જળહીન ને
નળજાઈ માટે એ શબ્દ વપ-
રાય છે.

પાઠ ૨૬ મો.

નીલવર્ણી અને રાજકુમાર
ભાગ ૩ ભે.

અંજન-(સં.) ગણગણાટ,
ખાંખથી થતો ઝીણો અવાજ.

સુવર્ણ કેશી-(સં.) સોનાના
જેવા વાળ વાળી.

રજતકેશી-(સં. રજત+કેશ+ઈન)
રૂપા જેવા વાળ વાળી.

પુરખો-(અ. ખુર્કો) સ્ત્રીઓને
પોતાનું શરીર છુપાવી બહાર
નીકળવાનું ઢુગડાનું સાધન.

(પડદેશીન-અન્ય પુરખોને
માં નહિ બતાવનાર કુલીન
ઓરતો વાપરે છે. ખાસ કરી
ઇસ્લામી ઓરતમાં વધુ વપ-
રાય છે.)

ચારી-(ફા. ચાર) દોસ્તી, મૈત્રી,
પ્રેમ બંધન, ઇશુ, મદદનો હાથ
શઢ છુટા મૂકવાનો દોર.

વિલંબ-(સં.) વાં, ઢીલ, મોડું
કરવું તે.
થંભવું-(સં. સ્તંભન; અટકવું,
ઊભા રહેવું.

કાવતરું-દગો, છગ, કપટ,
ઠગખાજી, હીકમત, કારસ્તાન,
છુપી ગોઠવણ.

સાર.

“ રાજાએ પોતાના રાજ્યમાં
જણાતા ભયંકર ગ્રાણીનો અને
ત્યાંસુધી નાશ ન કરતાં પકડીને
કેદ કરવાથી પ્રજાને ધડો મળવા
સાથે પડતી હરકત દૂર કરાય છે.

પોતાને કરવાના કામની જવા-
બદારીનો ભરોસો બીજાપર
રાખતાં દુઃખી થાય છે.

સહજાવથી કરેલા કાર્ય માટે
તાત્કાલિક હરકત જણાય છે
પરંતુ તેમાં છેવટે ઇશ્વર ચારીજ
આપે છે.

અસાધ્ય રોગો પણ સ્કેજમાં
અનાયાસે મટી જાય છે.

ઉપકારનો બહલો કરેલા ઉપ
કાર કરતાં ઉત્તમ રીતે મળે છે.

બીજાને છળવા જતાં પોતેજ
છળાય છે.

હુનિયાની ઘટમાળમાં સુખ
પાછળ દુઃખ અને દુઃખ પાછળ
સુખ વળગેલાં જ હોય છે.

મોટાં મોટાં કામો પણ યુક્તિ
થી રહેજમાં થોડીજ મહેનતે
પાર પાડી શકાય છે.

કામ થતાં કામ કરનારની
ગરજ મટી જાય છે; અને કામ
કરનારને ઉપકારનો બહલો
અપકારથી અપાવાની તૈયારી
થાય છે; પરંતુ પ્રભુ અન્યાયને
સાંખનાર ન હોવાથી સારાં
કામ કરનારને ચારીજ
આપે છે.

આખી વાતમાં અનેક બોધો
ગુંથાએલા છે.

પાઠ ૨૭ મો

બલિ વામન સંવાદ.

બલિ-(સં.) બલિરાજ, શોષિ-
તપુરના રાજા, પ્રહ્લાદના પુત્ર
વિરોચના પુત્ર.

(એ ચિરંજીવી છે. એ મહા
દાનેશ્વર હતા. એણે નવ્વાણું
યજ્ઞ પૂર્ણ કર્યા હતા, સોમો
યજ્ઞ નર્મદા કિનારે માંડ્યો
હતો. કારણકે સો યજ્ઞ પૂર્ણ
થાય તો ઈંદ્રાસન મળે છે. આથી
એ યજ્ઞ પૂર્ણ કરી ઈંદ્રાસન ન
મેળવે માટે યજ્ઞનો ભંગ કરવા
વિષ્ણુએ વામન અવતાર ધારણ
કર્યો હતો. કારણકે બલિ રાક્ષસ
હતો. માટે વામનજીએ ત્રણ
ડગલાં પૃથ્વી માગી અને એને
છળી સુતલ જે ત્રીભુવં પાતાળ
તેનું રાજ્ય આપ્યું છતાં પોતે
એના દ્વારપાળ તરીકે રહેવું

પડયું. બલિએ રાવણની બહુ હાંસી કરી હતી.

વામન=(સં.) ઢીંગણું, નીચું, વિષ્ણુનો પાંચમો અવતાર

સંવાદ=(સં-સમ્+વદ્-વાદે)વાદ-વિવાદ, બુદ્ધિ વધે તેવી ચર્ચા.

જયારથ=ખરેખર, ચોક્કસ,

પાવન=(સં.) પવિત્ર, શુદ્ધ.

કવણ=(સં.-કં=કિમ્) કંઈ ?

શા ? કોણ ?

મર્હિમાય=(સં.) મોટાઇ, કીર્તિ.

બ્રહ્માંડ=(સં-બ્રહ્મણઃ+અંડ) દશે દિશાએ આંચલો એકાકૃતિ બાગ, સૂર્ય મંડળ.

કળ બ્રહ્માંડ=સ્વર્ગ મૃત્યુ ને પાતાળ.

(કોઇ ત્રણ, કોઇ એકવીશ, ને કોઇ કોટિ પ્રજાંડ કહે છે.)

‘બ્રહ્મચારીને શું ધામ,’=પ્રજા-ચારીને વળી ધામ શો.

બ્રહ્મકુલ=(મં) બ્રાહ્મણ કુળ.

‘લઘુવયે પામ્યાનાથ,’=મારા નાનપણમાંજ માતૃપિતા નાથ પામ્યાં.

વજ્રતા=પછી, પાગવાડેથી, જરા રહીને બાદ, ફરી.

(બલિ વામન સંવાદ પૈકી આ કવિતામાં ફક્ત વામનજીએ કહેલીજ વાત છે. તેથી આ નીચે થોડીક આપી છે.)

રાગ-મારૂ.

‘એવું માગ્યું ઋષિ વામનરે,
‘ત્યારે હસીયો બલિરાજનરે;
‘એવું અદ્ય શું માગ્યું સ્વામીરે,
‘એવું આપતાં લાગે ખામીરે.
‘લો આપું એક દેશનું રાજરે,
‘ધન વૈભવ લો મહારાજરે;
‘ગજ હય રથ વાહન સારરે,
‘પરણી શુભ સુંદર નારરે.
‘તવ વામન કહે સુણ રાયરે,
‘મારે નથી કંઈ ઇચ્છાયરે;
‘જો પાગે તુજ વચનરે,

‘ પૃથ્વી આપ પગલાં ત્રણરે,
 ‘ ક્રોધ બહુયો ઋષિનો રાયરે,
 ‘ તવ તુલસી લીધી કરમાંયરે;
 ‘ દાન આપે છે બલિ રાજનરે,
 ‘ તવ ભાર્ગવ યોદ્યા વચનરે.
 (ભાર્ગવ શુકાચાર્યે વામનજી
 કપટ રૂપ છે એમ યજ્ઞમાનને
 કહ્યું કે.)

‘ સ્ત્રી પાસે ને મફકરી માંયરે,
 ‘ આજીવિકા રક્ષણું વિવાહચારરે;
 ‘ પ્રાણુ ગૌ બ્રાહ્મણ રક્ષા કાજરે,
 ‘ અસત યોદ્ધે ન આવે લાજરે.
 ‘ દેવ શિક્ષા મુને હેત દાજરે,
 ‘ વામન પ્રભુ હવા છળવા કાજરે;
 ‘ દ્વિપદમાં લેશે ત્રિભુવનનાં ગામરે,
 ‘ ત્રિજનો નહીં મળશે કામરે.
 (પણ બલિએ ન માન્યું, ને
 ઉત્કટું ભાર્ગવને—ભુજુઋષિના
 વંશજને કહ્યું કે ‘દાન દઇશ,
 એવી પ્રતિજ્ઞા કર્યા પછી ના
 કેમ કહેવાય ? હું મોતથી પણ

ખીતો નથી. મર્યા પછી સઘળું
 જવાનું છે તો જીવતેજ પોતાને
 હાથે શામાટે ન આપવું ?
 પૂર્વે દધીચિ જેવાએ પોતાનાં
 હાડકાં પણ પોતેજ ખીન્નના
 સલા માટે ઈંદ્રને આપેલાં છે.
 તો એ હિસાબે હું શું આપું
 છું ? એમ કહી માઝ્યા પ્રમાણે
 બાણી બુજિને આપી પોતે
 ચંપાયા હતા.)

સાર.

‘અતિ ધર્મિષ્ઠ બળવાન
 આગળ પ્રભુને પણ રૂપ ધરી
 છળવા આવવું પડે છે.

બલુવા છતાં પણ મોટા
 મનવાળા ને યોદ્ધા પાળવા
 વાળા બલિએ માગણી પ્રમાણે
 આપી અમરતા પ્રાપ્ત કરી.
 વરસનો કાર્તિક શુદ્ધ ૧નો દિવસ
 પોતાને માટે રખાવી પ્રભુને
 દ્વારપાળ બનાવી માન મેળ-
 વવામાં બાકી રાખી નથી.

આ કામ કોઈનાથી ન બની
શકે એવું હોય બલિએજ
કર્યાનું ગણાયું છે, ગણાય છે,
ને ગણાયો.

પાઠ ૨૮ મો

ધ્રુવડ

ધ્રુવડ-(સં. ઉલ્લક) ધ્રુડ, રાતે
દેખે પણ દિવસે દેખે નહીં એવું
એક પક્ષી, ધ્રુધુ બોલનાર પંખી.
શુકન-શુભા શુભ કામ થવાનું
તે બતાવનાર ચિન્હ.

અવસર-(સં-અવ+સૃ-સર:)તક.

સૌભાગ્ય-(સં. સુ+માગ્ય)સોહાગ
શોભાગ, મોટું કે સાડું નશીબ.
(કુલિન હિંદુ ઓઓનું સાડું
નસીબ તે તેનો પતિજ ગણાય છે)

તલપ-(અ-તલપ) તરાપ,
જરૂર, ગરજ, ધસારો, છલાંગ,
ફાળ, ઝાપટ, ફૂદકો, ઉછાળો,
છાપો હુમલો.

ચંચુ પ્રહાર-(સં.) ચાંચવડે
મારવું તં.

સાર

‘ધ્રુવડ દરેક દેશમાં પેદા થાય
છે. એના મોંનો ઘાટ બિલાડીના
મોંને મળતો હોય છે. પ્રમાણમાં
એની આંખ મોટી હોવાથી
અજવાળું ઘણું દાખલ થવાથી
દિવસના ભેદ શકતું નથી.

એ એટલે સુધી અપશુકનીઉં
ગણાય છે કે રાત્રે ધરના ભોભ
પર આવી ધરના માણસનું
નામ દઇ તેને બોલાવે છે ને
જો માણસ તેને સામો જવાબ
આપે તો શાપ આપે છે. માટે
ઘણાજણ એનો અવાજ સાંભળી
બોલ્યાવિના સારો મજબુત
કાળો પથ્થર ઉડાડી મૂકવા
ફેંકે છે. કારણ કે પોચો ફેંક
વામાં આવે તો તેને ચાંચવડે
ઉપાડી લઇ જળાશયમાં નાંખી
આવે છે ને જેમ જેમ ઘસાય
તેમ તેમ માણસનું શરીર ઘસાઇ

નાશ પામે છે. આ માન્યતા ખોટી છે કારણકે 'ધાર્યુ' ઘણી નુજ થાય છે. રાત્રી અને દિવસ, કોયલ અને ધ્રુવડ એની સરખા મણી થઈ શકે છે કેમકે રાત્રી ભયંકર હોઈ કાર્યથી વિમુખ બનાવનારી જણાય છે ત્યારે દિવસ કાર્યમાં પ્રેરનાર આનંદી ગણાય છે. તેમ કોયલ આનંદ દાયી હોઈ કાર્યમાં આનંદ આપે છે ત્યારે ધ્રુવડ ભયંકર અપશુકન આપનાર ગણાઈ કાર્યથી નિરાશા પ્રકટાવનાર છે. ધ્રુવડના કાન અને ચંચૂ જોરાવર હોવાથી બીજાં પક્ષી સાથે ટક્કર ઝીલી શકે છે. એનો હુસ્મન ખાસ કરી કાગડા હોય છે તે ભોગા થઈ સપડાવે છે. માંસાહારી ઉપરાંત હુસ્ચું અને કદરૂપ હોવાથીજ મનુષ્ય તથા ઇંતર પક્ષીને એ જોવા ગમતું નથી તેમ અવા-

જમાં પણ ભયંકર જણાય છે. છતાં ખેડુતોને લાભદાયી છે કારણકે ઉપદ્રવ કરતાં જીવનો એ નાશ કરે છે. જીવ જીવને ખાઈ જીવન ટકાવી રહેલ છે. ઇશ્વરે આ જગતમાં કંઈપણ નકામું બનાવેલ નથી એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. ઘટમાળમાં સુખને હઃખ, સારું ને નખળું, ભલું ને ખુરું, જનમ ને મરણ, વિગેરે એવી રીતે ગોઠવાયેલાં છે કે-જેનો પાર પામવા કોઈકજ સામ્યવાન હોઈ શકે છે. "

પાઠ ૨૬ મો.

દીવાદાંડી ભાગ ૧ લો.

દીવાદાંડી-દંડ કે સ્તંભની માફક ઉભું કરેલું દીવા મૂકવાનું ચેતવણીનું ચલતર કામ, ખડક વિગેરે જણાવનાર દીવાવાળો મિનારો.

ખડક-(સં. સ્વપ્ન+અક) પત્થર
કે માટીની ધારદાર લેખડ.

ખરાબો-પાણીથી ઢંકાયેલો
ખડક, ખેડવા લાયક નહીં એવી
પત્થર કે કાંકરાવાળી જમીન,
ખારાટ જમીન.

મિનારો-(અ. મીનાર, ફા.
મનારો) ઉંચો ચણેલો સ્તંભ,
મસ્જિદના ટોડા, દીવો રાખવાની
ચણેલી ઉંચી જગ્યા, ઉંચો ઢગ
કે ડુંગર.

કંડીલિયું-(અ. કંડીલ) માટીનું
એકજ તરફ ખુલ્લું દીવો મૂક-
વાનું કાનસ જેવું વાસણ, દીવા-
દાંડી, દીવો કરવાનો કાચનો
ખાલો, હાંડી.

આગખોટ-(સં. અગ્નિ+અ.
ખોટ) દેવતાથી ચાલતું વહાણ.

ધીકવું-જોસમાં બળવું કે
ચાલવું, ધમધોકાર ચાલવું.

પાઠ ૩૦ મો.

દીવાદાંડી, લાગ ૨ જો.

ભૂશિર-(સં.) જમીનનું માથું.
જમીનની સાંકડી અણી પાણી-
માં ગયેલી તે.

(એનાથી ઉલટો અખાત.)

(ખાડું-(સં. દ્વાર-વાર) દરવાજો,
રસ્તો, ખારી.

હેતુ-(સં. હેતુન) ઉદ્દેશ, મત-
લખ, કારણ, સખખ, ફળ.

નાવિક-(સં. નૌ+ઈક) વહા-
ણવટી, ટંકેલ, ખલાસી, સુકાની.

ગ્યાસ-(અં.) ગેસ, વાયુ.

(આ સ્થળે આગગાડીમાં જે
કોલસા બળે છે તેનો વાયુ.)

તાર-(ફા.) દોરો, ધાગો,
તાંતણો, તાંતુ, ઝટ સંદેશો.

પહોંચાડવાનું સાધન.

(રૂ, ઉન, રેશમ, શણ, ધાતુ,
કસબ, ગોળ, ખાંડ, કરોળિ-
આની લાળ, તાન, ખુમારી,

પ્રવાહી ડામર કે રાળ, અંત,
છેડો, તરવા માટેનો પાણીનો
પ્રવાહ, ઉદ્ધાર, આના તાર હોઈ
શકે છે.)

સાર.

“દીવાનો પ્રકાશ વધારે પડવા
દીવા પાછળ ધાંતુ કે કાચનું
લીસું સાધન ગોઠવવાની શોધ—
પહેલવહેલી ઇ. સ. ૧૭૬૩ માં
થઈ હતી. તે પ્રમાણે દીવા-
દાંડીની ગોઠવણી કરવાથી ૪૨
માઇલ સુધી પ્રકાશ પહોંચી
શકે છે. દીવાદાંડીના દીવા ગોળ
ચક્કરમાં ફરતા રાખવા ઘડી-
આળની માફક કમાન ગોઠવેલી
હોય છે. દીવાદાંડીને હોકાચંત્ર
નાવિકોની આંખ ગણાય છે.
કેટલીક દીવાદાંડી પાણીનાં
જળરાં મોજાંમાં બાંધતાં બહુજ
મુશ્કેલી વેઠવી પડે છે; છતાં
‘પ્રભુની સહાયતાવિના જે કોઈ
બાંધે તેની મહેનત નડાંમી

બચે છે’ દીવાદાંડી વડેજ દરિ-
યાના માર્ગની ખબર પડે છે.
મૂંબઈ ઇલાકામાં મોટામાં મોટી
દીવાદાંડી મૂંબઈના કોલાબા
બંદર આગળ આવેલી છે.”

પાઠ ૩૧ મો.

સ્વદેશરક્ષક કુમારિકા,
ભાગ ૧ લો.

કુમારિકા—(સં.) કુંવારી કન્યા,
રાજ કુંવરી.

અણી—ખારીક સમય, આગલો
પાતળો ભાગ.

ઘેરો—રોકાણ, અટકાવ, યોગ-
રહમથી અંતરાણું, જથ્થો, વધારે.

દેવળ—પ્રભુ પ્રાર્થના કરવાનું,
ઘણા જણનું ભેગું સ્થાન, દેવ-
સ્થાન.

(ખ્રિસ્તિઓનું દેવળ, હિંદ-
ઓનું દહેરું કે મંદિર, મુસલમા-
નોની મસ્જિદ, પારસીઓની
અગિઆરી હોય છે.)

દયાજનક-(સં. દયા+જન+અક)
દયા ઉપજાવે એવી.

અમીર-ઉત્તમ ગૃહસ્થ, ઉંચા
વિચાર ને મોટા મનવાળા,
સદરદાર, ઉમરાવ.

અધીશ-(સં. અધિ+ઈશ) મુખ્ય,
ઉપરિ, રાજા.

કટાકટી-ઘણીજ હુસ્મનાઈ,
કસાકસી, મારામારી, અપાઝખી.

પાઠ ૩૨ મો.

સ્વદેશરક્ષક કુમારિકા,

ભાગ ૨ જો.

કલ્પના-(સં.) તર્ક, વિચાર,
અનુમાન, રચના, યુક્તિ, મન-
માંથી નવો યુદ્ધ ઉઠવો તે.

કલ્પના શક્તિ-(સં.) કલ્પના
કરવાનું બળ, તર્કશક્તિ.

ગૃહસ્થ-(સં. ગૃહેષુ દારેષુ તિષ્ઠતિ
અભિરમતે સ્થઃ) ઘરમાંડીને રહેલો

પુરુષ, સારા કુળનો પ્રસિદ્ધ

પુરુષ, સુજન, નાગરિક, સજ્જન,
પૈસાદાર.

હુષ્ટ-(સં. હૃષ્) હરખેલું
આનંદી.

પુષ્ટ-(સં. પુષ્) પોષાએલું,
બહુ, શરીરે ભરેલું.

હુષ્ટ પુષ્ટ-(સં. હૃષ્ટ+પુષ્ટ) આનં-
દી ને પોષાએલું

કવચ-(સં.) શરીરનું રક્ષણ
કરનાર ઢાંકણ, બળતર.

(મંત્રવડે, તાવીજવડે, કોઈ
રસ ચોપડવાવડે, ધાતુના પોષા-
કવડે શરીરરક્ષણ કરાય છે.)

ધર્મ સભા=(સં) ન્યાયસભા,
ધર્મ સંબંધી તકરારનો ચુકાદો
કરનાર સભા.

પ્રેરિત=(સં) ઇચ્છાથી કરેલું,
મોકલેલું, ઉશ્કેરેલું, રોપેલું.

છાયા=(સં) પડછાયો, ઓળો
શેર, દાખ, દમ, છત્ર, બહુજ
થોડો ભાગ.

આરોપ=આળ, ઠપકો, વહેમ.

આત્મબળ=(સં) પોતાનું બળ,
માનસિક શક્તિનું બળ, પ્રભુ
નો અંશ શરીરમાં જે ચૈતન્ય
રૂપે રહેલો છે તેનું બળ.

શ્રદ્ધા=(સં.) આસ્થા, વિશ્વાસ
પૂર્ણ ભાવ.

પ્રોત્સાહિત=(સં. પ્ર+ઉત્સાહ+
હત) વધારે હોંશવાળું,

પ્રભાવ=(સ. પ્ર+માવ) પ્રતાપ,
તેજ, શેહ, દૈવત, પ્રભુતા,
શુભ, અસર, રૂવાળ, દમામ.

અલૌકિક=(સં) અદ્ભુત, અસા-
ધારણ, આ લોકમાં નહિ
જોએલું એવું.

પાઠ ૩૩ મો

સ્વદેશ રક્ષક કુમારિકા,

ભાગ ૩ જો.

પ્રેરણા=(સં.) ઇચ્છા, સુઝ,
ભાવના જાગૃતિ, સૂચના.

પરિ=(સં.) ચોગરદમ, બધી
તરફ.

બરી=ચાલુ, .શરૂ, બરૂ,
વ્યભિચારી.

નિશ્ચિત=(સં. નિર્+ચિ+તઃ)
નિશ્ચય કરેલું, ઠરાવેલું, ખાતરી
કરેલું.

સેતાન=(અ. શયતાન) ભૂત.

રાજદ્રોહ=(સં.) રાજ્ય કે
રાજા સામે યેવફાઈ, કે
હાનિ કરવી, કે વર્તન રાખવું.
કે પ્રપંચ રાખવો, કે ધા
કરવો, કે વિચાર કરવો તે.

પ્રયુક્તિ=(સં.) વિશેષ યુક્તિ,
વધારે દલીલ.

યુક્તિ પ્રયુક્તિ=(સં.) જાત
જાતની કરામત, કે તદબીર,
કે ઉપાય, કે હિકમત કે
ચાલાકી, કે ખુબી.

સાધ્વી=(સં.) સાધુ વૃત્તિ-
વાળી, પતિવ્રતા, સતી, શુદ્ધ
આચાર વિચારવાળી.

શાંત=(સં.) મનપર કાબુ
રાખવો તે, ઇચ્છાનો અટકાવ,

સ્થાયી ભાવ વાળો રસ,
શાન્તિ રાખવી તે.

શિયળ=(સં. શીલ) સદાચાર,
સુસ્વભાવ, પાતિવ્રત, દેહ
પવિત્રતા.

સ્મારક=(સં.) સ્મરણ કરાવ-
નાર ચીજ, યાદગીરી રહેવાની
નિશાની.

(મકાન, છબી, બાવલું, કંડ
વિગેરેથી યાદગીરી રખાય છે)

સાર

“આ પાઠો સ્વદેશ રક્ષણ ને
આત્મશ્રદ્ધાથી ભરેલા છે.

સ્વદેશ રક્ષણ આત્મબળ કે
આત્મશ્રદ્ધાથી જ થાય છે.

આત્મબળ કે આત્મશ્રદ્ધા
મનને કબજે રાખવાથી તથા
સદાચાર અને ત્યાગીપણું
પ્રાપ્ત થવાથી કે મહાન ઇચ્છા
ને તે સાધવાનું કલ્પના બળ
પ્રબળ થવાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

આત્મબળથી મનુષ્ય ખરે-
ખરા સ્વદેશ રક્ષણ ઉપરાંત
ધારે તે કરી શકે છે. જેમ કે
કૃષ્ણના જન્મ વખતે વાસુદેવના
કારાગૃહના દરવાજાનું ઉઘડી
જવું, જમનાજીએ માર્ગ
આપવો, ભયંકર નાગની કૃષ્ણાનું
છત્ર થવું, સેતુબંધના પત્થ-
રોનું તરવું, સીતાજીનું
નિરાધાર અશોક વાડીમાં રહેવું,
અગ્નિમાં પવિત્ર થવા નહાવું,
સિકંદર શાહનું દિગંબર
સાધુને ચરણે નમવું, હનુ-
માનજીનું સમુદ્ર કુદી જવું ને
આવવું, ઔષધિ પર્વત લાવવો,
બાળ હઠથી વિઠોબાનું દૂધ
પીવું, પ્રલહાદ માટે સ્તંભમાંથી
પ્રકટ થવું, દ્રોપદીના ચીરનું
પુરાવું, સિંહ અને વાઘોથી
ચરણ ચટાવા, કંકા લંગોટી-
ધારીથી ચક્રવર્તિ રાજ્યનું
ડરવું, બલ્લે હરેક વખતે પ્રભુએ

આવી નરસિંહ મહેતાના કામની પેઠે દરેક કામ કરવા વિગેરે વિગેરે સર્વોત્કંઠા પૂર્ણ થએલી છે. આત્મ બળધારીની કદર વિરોધીઓમાં કે ગરબાનોમાં માત્ર વહેમથી ભયંકર સન્ન-માંજ કરાય છે.

સ્વદેશ રક્ષણ આરંભતાં આત્મબળની શરૂઆત થાય છે. ને માયાવી જગત્પર કસોટીએ ચઢાડાય છે; તેમાં ને હિંમત હારી જવાય તો ગગાળની માફક ધુળમાં રગ દોળાઇ જવન બરબાદ જવા સાથે વારસામાં પ્રાયશ્ચિત લોગવવાનું મૂકી જવાય છે.

મનુષ્યજીવન આત્મબળ ને સ્વદેહ કે સ્વદેશ રક્ષણ મેળવી ન શકે તો પછી—

“નથી વિદ્વતા વાપરીલોક કાળે,
નથી વાપરી પાઇ ને લોક લાળે;

નથી કામ કીધા સ્વદેશાભિમાની,
વૃથાજન્મ ખોયો કરીશીકમાણી?”

“પુનરપિ જનનં પુનરપિ મરણં
પુનરપિ જનની જઠરે શયનં.”
બદકે મનુષ્ય કે મનુષ્યજ નહિ
પણ પશુ કરતાંએ અધમ
બની જાય.

સુખ કરતા જણાતાં સાધનો
ને ખરેખરી રીતે ઓળખતાંજ
ને આવડે તો એને જેમ
બને તેમ દૂર કરતાં શીખીએ,
ને ખર્ચ સુખ પ્રાપ્ત કરીએ.”

પાઠ ૩૪ મો,

મામેહં.

(બુનાગદના નાગરી ન્યાતના
ભક્ત શિરોમણી નરસિંહ મહે-
તાએ પોતાની પુત્રી કુંવરબાઇનું
મામેહં કરેલું તે વાતમાંનો
સીમંતની વધામણીથી ઉનાગામ
પહોંચતાં સુધીનો ભાગ આ
કવિતા છે.)

મામેલું-મોસાળું, વહુના પહેલી
વખતના બાળક જન્મવાની
તૈયારીના પ્રસંગે પિયેર તરફથી
જે રીતભાત કરાય છે તે.

(ખરી રીતે મોસાળું છોકરા
છોકરીના લગ્ન વખતે કે ઉપ-
વીત વખતે મામા તરફથી જે
રીતભાત કરાય છે તે છે, અને
મામેડું વહુના પિયરથી સ્ત્રીમંત
વખતે કરાય છે તે છે.)

લોલો-ખોખલી ઉધરસવાળો
ઘરડો, ખજલખી ગએલો, ખું
ખું કર્યા કરતો.

પંડો-પંડ્યો-(સં. પંડિત)વિદ્વાન
પ્રાધ્વાણ, ગોર, ગામઠી મહેતાણ.

પત્ર-(સં.) પાંદડું, પાતળીને
પહોળી ઝાડની છાલ, ધાતુનું
પાતળું ને પહોળું પતરું, વરખ,
કાગળ, લેખ, પત્રિકા, છાપું.

(આ સ્થળે ‘પત્રજ આપ્યું’
હલકા રૂપમાં છે.)

મહેતાજી-માસ્તર, મુનીમ,
મહેતો, હિસાબ લખનાર, ગૃહ-
સ્થ પ્રાધ્વાણ, એક અટક.

જી-માતા, બા, હુંકારાનો
માનભર્યો બોલ, હાં, હા, આ
રહ્યો, વાડ, વડીલોના માન
માટે પાછળ કે આગળ લગા-
ડાતો, સાસંરિયાંની સગાઈદર્શક
પાછળ લગાડાંતા, નક્કીપણું
દર્શાવનાર. કવિતામાં પ્રાસ
બેસાડનાર, વિનયથી નમ્રતાને
આધીનપણું દર્શાવનાર.

વધામળી-(સં. વૃદ્ધિ-શુભ, સુખ
+ધાના-ધાણા)શુભ પ્રસંગપર
ગોળધાણા કે ધાણીગોળ વહેં-
ચાય છે તે, શુભ કે સુખકર્તા
ખબર.

સમરવું-(સં. સ્મરણ) સ્મરણ
કરવું, યાદ કરવું, ભજવું,
સેવવું, સુધારવું, દરસ્ત થવું.

દામ-(કા.) બાળ, રૂપિઆનો
૪૦ મો ભાગ, પૈસો ટકો.

(અકબર પાદશાહના વંશતમાં દામ ચાલતા હતા.)

સોટો દામ-સિકકા ફેરનો કે ઘસાએલો નકામો પડેલો દામ.

ત્રેવડ-તજવીજ, ખુલાસો, કરકસરથી ઘર ચલાવવાની આવડ.

‘સગા તે વૈષ્ણવ સંતજી’-(ભાઈ ભોબાઈ વિગેરેનું સગપણ તો રહ્યું નહોતું પણ સગામાં જે વૈષ્ણવ સંત હતા તેજ ખરા સગા હતા.

સીમન્ત=(સં. સીમન્તોન્નયન) સ્ત્રીઓનું પહેલી વખતજ બાળક જન્મવાની તૈયારીમાં આવવું તે, અઘરણી.

(સીમન્તોન્નયન સ્ત્રીઓનો એક સંસ્કાર ગણાય છે; એ સંસ્કારમાં પતિ સ્ત્રીના માથાના સેંતામાં ત્રણ ચારવાર સીસો-ખીયું ફેરવી વાળ છુટા કરે

છે. હાલતો માત્ર સીમન્ત બોલાય છે.)

વેલ્ય=(સં. વલ્લિ=વેલી, લતા) વેલો, વેલી જેવી છાપકામની ભાત, વહેલ, રથ, માફો ઘોડવેલ.

ધૂંસરી=સં. ધુર્=ધુંસરી, ભાર) ધુંસરું, જૂસરું, હળકે ગાડી વિગેરે બેડતાં બળદ કે ઘોડા ઉપર મૂકાતું આડું લાકડું.

સાંગી=ભંડાર, રંગમંડપનો સાથિઓ, સાંઝના ગાવાનાં ગીત, ગાડીની સાટીના બેડે બાબુના અઢેલીને બેસવાનાં સાલીઆવાળાં પડખાં.

સોટો=(સં. સાટકા) સાકટી, બાડી સોટી, ઢંડુકો, વાંસ કે કામડાં સાલીઆવાળી બાબુઓ તરફ જે સાટીનાં તળીઆમાં નીકળી ન પડે માટે ભરવામાં આવે છે તે.

‘સાંગી સોઝા માંગી જી’=સાલી-
આનાં પડખાંને ઉપરનાં આડા
હંડુકા કે ચીપો ને બીબે જે
તળીઆંને પાટીઆં કે વાંસ
કે કામડાંથી ભરેલો ભાગ તે
સર્વ સાંગી ગયેલાં હતાં કે
જેથી તેમાં માણસથી બેસી
શકાય નહિ કે માલ પણ
ભરી શકાય નહિ.

કો=કેઈ

તઠાવા=ધરી કે આંકની ઉપર
સાટી કે માંચડાની તળે જે
ડામર કે જાડું લાકડું આવે
છે તે મજબુત રહેવા ખીલાઓ
(ડામરીઆ ખીલી) ને બીબ
જે દોરડાંના પેચ વડે બંધ
બાંધવામાં આવે છે તે કે
સાટીને ડામર સાથે બોડવા
બંધ કે છર્તી આંકડીઓ
નાંખવામાં આવે છે તે.

વિંજણિયો=પૈડું નીકળી નબાય
માટે ધરી કે આંકના છેડા

ઉપર જે ખીલીઓ કે બેલીઓ
ઘાલવામાં આવે છે તે કે દટ્ટા,
રૂપિજનાર પિંબરો કે તેનો
કોટીલો.

(ખીલી કરતાં જે બેલી
ચડાવવામાં આવે છે તે વડે
સાટીને ધરીની મજબુતાઈ
સારી રહે છે. પણ જાડું ઉગતી
વખતે હરકત ન પડે ને ઝટ
કામ થાય માટે ખીલીથી
ચલાવોય છે છતાં જો આંક
કે ધરી જરા નમે છે કે બેલીજ
ચડાવાય છે)

ત્રણ સરવોજો=હું મેંશાં મહે-
તાજીની સેવામાં જે ત્રણ
ભક્તપ્રીઓ રહેતી હતી તે.
વેરામી=(સં. વૈ+રામ્ય) સંસારની
માયા મમતાનો ત્યાગ કરેલો
છે તે પુરુષ, વૈરાગી, સાધુ,
બાવો.

સંપુટ-(સ સમ+પુટ-પડ) ઉંધા
ચત્તા બાંધેલા કોડીઆંની બેડ,

એક હાથમાં બાણે કંઈ લઈ
શીબા હાથે ઢાંકી દેવું તે.

મુકુંદ-(સં.) વિષ્ણુ.

બાલમુકુંદ-(સં. બાલ+મુકુંદ)
નાના વિષ્ણુ, વિષ્ણુનું નાનું રૂપ.

‘કંઠે હાર કરીને રાખ્યા’-(મુસા-
ફરીમાં સ્પર્શા સ્પર્શથી દેવની
મૂર્તિ અપવિત્ર ન થાય માટે
સક્રાંતજનો મૂર્તિને હારમાં ભેરવી
ગળે તે હાર પહેરી રાખતા.)

દામોદર-(સં. દામ-દયા+દર)
જેના પેટમાં દયા છે તે પ્રભુજ.

નંદ-(સં) વાણિયો, આનંદ,
મગધનો એક રાજા, કૃષ્ણના
પ્રાણક પિતા.

(નંદ ગોકુળના સર્વ ગોપા-
ળોના મુખી ને શ્રીમંત હતા.
વાસુદેવના મિત્ર હતા; માટેજ
કૃષ્ણને એમને ત્યાં મૂકી ગયા
હતા. કૃષ્ણ બાર વર્ષ સુધી
એને ત્યાં રહ્યા હતા. એણેજ
વૃંદાવન વસાવ્યું હતું.)

નંદન-(સં.) પુત્ર, દીકરો,
ઈંદ્રનો બાગ.

નંદ નંદ-(સં.) વંદનો જે દીકરો,
નંદનો જે આનંદ તે કૃષ્ણ.

બાજિત્ર-(સં. વાદિત્ર) વાજિત્ર,
મૃદંગ વિગેરે વાજાં.

ગોપાંચંદન-(સં.) દ્વારકા આગ-
ળની ગોમતીજીની પીળાશ
પડતી ટીલું કરવાની ભુંખરી
માટી, પૈસો.

સામગ્રી-(સં. સમગ્ર)બધું સાહિ-
ત્ય, સઘળાં સાધન.

તિલક-(સં. તિલે+કમ) જે
તે ધર્મ કે પંથના રવાજ
પ્રમાણે ક્રમાગે ચાંદલો કરવો
તે, ઘરેણાં રૂપ હોય તે.

(હિંદના તિલક તે તિલકજ
હતા. તિલક જતાં શું રહે ?
ને કોને ન લાગે ?)

માલ-(સં. માલ) માળા.

મોગાવશે-ભોગવશે, આવ્યું
કામ કરી લેશે, સઘળા ભોગ
પુરા પાડશે.

સાથ-ટોળું સંઘાત, સોખત.
 સોર-શોર, મોટો સાદ, યુમ.
 જે જે-(સ. જય જય) જયકાર
 યોલાવો, વખાણ કરવાં, દેવદ-
 શન કરવાં,
 (બાળ ભાષામાં 'જેજે'
 વપરાય છે.)

ગલ્લિયો-(સં. ગલિત) ઢીલો,
 શક્તિ વગરનો, કાથર થઇ
 ગએલો, કાંટાનો જથો, ચાક
 પર ચડાવવા કુંભારે તૈયાર
 કરેલો માટીનો પિંડો, હડીલો
 અડિયલ.

આશ્વલો-ગોધો, સાંઢ.

(આખલાને ખાંસી કરે એટલે
 બસદ બને છે.)

કૌતુક=(સં.) આશ્ચર્ય, નવાઈ,
 ટિંખળ, મઝા.

કોટી=(સં. કોટિ) સો લાખ,
 કરોડ, અનેક ભાત, પલ્લુછનો
 છેડો, દલીલ, સ્નેહથી ડાકે
 બાળવું.

સાલ=(કા. સર=છેડો, સં. શાલ્ય
 સંકટ) વેહમાં બેસાડવાનો
 ભાગ, નડતર, વરસ.

સાલે સાલ=એકે એક સાલ.
 જૂજવું=જુદું, નોખું, ભિન્ન
 (રથના દરેક ભાગ વાંકા વાળ-
 વાથી સાલે સાલ જુદાં
 દેખાય છે.)

‘સાંગીનો બહુ શબ્દજ ઝૂટે’=
 (રસ્તામાં હીલ્લા કે નાના
 ખાડા આવતાં અથડાવાથી
 ‘ઢચાક ઢચાક’ અવાજ થાય તે)
 ચૂચવે=ચું ચું અવાજ થાય તે.
 (ઉંદરનો, પક્ષીનાં બચ્ચાંનો,
 હિંડોળા કે ઝોલાનો, ગાડાંનો,
 કોશના ચાકરાનો ચું ચું
 અવાજ થાય છે)

ચક્ર=(સં) ચક્રકર, પૈડું.

ઝનાગમ=ઝેડિનારથી ઉગમણું
 ને દીવબેટથી ઉત્તરમાં છે.

(જુનાગઢથી ૪૦-૪૫ માઈલ
 દૂર છે)

વિષય=(સં) ઇંદ્રિયોથી કર્મ કરી શકાય તે, દરેક બાબત, દેશ, સુલક.

કોડ=(સં. કૌટુક, કોડય, ગોષ્ઠ) બાવ, પ્રબળ ઇચ્છા, ઉમંગ, હોંસ, લહો, કારીગરોના મકાનમાં આવેલી તેમની કામ કરવાની જગ્યા, ઢોર બાંધવાની જગ્યા.

રોક=રોકડું, હાજરા હજુર, તરત રજુ થાય એવું રોકાણ.

વસાત=વિસાત, ઉપયોગતા, માલ, જીવ, દમ.

નાગરી=(સં.) સુંદર, નાગરનું, નાગરસ્ત્રી, બાળબોધ લિપિ.

(નાગર=નગરવાસી, વડનગર ને વસનગરના રહેવાસી.)

“આખી કવિતા હાસ્તરસથી ભરપુર ભરાએલી છે; પરંતુ પ્રભુ પ્રત્યેની અટલ શ્રદ્ધાથી આવી પડેલું કામ મહેતાની

વિસાતમાં આવ્યું નથી. જ્યારે ઉના ગામની નાગરી ન્યાતે મહેતાની સામગ્રી જોઈ ટોણા રૂપે વૈષ્ણવની વસાત તરીકે જોને ગણી હતી. તેજ વસાત વડે મહેતાનું કામ સર્વોત્તમ થયું હતું.

પ્રભુને ઉત્તમ રીતે પારખનાર દુનિયામાં દેવી હાલતમાં રહેલા હોય છે, તેનું પણ હાસ્યરૂપમાં વર્ણન જોતાં “ગરીબીમાંજ અમીરી” રહેલી જણાય છે. જ્યારે જગત ‘ગરીબીની અમીરી’ ન જોતાં ‘અમીરીની ગરીબી’ જોઈ ગરીબીજ છેવટે ભોગવવા મથન કરી રહ્યું છે.”

પાઠ ૩૫ મો.

શાહમૃગ.

મૃગ-(સં.) હરણ, કુરંગ, પાંચમું નક્ષત્ર.

શાહમૃગ-મૃગનો શાહ, મોટું પક્ષી.

(બનવરમાં હરણ વધારે દોડનાર ગણાય છે ત્યારે પક્ષીમાં વધારે ઉડનાર ગરૂડ છે પરંતુ પક્ષીમાં જમીનપર વધારે દોડનાર તો શાહમૃગજ છે. માટે શાહપક્ષી ન વપરાંતા શાહમૃગ શબ્દ વપરાય છે.)

• મુખ્યત્વે-(સં.) વિશેષે, મુખ્યમાં, ઘણું કરીને.

રોનકદાર-(કા.) ગલેદાર, છટાદાર, સુશોભિત, ફફડ રચનાવાળું.

માંસલ-માંસની.

છાંટ-ઝીણા છાંટા, ફેરાં, રંગની ટપકીઓ નાંખી પારેલી ભાત, ઝડપ, ગપ.

આદળરચા-આફ્રીકાનો ઉત્તર તરફનો જે ભાગ ઇટલિ તરફ આવેલો છે તે.

કોલિકેર્નિઆ-ઉત્તર અમેરિકાના નૈરૂત્ય ખુણામાં કે મેક્સિ-

કોના ઈશાન ખૂણા ઉપર આવેલો ભાગ.

ખ્યાલ-(કા.) તર્ક, વિચાર, કેડો, પુંઠ, ગાયનની એક ગત.

સાર.

શાહમૃગ કુર્કીના વર્ગનું અને સૌથી મોટું એટલે કે માણસ કરતાં દોડું કે તેથી પણ વધુ ઉંચું પક્ષી છે. એનું ઇંડું લગભગ નાળિયર જેવું હોય છે.

માદા કરતાં નર વિશેષ શોભે છે, ઉંચો પણ હોય છે; ને વધુ દાંડે પણ છે.

યુરોપના ને બીજા ભ્રમ્ય અમુદ્રના કાંઠાના લોકો પીંછાંના વિશેષ શોખીન હોવાથી બહુ મૃત્યુ ખરીદી પોષાકમાં બેડી શોખ પુરો પાડે છે.

એ પક્ષીનો ખોરાક બેતાં બદન ઘણું ગરમ હોવા સાથે પીંછાંમાં વિજળીનો પાવરને

અળકાટ વધુ રહેલાં હોવાથીજ લોકો પીંછાંની ઝંખના રાખેછે.

ખોરાકની કેટલીક ખાખતો જોતાં ને દોડવાની પણ ચાલ જોતાં નવાઈ પામી જવાય છે પરંતુ પ્રભુની કૃતિમાં અમુક તો નજ બને એમ અદ્વિતીયી તો કહી શકાય નહિ.

હરણને રોઝ કરતાં પણ સીધા-ધમાં એ વધારે દોડે છે પીંછાં જોખીને વેચાવા છતાં બહુ મોંઘાં પડે છે કારણ કે એક તોલાના રૂ. ૧૫) પડે છે પીંછાંથી જો એ શી-લીતું નહોત તો રોનકદાર છતાં લોકો ઉપયોગમાં લેત નહિ

શાહમુગનું જીવન ૧૦થી ૧૨ વરસનું ગણાય છે પરંતુ જો એ પીંછાંથી ખરાબીમાં આવતું ન હોત તો વધુ જીવી શકે ખરૂં.

જગતમાં સુંદરતાનું સુખ લોગવવા ઘણા માણસો તૈયાર

થાય છે, પરંતુ સુંદરતા ધરા-વનારની સી હાલત થાય છે, તેનો જો વિચાર કરાય તો સુંદરતા લોગવવાની છોડી દેવાય.

પાઠ ૩૬ મેઃ

આરબ લોકો.

વતન-(સં વર્તન-શુજરાન)
અસલ રહેઠાણ, સેવાના બદલામાં શુજરાન માટે રાજ્યતરફથી અપાયેલી જમીન, બગીચા ગામગિરાસ.

સીરિયા-એશિયાઈ તુર્ક-સ્તાનમાં પેલેસ્ટાઇન પ્રાંત આવેલો છે તેને લગતો દરિયા કાંઠાનો મુલક જેમાં જેરૂસલેમ શહેર પણ છે.

મેસો પોટોમઆ-ઓશઆઈ તુર્કસ્તાનના બંગહાદ બસાને મોસલ વાળો ઇરાની અખાતને લગતો ભાગ.

ભટકવું-નકામા અહિં તહિં ફર્યા કરવું, રખડવું, રજખવું, કંઈ તાકવા કરવું,

ભટકતા આરખો-એક સ્થળે
 ઘરખાંધી ન રહેનારા આરખો.
 જ્યાં ઘાસ પાણીમળે ત્યાં રહે-
 નાર તંબુના વાસી આરખો.

તંબુ-ઝડી ઢોટી કે ખાદીનું
 ધુમટઢાર ઘર, પટગૃહ શિખર
 (ધુમટ વગરનો ઢાળ પડતો
 નાનો તંબુ તે રાવટી.

મંડપના આકારનો ઢળતો
 નહિ તે સમીઆનો.

(શિખર-લશ્કરી પહેરેગીરનો
 છાવણીના મોખરાનો તંબુ.)

વાંસ-(સં વંશ) વાંસડોં, ગાંઠ-
 દાર નક્કરે સોટો કે વળી,
 મોટો રવેયો.

તંબુના વાંસે-તંબુ ઉભો-
 કરવાના પાતળા સ્તંભ.

કાફલો-(આ) સંઘ, ટોળું,
 ટુકડી, લડાયક વહાણનો જથ્થો
 લશ્કરી શિપાઈનો રણ કે
 દરિયામાં ફરનાર જથ્થો.

ક્ષુધા-(સં) ભુખ, ખાવાની
 ઇચ્છા, લાગણી, લાલસા.

તૃષ્ણા-(સં) તરસ, પીપાસા,
 તૃષ્ણા, અકાંક્ષી.

વાયું-થયું માટીનું કાનસ.
 લોથ=લાસ, મુડું, શખ,
 થાકીને લોચા જેવું, ઠોંક
 બેહોશ.

પોથ-પોત=(સં. પૌત=ઘટના)
 શક્તિ, બળ, પાણી, જાતિ
 ક્વભાવ, બચ્ચું, નાનીહોડી,
 મરનાર સ્ત્રીને પિયેર તરફથી
 છેલ્લાં કપડાં અપાયતે, કપ-
 ડાંનો કુમાસ.

લોથપોથ=મુડદા જેવું, બળ
 વગરનો બેહોશ.

સંયોગ=(સં. સંયોગ) મેળાપ,
 દૈવયોગ.

રિખાવું=દુઃખમાં સમડવું,
 પીડાવું.

દ્રાક્ષનાં ગાડ=દ્રાક્ષના વેલા
 થાય છે, પરંતુ દ્રાક્ષનું થડ તે

પાતળાં ઝાડના થડ જેવું હોય
છે માટે દ્રાક્ષનાં ઝાડ ગણ્યાં છે.

તેજ=તેજ, હોંસ, લાલી,
જગૃતિ, ચઢતો ભાવ, ચઢતી,
ચાલાક.

અસીલ=કુલીન, ભણું, કુળ.

પરોણાગત=(સં. પ્રણ સ્વાગત)

પરોણા કે મેમાનની બરદાશ,
સારી /પરોણા ચાકરી કે
મેમાનગીરી.

સાર.

“આરબ લોકો શરીરે મજ-
બુત અને ધર્મ ચુસ્ત છે.

ઈસ્લામી ધર્મ પાળે છે; એ

મહુ ભણેલા હોતા નથી; પણ

ગણેલા હોઈ સ્વતંત્રતા ચાહે

છે, ને ભોગવે છે. હૃદયના

ચોકખા સરળ અને શરણા-

ગતને આશ્રય આપનાર છે;

તેથીજ મનુષ્યને મનુષ્ય ગણી

ઉત્તમ પરોણા ચાકરી કરે છે.

હૃદયસનમાં માત્ર ગૃહસ્થો

હુકો પીએ છે. દારૂ બનાવે
છે ખરા, પરંતુ પીનાર બહુજ
થોડા છે. શાદા, સ્વાશ્રયી,
સાહસિક, ને સ્નેહાળ છે. મોતી
અને ઘોડાનો બજારો વેપાર
કરનાર એજ લોકો છે.”

પાઠ ૩૭ મો

કોલસો, ભાગ ૧ લો.

કોલસો=જમીનમાં દટાઈ
ગયેલા જંગલને જમીનમાંની
ગરમી લાગવાથી ખનીજ પદાર્થ
ખનીજાય છે તે, પત્થરી કોયલો.

(કોલસો પત્થર જેવો ભારે
ને સખત હોય છે; કોયલો,
હલકોને પોચો હોય છે.)

ખનિજ=(સં. સ્ત્રી-ની=ખાણ
+જ=જન્મવું) ખાણમાંથી પેદા
થનાર.

ગેસ=(અં.)વાયુ, વાયુરૂપસત્ત્વ.

દલાલી=વેપાર ધંધામાં આ-
પલે કરનાર વચ્ચે સોદો કરાવી

આપનાર તે દલાલ અને દલાલની મહેનત બદલ ઠેરવ્યા પ્રમાણે દલાલને જે મળે તે દલાલી, હકસાધ.

‘દલાલને દેવાળું નહિ’=જોખમ

આપનારને કે લેનારને દલાલ તો માત્ર હકસાધનોજ ધણી ગોર પ્રાપ્ત્યુ જેવો દલાલ ગણાય છે.

આડતિઆને જવાબદારી હોય છે કારણ કે આપ લે કરનાર સાથે હાજર હોતા નથી.

આડતિઆને મહેનત બદલ મળે તે આડત.

એજન્ટ-વેપારીનો માલ ખપે કે ન ખપે માત્ર જંગડ રાખી કમિશન એટલે સો રૂપિઆના વેચાણ કે કામ બદલજે ઠેરવેલું હોય તેજ લેનાર.)

‘કોમ્પાલી દલાલીમાં હાથકાળાં’

-(કોમ્પાલી હલકી કીમતના આદેશમાં ગુણાત્મક ગુણામાં પ્રકી

રહેનાર હોવાથી એની દલાલીમાં શું મળે ? ઉલટું કોઈ આપે કે લે તેને જોખવામાં મદદ કરવી પડતી હોવાથી હાથ કાળા થાય.)

અસ્તિત્વ-(સ અસ્+તિ+ત્વ) હોવાપણું, હયાતી.

સૂચન-(સં સુચ્+અન) સૂચના બાણ, ખબર.

કાળો હીરો-(હીરાની કીમત પ્રકાશ ઉપર છે, કાળા હીરાનો પ્રકાશ કાળોજ પડે; તેથી ઉલટું અંધારું થાય એટલે પ્રકાશજ ન પડે, પરંતુ હીરા જેમ પ્રકાશથી કીમતી ગણાય છે તેમ કોલસો કાળો છતાં વેપાર ધંધામાં હીરા જેટલોજ ગુણુ ધરાવનાર છે માટેજ કોલસો કાળો હીરો ગણાય છે વળી હીરાની પેદાશ પણ કોલસાની ખાણમાંથી થાય છે. તેથી હીરાનો સંબંધી છે.)

અંગ-(સં) શરીર, શરીરનો
ભાગ, મદદનીશ, ખાતુ, કારણ

પાઠ ૩૮ મો.

કોલસો ભાગ ૨ બે

ગલી-સાંકડો રસ્તો, કોમળ
જગ્યાએ હાથ અડાડી હસા-
વાય તે, ચમક.

એન્જિન-(અ) વરાળચંત્ર.

કોચી-કોરી, વિધી, ભોડી, સારી
ભેગવઈ-ભેગવાઈ, ગોઠવણ,
તજવીજ, અનુકુળતા, ઠેકાણું,
બન-(ફા. બનકે જીયાન)

પ્રાણ, રનેહ, નુકસાન, ખરચ
વરરાબને સાથેના માણસો.

સાર.

“ કોલસો ખરેખર ‘કાળો
હીરોજી’ છે. હજારો વર્ષ પહેલાં
જ્યાં ફર્ન કે ખીજી જાતનાં
જંગલો હતાં, ત્યાં ધરતીકંપ
સાથે કે મોટી રેલો આવવાથી
જંગલો હટાઈ ગયાં તે કિત્તે

માટી કે પથરનાં પડો બંધાઈ
ગયાં તેથી ભારને લીધે કોલ-
સાનાં લાડાં દબાઈ સખત થયાં
ને જમીનમાંની ગરમીથી બળી
કાળાં થયાં તે કોલસો કહેવાય
હુનિયાના ઘણા દેશોમાં
કોલસો નીકળે છે; પરંતુ વેલ્સ
પરગણાના કોલસાની તોલે
ખીબની કાંઈપણ ભાગનો
કોલસો આવતો નથી. એવો
ઉત્તમ અને ખડુ જથ્થામાં
કોલસાની પેદાશ વેલ્સમાં છે.

કોલસાની ખાણ ખડુ ઘીડી
ને મોટી હોય છે; તેમાં પેઢી
દર પેઢી કામ કરનાર ઘણા
માણસો હોય છે. ખાણમાં
સળગી ન ઉઠે માટે ‘હાંફી
દેરીકે’ એવો ઢીંચો બનાવ્યો
કે બહારના લાગ ઉપર ગર-
મજ ન થાય ને હવા કે ગેસ
સળગવા ન પામે. એ માટે
દાનસળી બહાર ફરતો પાતળી

તારની બાળી 'બનાવી અક-
સ્માતો અટકાવ્યા.

કોલસાને લોહાવડે બંધાડેનું
જીવન હોય આખાદી પણ છે.
ઘણુંજ વરાણ્યત્રો કોલસા-
થીજ ચાલે છે.

કોલસાના બૂકાને ચુંગી જેવા
વાસણમાં ભરી મોં બંધ કરી
તપાવ્યાથી નાળચા વાટે ગેસ
નીકળે છે તેના દીવા સળગે
છે ને નાળચામાં જે મેલી કે
રસી પડે છે તે કોલટાર
કહેવાય છે. એ કોલટારમાંથી
જર્મનિના 'વખણાતા રંગો,
ડામર, મુગરીન વિગેરે બનેછે.

જર્મનિના રંગો ચળકતા ને
સફાઈદાર હોવા સાથે સસ્તા
પડવાથી દુનિયા એજ રંગો
વાપરતી થઈ છે. એ રંગો
'એલીઝરિન રંગો' થી ઓળ-
ખાય છે. દરેક મુખ્ય રંગના
ચેટા ભાગો પાંચસો સુધી

હોયછે. એ રંગો ઝાંઝો વખત
ટકતા નથી ને તાપ લાગ-
વાથી ઝટ ઉડી બચ છે.

મુગરીન ખાંડના તત્વની
રસી જેવી હોય છે. સાધારણ
ખાંડ કરતાં સોથી પણ વધારે
ઝણી ગળપણ ધરાવે છે.
શીશીઓમાં ભરાઈ વેચાય
છે. મુગરીન ગરમ હોવાથી
શરીરને નુકસાનકર્તા છે. તાડી-
વાળાઓ ખાટી તાડીને સહેજ
મુગરીનમાં સળી ઓળી તાડીમાં
મારે છે તેથી ખટાશ મટી
બચ છે.

જેમ ઘઉંમાંથી ભિન્ન ભિન્ન
લોખનો બને છે તેમ કોલસા-
માંથી ભિન્ન ભિન્ન પદાર્થો
મનુષ્યને ઉપયોગી બને છે.

કોલસાની ખાણમાંથી પેન્સિ-
લમાં વપરાતો કાળો પદાર્થ
જે 'એક્ષાઈટ' ના નામથી
ઓળખાય છે તે ઘણા જથ્થામાં

મળે છે. કેરોશીન પણ કોલ-
સાની ખાણ આગળના કુવા-
માંથી મળે છે.

એક જાતના લાલ તપકીરીઆ
રંગના કોલસા આવે છે તેમાંથી
'મારાકેન' નામનું તેલ નીકળે
છે. તે દીવા બાળવાના ને
મીણખત્તી બનાવવાના કામમાં
વપરાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં સૌથી વધારે
કોલસાની ખાણ બંગાળામાં
છે. પંજાબ, મધ્યપ્રાંત, આ-
સામ; મદ્રાસ, ને પ્રવેશમાં
પણ કોલસાની ખાણો છે.
જેમાં અર્ધલાખ કરતાં વધુ
માણસો કામ કરે છે.

કરાંડી કે સાંઢીમાંથી પણ ગેસ
નીકળે છે. પણ કોલ ગેસ
કરતાં ખરચ વધુ આવવાથી એ
ઉદ્યોગ ચાલતો નથી.

જે ચીજ એક જણમાં પડી
રહેનાર નિરૂપયોગી જેવી ગણા-

તી હતી તેજ ચીજ આજે
હુન્નરકળાને ધંધાનું મૂળ થઈ
પડી છે. પ્રભુના સામ્રાજ્યમાં
પ્રભુની ખૂબી અલૌકિક છે, જે
જેનો પાર મનુષ્યો પામી
શકતાં નથી.

પાઠ ૩૯ મો.

ડાળઘાણું પંડિત.

ડાળઘાણું-દાંલિક, ઢાંગી,
ડાળી, ઝેડસાઇબોર, ખોટો
દેખાવ કરનાર.

પંડિત-(સં.) વિદ્વાન, ડાહ્યો.
જમાવટ-યોગ્ય મળતું, મ-
ળવું તે.

પ્લાસ્ટર ઓવ પેરિસ-પત્થર
સાંધવાનો પરદેશી ઉત્તમ કાંલ.

તડાકા-ગપ, અફવા, તદ્દન
ખોટી વાતો, છાંટ, નકારી વાત.

પસાર-ફેલાવો, પ્રવેશ, પે-
સારો, આરપાર જવું તે.

પુષ્ટિ-(સં.) પોષણ, ભરાવો,

વધારો, ટેકો, ઉત્તેજન, બળ
મનુસ્મૃતિ-(સં. સ્મ-ચાદ
કરવું) મનુ મહારાજએ હિંદુ-
ઓનું મૂળ કાયદાશાસ્ત્ર બના-
વેલું તે.

(મનુ-મિસરનો મિશીન તેજ
મનુબ્રહ્માના પુત્ર કે બ્રહ્માનો
અવતાર. સૃષ્ટિની વૃદ્ધિ કર-
નાર ને મનુષ્યને ધર્મ શિખ-
વનાર-દરેક કલ્પમાં ચૌદ મનુ
પેદા થાય છે. દરેક મનુ વચ્ચેનું
અંતર તે મન્વતર ગણાય છે
આ કલ્પમાં છ થઈ ગયા છે.
હાલના મનુનું નામ સત્યવ્રત
છે. વિવસ્વત જે સૂર્ય તેનો
પુત્ર તેજ સાતમો મનુ. એનાથી
સૂર્યવંશ ચાલ્યો છે. સાતમા
મનુની પુત્રી જે ઇલા; તેની
સાથે ચંદ્રનો પુત્ર યુદ્ધ પ્ર-
વૃત્તો હતો.

સ્મૃતિ-જુના ઋષિઓ પાસેથી
નવા ઋષિઓએ જે સાંભળેલું

તે ઉપરથી સંભારીને એટલે
ચાદ કરીને બનાવેલો ગ્રંથ.
બન સમુદાયને પાળવાના
નિયમોનું પુસ્તક. એ ૧૬ છે;
છેલ્લી મનુસ્મૃતિ છે. ઇ. સ. પૂ.
૮૦૦ થી ૫૦૦ માં રચાયેલ છે.)
ધૃષ્ટતા-(સ.) નિર્લજ્જતા.
પારાશર-(સં.) વ્યાસજીના
પિતા.

(વશિષ્ઠના પુત્ર શક્તિને તેના
પુત્ર પરાશર. તેનું ન
મત્સ્યગન્ધા સાથે હાડામાં
સંબંધ કરવાથી વ્યાસ પેદા
થયા હતા. એ શ્રી શૈલ પર્વત
ઉપર રહેતા એને પંદર હજાર
શિષ્ય હતા. એણે બનાવેલી
સ્મૃતિ તે પારાશર સ્મૃતિ.)

ગૌતમ-(સં.) અહલ્યાના પતિ,
ગૌતમ યુદ્ધ.

(આ ગૌતમ અહલ્યાના પતિ
જેણે અહલ્યાને પોતાનું ધર
આવેલું ઇંદ્રને ન આપી સંબંધ

કરવાથી શાપ દીધો હતો. જે
પ્રાણીથી અહલ્યા શલ્યા
યએલી તેને રામચંદ્રજીના
પગની રજ અડવાથી પુનઃ
અહલ્યા થઇ હતી.)
શરભિદો=(કા. શમેદા)શરમાળ.
પતશાળ=ચેપે, ખોટી બડાઇ;
ગર્વ.

સાર.

“વિદ્વાનને ડાહ્યા માણસો
ઘણી વખત ડોળ ઘાલી અબ્બ-
હ્યાને લોળા માણસોને છેતરે
છે, પરંતુ ડોળ પકડાતાં લોકો
તેને જરાપણ માન આપતા નથી.
આજકાલ ઘણા ધર્મમાં ને
ધંધામાં ડોળ ઘાલુ આગેવાનો
શાસ્ત્રીય ભાષામાં કે અગ્રડ
બગડ ખોલો સ્વર્ગ સાધવા
મંડી પ્રડવાથી મૂઠા ધર્મદીસ
થવા સાથે ચક્રિત હોય થતી
જાય છે ને મંડો માંડે
રેસાય છે.

પાઠ ૪૦ મો.

મહાન સિકંદર.

મહાન સિકંદર=ગ્રીસ દેશનો
મોટો પાદશાહ, ભારે ચઢતી.
કિલસુક=(અ.) જડ ચૈતન્ય
ના કે પદાર્થ અને મનના
ધર્મ કે ગુણ શોધનાર.

એરિસ્ટોટલ=(અ.) (પાઠ ૭૮
માં જુઓ.)

સંસર્ગ=(સં-સમ્+સૃજ્ ઉપરથી
સર્ગ) સમર્ષ, મેળાપ, અડકા-
અડકી.

ઔદાર્ય=(સં. ઉદારસ્વ માવઃ)
ઉદારતા, સખાવત, દાતારપણ.
એશિયા માહનોર=જે ભાગમાં
સ્થર્ના આવેલું છે ને જાળા
સમુદ્ર તથા ભૂમધ્ય સમુદ્રની
વચમાં દ્વિપકલ્પ આવેલો છે તે

મેસિડોનિયા-(અસલના
વખતમાં ગ્રીસદેશનો પ્રાંત
હાલનો યુરોપી ટુર્કસ્તાનજી

અંદર એ પહાડી મુલક હોઈ
હોલ બલગેરિયનોનો ઘણો
ભાગ રહે છે.)

પોરસ-સંતોષનો આનંદ,
પંજાબનો હિંદુરાબ.

તમૂન-(કા. બે-નહિ નમૂન
નમૂના જેનો નમુનો ન
હે એવી.

ચા-(કા) ઓર, અથવા, કે,
સંભાવના-(મ) સંભવ, કાબ્યનો
એક અલંકાર, સત્કાર.

સાર.

“સિકંદર ઇ. સ. પૂ. ૩૫૬
માં ગ્રીસમાં જન્મ્યો હતો,
એણે ગ્રીસ દેશનાં નાનાં
રાજ્યો જે સ્વતંત્ર થઈ જવા
લાગ્યાં હતાં તેને બાહુબળથી
દબાવી દીધાં હતાં તેમજ
સીરીયા, બગદાદ છતી ઇરા-
નના શાહ ડરાયસને ૨૨ વર્ષની
ઉંમરે હરાવી ઠેક સિંધુ નદી

મુખી આવી ૨૯ વર્ષની વયે
પંજાબના રાજા પોરસને
હરાવી મૈત્રી બાંધી સ્વદેશ
ફર્યો હતો. ૩૨ વર્ષની વયે
મૃત્યુ પામ્યો હતો. એ દયાળુ
મોટા મનનો, સાહસિક, અને
ધૈર્યવાન હોવા સાથે બહાદુર
હતો. તેથીજ એની ચહતી થઈ
હતી. તે અમરતા પણ મૂકી
ગયો છે કે ‘ફલાણાને’ દહાડો
સિકંદર છે.

એ છતનો બહુજ શોખીન
હતો; તેથી એણે પોતાના
પિતા માટે કહ્યું હતું કે ‘મારા
માટે કોઈપણ મુલક પર છત
મેળવવાની રહેવા દેવાના નથી?
માતૃભક્ત તો એ ખરેખરોજ
હતો. કે જેણે ગ્રીસ દેશના
રાજ્યોને છિન્ન સિન્ન થતાં
અટકાવી એકજ રાજ્ય બના-
વ્યું હતું, ને પોતાની જનની
માટે પ્રધાનને લખ્યું હતું કે

તારા છસો કાગળોને લોહી-
નાંખવા મારી માતાનું એકજ
આસું ખસ છે ?

મરતી વખતે પોતાના શબને
ખુલ્લા હાથ રખાવી શહેરમાં
ફેરવવાનું કહી ગયો હતો કે
જગત જાણે જે હું ખાંધી
મુઠીએ આવ્યા હતો ને
આટલું મેળવ્યા છતાં ખાલી
હાથે જઈ છું.

સિકંદરે જ પૂર્વ અને પશ્ચિ-
મનો દરવાજો ઉઘાડી વેપાર
ધંધા (વજેરેની મોકળાશ
કરી આપી હતી.

પાઠ ૪૨ મો

કુંવરબાઈનો વળાપો

વળાપો-ગમરામણ ગુરાપો,
સંતાપ શોક.

સે-શે, શી, શું, શાં, શાસાડ
કેમ ?

કંકુ (વં કુંકુમ) તિલક કે
ચાંદલો કરવાનું રાતું ચુર્ણ.

(કંકુ-હળધર ને ખારાની
મેળવણીથી બને છે, કંકુના
કરવા-ફતોહ મેળવવી. કંકુ
છાંટવું-શુભ છે એવું દેખાડવું
કંકુના કાગળા કરવા-તાગડ-
ધિન્નાં કરવાં કંકુના પગલા-
ઉન્નતિનાં ચિન્હ. કંકુવાળે
હાથે-સૌભાગ્ય લેર. કંકુને
પગલે-માનલેર. કંકુનો ચાંદલો
-શુભ.)

મોઢ-મોઢ, ટેક, જીદ, ખાલણ.
વાણિયાને સુતારની એક જાત
શુભ પ્રસંગે સ્ત્રીઓને માથે
પહેરવાનો મુગટ, બોચાવાળુરાડું.

(સુથાડિઆ ઘાસનો કે બરનો
મોઢ બને છે. શ્રીમંતોમાં
મળમલ કે બીજા કપડાનો
શીવી તે ઉપર પાછી મોતીની
શેરો બંધાય છે.)

નાહું=આણિયાને મુરવાળમાં
આપેતે, કમખાના બંધ હોય
સે, અખોડો ખાંધવાની દોરડી,
આકો.

છડી=(સં. યષ્ટિ=કલગી) ગુલ-
છડી, રાજદંડ, નાળુક કે
મુઠવાળી સુંદર લાકડી, કડી-
ઓન' ગુંથણીની સાંકળ, એકલી
છોકરાં વગરની સ્ત્રી.

નાઢાછડી=રંગિત સુતરની
ગુંછળી, બે અથવા વધારે રંગના
સુતરનો ફાળકો.

ચાલી=(સં. ચૌલ-ચોલિકા)
કંચુકી, પીઠ દંકાતુ કાપડું,
દુંકો ખાંચનો સીનો કબજો.

વાટ=(સં. વટ) ધડીને બના-
વેલો આકાર, ચહેરો, સીકલ,
ઓવારો, સીઓને પહેરવાનું
રેશમી સુંવાળું લુગડું, લીલો-
કે પીળો ગાળો, પહાડી રસ્તો,
સહ્યાદ્રિ પર્વતને લગતો મુલક,

ચુકિત, તોલ, લાગ, દાવ,
રીત, મુલક.

ચારેવાટ=બાર રસ્તે જનારૂં,
ગંભે તેમ વાપરવું, હાડી મૂકવું.

સંસાર=(સં. સમ+સ-સર ઉપરથી)
વિશ્વ, સાથે જવું ને, સંગમ,
અહંતા મમતા, ગૃહસ્થાશ્રમ,
પળેપળે સર્ચા કરનાર.

હેજ=હેત, પ્રીત, પ્રેમ.

સુરાનિ=(સં.) ગાય.

વલ્લ=(સં. વલ્લ) વચ્છ, છોકરૂં,
ખાળક, વાછરડું.

મચ્છ=(સં. મત્સ્ય) માછલું મેઘ
ધનુષ, કમાનનો વચ્ચો ટેકો,
વિષ્ણુનો પ્રથમ અવતાર.

‘જલ્લવિણ જેવું તલપે મલ્લ’=
પાણી વિના જેવું મલ્લ (પાણી
માંટેજ) તલપે, કે તરફ-
ડીઆં મારે.

વલ્લોઈ-વલ્લુડે=વણુડું, જુડું,
અળગું, આધું, ખસેડેલું, નેાંખું.

મૂંઝાલી-મૂંઝાલી=હરિણી, કુરંગી,
એક બાતની વનસ્પતિ જેનું
ધી વાયુપર કાંમ લાગે છે તે.

લવણ=મીઠું, હુણ, નમક,
તેજ, તુર, કાંતિ, ખાહોશી,
હોશિઆરી.

પિક્કુ-પિકાશ=આંખ, નિસ્તેજ
પણું, સ્વાદ રહીત પણું,
મીઠાસનો અભાવ, નિસ્સ્તા.

મોજન(સં મોજન) બરોબર
ખાવું તે, જમણ જમણું તે,
બરાબર ખાવાના પદાર્થ.

(જમણ કે ભોજન, વાળુ, ને
નાસ્તો આ ત્રણેનો તફાવત
એ છે કે બરોબર સતોષથી
પેટપુર જમણું તે જમણ,
સહેજ હુખ્યા રહી સાંજના
દરરોજ ખાવું ત વાળુ, ને
નાસતાં નાસતાં પાણી પીવા
જેટલું ખાવું તે નાસ્તો.)

લોચન-(સં) આંખ. નેત્ર,
નયન, તોડી નાંખવું તે, ચુટી

નાંખવું તે ઉતારી લેવું તે.

(વસ્ત્ર લોચન કરી ગયો.)

મોલો-મોલુ-ખાર ખટાશ કે
ગળપણુ બરોબર ન હોય એવું.
સ્વાદ વગરનું, તેજ વગરનું,
મંદ, નબળુ, પ્રીકું, આકરું
નહિ તે.

કંસાર=લોટ કે સ્વા કરતાં
બડો ને લાપસી કરનાં ઝીણો
ઘડિનો દળેલો ભાગ કે એ
ભાગને ગોળના કે ખાંડના
પાણીમાં કે એમને એમ
પાણીમાં બાફેલો ને, ઝીણી
લાપસી.

(ઘડુંને દળતાં-લાપસી,
કંસાર, શીરાનો સ્વો, પુરીનો
સ્વો, લોટ કે કણક, ને મેંદો
બને છે)

શિદ-શિદને-શા સાડ? શાને?
શા માટે?

ઉપહાસ-(સં) મજકરી, મબક.

શંભ-શંભ જન જનું

ઘર કે શરીર, વિષ્ણુનું આયુષ્ય
મૂળ; ‘મૂઠ, મંદિર કે
દહેરામાં બાવાજી રાખે છે ને
વગાડે છે.

તાલ (સં. તાલ) ગાયનમાં
દબખંધ ગાવામાં આવે છે તે.
કાંસી જોડ, કાંસાની નાની
જૂડી તાલમાં બખડાવવાની
છાલીઓ હોય છે તે, છમ-
છમીઆં, કરતાળ.

ચંગ-(સં.) સ્વચ્છ, પવિત્ર,
સુંદર, રંગીલું, કંજુસ, ઘંટ
કે ઘંટડી, ગંજીશની જાત,
મેંમાં પકડી વગાડવાનું વાંસનું
વાળું, મોરચંગ, પિત્તળની
વાડકી જેવી વગાડવાની ચકતી,
પતંગનું પુંછડું, રથ કે
ગાડીને ધુસરી નીચે ગાડી
ચાલતાં વાગે તેવો ઘંટ જેવો
બંધાય છે તે.

દંગ-રીતભાત, ઠામઠેકાણું,
મેષ, પહેરવેશ.

પેશરામણી-કન્યા કે વહુનો
બાપ વરને અને તેની તરફનાં
માણસોને જે બક્ષીસ આપે
છે તે, કન્યા લેવા બદલ વરને
રોકડ વગેરે ભેટ આપવાનું
ઠેરાવાય છે તે. વાંકડો પહેરામણી
આભામી-શબસ, પૈસાદાર,
સંબંધી

(જેને જે પહેરામણી આપ-
વાની હોય તેનાં નામ ચીજસાથે)
સમસ્ત-(સં) સર્વ, સદગુણ,
સન્ધુ, સકળ.

વિસારવું-ભુલીજવું, મનમાંથી
કાઢી નાંખવું, યાદદસ્તપર
નહિ લાવવું.

વસ્ત-(સં) વસ્તુ, ચીજ ભાવ
મતલબ, હકીકત.

સાર.

“ક્યાં સંસારી કુંવરબાઇની
હાંશ ક્યાં મહેતાની સાધુતા?
સંસારીને સંસારના ને ન્યાતના
રિવાજમાંજ રચ્યા પચ્યા

રહેવાનું; ને સાધુન સાધુતા-
માંજ કે પ્રભુ ભક્તિમાંજ
રહેવાનું; કલયનો મેળ શી
રીતે પડે? સંસારીના કોડ
સાધુ શી રીતે પૂરે? સંસારી
પુત્ર કે પુત્રી સંસારના ને
ન્યાતના રીતરિવાજમાં માતા
પિતા વિના જ્યારે ગોથાં
ખાઈ પછડાય છે, ત્યારે બળા-
પાજ કાઢે છે; ને માતાપિતાને
ચાહ કરે છે. તેમાં એ પુત્રી
માતાને અને પુત્ર પિતાને
ખાસ ચાહ કરે છે.

સંસારીના લહાવા સાધુ શી
રીતે જાણે? ન્યાત ગંગાના
પ્રવાહમાં સ્નાન કરવા, મનના
લહાવા પાડવા, સરખા-
પણું સાચવવા, બાળકોને
ન્યાતમાં હિંચુ નાક રાખવા,
જીવનમાં માંડ માંડ મેળવેલી
પુંજ કે સુજરાનનું સાધન

ત્યજતાં મામાગો જરાપણ
વિલંબ કરતાં નથી.

અહાહા? કુંવરખાઈના સં-
સારી બળાપાએ સાધુ મહેતાઈ
હૃદય પણ ધ્રુવવી નાંખ્યું,
તો સંસારીનું ધ્રુવે તેમાં શી
નવાઈ? મહેતાની લાજ તો
પરમભક્તિથી પ્રભુએ રાખી.
પણ સંસારીની કોણ રાખે?"

પાઠ ૪૨ મો.

જિરાફ.

જિરાફ-આફ્રિકાના જંગલોમાં
થતું રોઝકે ઘોડાની જતનું
પણ દેખાવે હરણ જેવું સુંદર
જનાવર.

દીપડો-વાઘ જેવું હિંમત પ્રાણી.
(દીપડો બિલાડીની પેઠે ઝાડ
પર પણ ચઢે છે. ઝડપીને લુચ્ચુ
પ્રાણી હોવાથી એને શિકાર
કરવો કઠણ પડે છે. ૨૫૪ને
લઈને ઝાડપર ઝટ ચોળખાતું
નથી.)

અર્થાત્-(જ.) મતલબ કે,
વસ્તુત., એમ છે માટે.

જિજ્ઞાસા-(ચં. જિજ્ઞાસન-
ચાહવું+અ) જ્ઞાનને ચાહવું,
નવું જાણવાની ઇચ્છા.

અમુક-ફલાણું, ચામકસ.
રાંદું-વાંદું, મરડાવું, વગેરું.
આડું, ખોડું, જુડું, અવળું.
સાર.

જિજ્ઞાસુ હાથી કરતાં પણ
ઉંચું પ્રાણી છે. એનો પાછલો
ભાગ આગલા ભાગ કરતાં બે
તૃતીયાંશ નીચો હોય છે.

પગનાં ખરીમાં ફાટ હોવાથી
કાદવમાં પણ દોડી શકે છે.
પગ પાતળા પણ મજબુત
હોવાથી ભાત વડે સિંહને પણ
હરાવી શકે છે. ચામડીનો રંગ
જુખરો પીળો ને અંદર કાળો
ખુદીએનાગો ચળકતો આંખને
ગમે એવો મગ્ગનો હોય છે.

આ પ્રાણી જોતાં આનંદ ને
નવાઈ પેદા થાય છે.

એવું ચામડું સામરને હર-
ણના ચામડા જેવું ગરમ ને
કીમતી હોય છે.

એને સોળ ઘાંત હોય છે.

જીભ સાંકડી, લાંબી, પાતળી
ને ખરબચડી તથા જેમ વાગતી
હોય તેમ વળે એવી હોય છે.

એ પાંચ છતાં ટોળામાં રહે
છે. માથું નાનું પણ ચોભીતું
હોય છે. શિંગડાં જેવાં હાડકાં
જણાય છે; તેને ઘણા જણ
શિંગડાંજ ગણે છે. આંખ ચળ-
કતી ને ભરાડે હોય છે. એ
વાંજોગનારું પ્રાણી છે.

ચાલમાં જમણી છે ડાબી
તરફના પગ સાથે ઉપાડતું
હોવાથી ખીજાં પ્રાણી કરતાં
ચાલની નવાઈ ઉપજાવે છે
એવું શરીર પાતળા ઉંચા

પગ ઉપર ઢોલના આકારનું
જણાય છે. પ્રભુની કળા અકળ
તે અકળજ છે.

પાઠ ૪૩ મો

શિશુપાળ વધ, ભાગ ૧ લો

શિશુપાળ-(સં.) એટલી દેશનો
એ નામનો રાજા.

(દમયોધનો વસુદેવની બેનથી
થયેલો પુત્ર એ જન્મ્યો ત્યારે
એને ચાર હાથ, ને ત્રણઆંખ
હતાં, તે ઉપરથી એની માએ
એને ફેંકી દેવાનો વિચાર કર્યો;
પણ આકાશવાણી થઈ કે
જેને હાથે એનું મોત છે; તેના
જેવાથીજ એના બે હાથ ને
ત્રીજી આંખ ખરી પડશે,
તેથી ફેંકી ન દીધો. સગાં
સંબંધી જોવા આવ્યાં તેમાં
કૃષ્ણ પણ હતા, કૃષ્ણના
જેવાથી બે હાથ ને ત્રીજી
આંખ ખરી પડ્યાં. માએ કહ્યું

કે તું એને મારીશ નહિ,
કૃષ્ણે કહ્યું કે 'સો અપરાધ
થશે ત્યારે મારીશ' ફકિમણી
ને લીધે કૃષ્ણને એની વચ્ચે
વેર બંધાયું હતું. માંડવોના
રાજસૂય યજ્ઞ વખતે ક્રોધ
ભરાઈ કૃષ્ણને સો ગાળો લીધી
કે કૃષ્ણે સુદર્શન વક્રવડે એનું
માથું ઉડાવી દીધું. માથું
આકાશમાં જતાં બોલ્યું કે
'મેં કૃષ્ણને છુટ્યો. પણ માથું
કૃષ્ણ આગળજ આજે
પડ્યું હતું.

ફકિમણી-(વં.) શ્રી કૃષ્ણની
એક પત્ની, સોનામુખી,
મીઠી આવળ.

(વિદર્ભદેશના લીધ્મક રાજાની
પુત્રી એના ભાઈ ફકમને એને
શિશુપાળ સાથે પરણાવવાનું
ઠેરવ્યું હતું; પરંતુ એની
ધ્વિષ્ટા કૃષ્ણને વરવાની હતી.)

તેથી લગ્નને દહાડે અંખાજીને
દહેરામાં મળવાનું છાનું માનું
કૃષ્ણને જણાવ્યું. તે પ્રમાણે
આવી હરણ કર્યું, ને દારીકા
માં લગ્ન થયું. એ લક્ષ્મીજી
નો અવતાર હતી. એના પુત્રનું
નામ પ્રદુન્ન, જે કાગદેવનો
અવતાર હતો. એ કૃષ્ણની
પાછળ સ્ત્રી થઈ હતી.

રાજસુયયજ્ઞ-(સં.) રાકવર્તિ
રાજા હોવા બદલ કરાતો યજ્ઞ
સોમયાજ.

ધર્મા-(સં.) અદેખાઈ.

આવેશ-(સં.આ+વિશ) ભેશ,
ભેર, ખુમારી.

‘જોધના આવેશથી હૃદયના
ધ્વજકારા એકદમ વર્ધ ગયા’-
હૃદયના ઢોહીલું નિયમિતપણે
ફેરવે જતું રહ્યું કે મગજ ને
રક્ત તાલ્યમાં ન રહ્યું; ગાંઠ
પણ આંચ્યું.

વાગ્-(સં. વાન્) વાણી, બોલી,
વાવા, ગિરા, સરસ્વતી, ભારતી.

અગ્ર-(સં.) ટોચ, આણી,
છેડો, મુખ્ય પહેલું, આંગલું.
ઉપાન-(સં. ઉપ+ન+હ) ખાસડું
બેડો, જીવિત્યું.

તસ્કર-(સં. તત્ કરોતિ કરઃ)
શ્વસુર-(સં.) સસરા.

ઋત્વિજ-(સં.) યજ્ઞના કામ
માટે ઠરાવેલો મુખ્ય પ્રાક્ષણ.
વ્યાસ-(સં. વિ+અસ) વિશેષ
હોવા પછું બતાવનાર પરા-
શરના પુત્ર.

(યમુનાના બેટમાં મત્સ્યગંધાને
પેટે જન્મ્યા હતા. શરીરે
ધણા ઉંચા, કાળા પણ તેજ-
સ્વી હતા. વ્યાઘ્રચર્મ ઓઢતા
ને જટાકલાપ રાખતા. એણે
વેદની ગોઠવણ કરી જુદા પાડ્યા
છે, તેથી વેદવ્યાસ પણ કહેવાય
છે. એણે અષ્ટાદશ પુરાણ

મહાભારત, ભાગવત, વેદાંત, એ ગ્રંથો કર્યા છે. એ વિષ્ણુના અવતાર ગણાય છે. એ બદ્દી-કેદારના અરણ્યમાં રહેતા, સીંચી જીવી છે.)

યાજ્ઞવલ્કય-(સં) શુક્લ યજુ-વેદ પ્રવર્તાવનાર એ નામના રૂપિ.

(એ મોટા પ્રજ્ઞાશાળી હતા. એણે પ્રથમ શાકલ્ય શરૂ કર્યા હતા. પણ એક પ્રસંગે શરૂ એ કંઠાચમાન થઈ પોતાનું ભણાવેલું પાછું માંગ્યું તેથી તેણે એકી કહાડયું, તે એકેલુ બીજા રૂપિઓ તીતર થઈ ખાઈ ગયા તેથી તેમની તૈત્રી શાખા થઈ છે. પછી એણે સૂર્યને શરૂ કર્યા. ને શુક્લ યજુવેદ પૃથ્વીપર લાવ્યા હતા. એણે જનક રાજાને ત્યાં સર્વ ગ્રાંથોને પ્રજ્ઞ-

વિદ્યાના વાદમાં જીતી સઘળી ગાયો લીધી હતી. આ પ્રસંગે આગલા શરૂ પણ નિરૂત્તર થયા હતા તેથી તેનું ડાકું પડ્યું હતું.

કપિલ-(મં.)સાંખ્ય શાસ્ત્રના કર્તાને દેવહુતિના પુત્ર.

(કર્દમ રૂપિના પુત્ર. વિષ્ણુના ચોવીશ અવતારનાં એકે હતા. યુગ્કર આગળ જન્મેલા હતા. માતા દેવહુતિને સિદ્ધ-પુરમાં જાન આપ્યું હતું. સાગર આગળ આવતાં સમુદ્રે એને આસન આપ્યું હતું. અહિં એ હેતુથી એણે યોગ-ભ્યાસ કર્યો હતો કે કળીયુગ વાસી માણસોન કરી પાપથી છુટે. હજુ પણ કલ્પતા પાસે સ્થાનક છે, ને ભત્રા ભરાય છે. પાતાળમાં પણ ધ્યાનસ્થ બેઠા હતા ત્યારે અયોધ્યાના

સખર સબના સાઠ હજાર
પુત્રોને ક્રોધથી આંખના
અગ્નિ વડે બાળી બખ્મ કર્યા
હતા. એ કાળા હતા ને
પીળાં વસ્ત્ર પહેરતા.)

પ્રહ્લાનિષ્ટ-(સં.) ગુણ રહીત.
જે પ્રહ્લા તે પર જેની સેવા
આસ્થા હોય તે.

પ્રહ્લા-(સં.) પ્રભુની જે હિપન્ન
કરવાની શક્તિ તે, જડ માયા
તે, સરસ્વતી દેવીના પિતા.

(એ શેષશાયી નારાયણના
નાભિ કમળમાંથી સૃષ્ટિ
હિપન્ન કરવાને પેદા થયેલા
છે. એનું વાહન હંસ છે,
એને પાંચ માથાં હતાં
તેમાંથી એક બૂંક્યા કરે ને
ચાર વેદ બહુ. તેથી બૂંક્યા
કરતા માથાને રૂદ્રે કાપી
નાંખ્યું. નિરંતર ચાર ગુણે
ચાર વેદ બહુ કરે છે.)

કૃપાચાર્ય-(સં.) અવત્થામાના
મામા, ચંદ્રવંશી કુળગુરુ.

સૂત્ર-(સં.) યજ્ઞસૂત્ર, યજ્ઞો
પવીત, ઉપવીત, જનોઈ, પ્રહ્લા-
સૂત્ર, તાંત્રો, કળ, ગોઠવણ
નિયમ, દુકું છતાં ઘણા અર્થ
વાળું વાક્ય.

અવત્થામા-(સં.) અશ્વ+સ્થામન્
=બળ) ઘોડાની પેઠે બળ દર્શા-
વનાર (દ્રોણાચાર્યને કૃપચાના
પુત્ર. વેદ શાત્ર સાથે ધનુર્વિદ્યા
બહુ હતા. અભિયન્યુ વિગેરે
સાથે લડવામાં પુષ્કળ બળ
દર્શાવ્યું હતું; પરંતુ અર્બુ-
નના મારથી છેવટે સરસ્વતી
કિનારે તપ કરવા જવું પડ્યું.
ત્યાં વ્યાસે આવી સમજાવ્યાથી
ફરી મુદ્ધમાં જવું પડ્યું.
દુર્યોધન પડતાં કૃતવર્મા ને
કૃપાચાર્ય સાથે માત્ર ત્રણ
યોદ્ધા જીવતા રહ્યા હતા.

તેમાં એણે પડેલા દુર્યોધન
 આગળ આવી પાંડવોનો નાશ
 કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી.
 સુતેલાને મારવાનું મહાપાપ
 કૃતવર્માએ જણાવ્યા છતાં એણે
 નમાની રાત્રે પાંડવના તંબુમાં
 ઝાંપલાવ્યું. અર્જુને મહારૂદ્રની
 સ્થાપના કરેલી હોવાથી પ્રથમ
 તો એને ગભરામણ થઈ. પરંતુ
 રૂદ્રને આહુતિ આપી સંતોષ-
 વાથી શિવે હરકત ન કરી.
 ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, ઉત્તમોજો, યુધામ-
 ન્યુ, દ્રોપદીના પાંચેપુત્ર,
 શિખંડી, વિગેરેનો નાશ આગ
 વિગેરેથી રાત્રેજ કર્યો. માત્ર
 પાંડવ, કૃષ્ણ ને સાત્યકી મળી
 સાતજ જણ આવેના તંબુમાં
 હતા તેટલા બચવા પામ્યા. આ
 સમાચાર એણે પહેલા દુર્યોધન
 આગળ જઈ કહેતાં દુર્યોધનનો
 જીવ ગયો, પણ એને ગંગા

કિનારે તપ કરતા વ્યાસની પાછળ
 છુપાઈ જવું પડ્યું. દ્રોપદીને
 પોતાના પુત્ર મરણથી લાગેલો
 શોક સમાવવા લીધે આવી
 માથું માગ્યું. ત્યારે છેવટનું જે
 'પ્રહ્લાશિરો' નામનું અસ્ત્ર
 દ્રોણે પ્રાણ સંકટ વેળાએજ
 વાપરવા આપ્યું હતું તે એણે
 છોડ્યું. તરતજ કૃષ્ણે અર્જુનને
 કહ્યું કે તું પણ સામું મૂક.
 કારણ કે એણે મૂકેલું અસ્ત્ર
 ઉત્તરાના ગર્ભને પણ છેદશે.
 જે અસ્ત્ર લડતાં પ્રહ્લાંડ પણ
 ડાડ્યું. વ્યાસના કહેવાથી
 અર્જુને તો ખેચી લીધું, પણ
 એણે કહ્યું કે કોષથી મૂકેલું
 તે મારાથી વરાય તેમ નથી.
 ત્યારે કૃષ્ણે સુદર્શન ચક્રવડે
 ઉત્તરાના ગર્ભનું રક્ષણ કરી
 એને શાપ આપ્યો કે 'જાજ-
 હત્યારા! તું પણ હજારવર્ષ

ઘેર રણુમાં પિશાચ થઈ રહીશ તને ગંગા કોડ થશે, ને ખરું વહ્યા કરશે. તું કર્મ જાણે થઈશ; ને કેઈ સત્યુરૂપનું દર્શન પણ ન પામતાં વનમાં ભટક્યા કરીશ, તારા માથાનો મણિ અર્જુનને આપ. ત્યારે એણે ‘મણિ આપું તો માથું જાય ને માથું ગયું એટલે હું હાર્યો ગણુઉ’; માની ન આપ્યો; તેથી અર્જુનને બાણ વડે છેદી લીધા. એ ચિરંજીવી છે.

એ નામના કૌરવ દળમાં હાથી પણ હતાં; કે જે મરાતાં યુધિષ્ઠિરને ‘નરોવા કુંજરોવા’ કહેવા પ્રસંગ આવ્યો હતો.)

કર્ણુ—(સં.) કાન, કાટખૂણુ ત્રિકોણુમાં સામ સામેની બાજુના છેડાને જોડનાર ત્રાંસી લીટી, સુકાન, સૂર્ય પુત્ર, (દુર્વાસાના મંત્રથી કુંતીએ

કુંવારી અવસ્થામાં મંત્રનું ખરું પાત્રું જોવા સૂર્યની આરાધના સૂર્ય મંત્રથી કરી. કે તરતજ સૂર્યે હાજર થઈ કિરિટ, કુંડલ, કટિમેખળા સહ પુત્ર આપ્યો. કુંતાએ છાનો માનો પેટીમાં ધાડી ગંગામાં વહેતો કર્યો. હસ્તિનાપુર આગળ કૌરવનો અધિરથ નામનો જે સ્વાર હતો તે ઘોડાને પાણી પાવા નદીએ ગયો હતો તેના જોવામાં એ પેટી આવી. તેને બહાર કાઢી ઘેર લઈ જઈ ખોલી તો પ્રકુલ્લ સુદર બાળક જણાયો. પાતાની સ્ત્રી રાધાને સંતાન ન હોવાથી ઉછેરવા આપ્યો. તેણે ઉછેરી માટો કર્યો. દ્રોણુ-ગુરુએ મન દઈ ન શીખવ્યાથી દુર્યોધનની સમન્વિતીથી પરશુરામ પાસે પાંડવોને હરાવવા ભણવા ગયો. પરશુરામે તો

લીધ્મ સાથેના યુધ્ધથી ટેક
લીધો હતો કે 'ક્ષત્રિયને હવે
કદી ભણવું નહિ.' આથી
પ્રાક્ષણના વેશે કર્ણ ભણવા
મર્યો. ને છેતરી ભણ્યો પણ
ખરે, ને કૃષ્ણને કે અર્જુનને
મારવાનું બાણ પણ લીધું. કર્મ
યોગે એવું બન્યું કે ગુરૂની
રક્ત લઈ જવાને આગલે દહાડે
પરશુરામ એના ખોળામાં
માથું મૂકી ઉઘી ગયા. ઇંદ્રે
ભણ્યું ને મારા પુત્રના મર
ણનું બાણ છેતરીને લીધું છે
તે બરાબર નહિ. તેથી ભમરાનું
રૂપ લઈ કર્ણની જાંઘ કોરી
લોહી વહેડાવ્યું. કર્ણે ગુરૂ
ભગશે ભણી વહેવાજ લીધું.
પણ ગરમ લોહી અડતાં ગુરૂ
ભણ્યા ને ભણ્યું જે ગરમ
લોહી તો ક્ષત્રિયનું હોય ને
વળી પ્રાક્ષણ આટલી ધીરજ

પણ ન ધરે. શક ખરે પડતાં
શાપ આપ્યો કે મારું ભણવેલું
નાશ પામજો. પણ પેલું બાણ
લેવાનું તો ભૂરીજ ગયા. એ
બાણ મોટા યુધ્ધ વખતે કૃષ્ણ-
ના કપટથી કુતાએ કર્ણને
છેતરી લઈ લીધું હતું.

દાસી પુત્રના મહેણાથી દુર્યો-
ધને અંગદેશનું રાજ્ય આપી
તાબાના રાજાઓ સાથે નમન
કર્યું હતું; ત્યારે કર્ણે મરણ
પશ્ચિત કૌરવને ન છોડવાનું
વચન આપ્યું હતું. દુર્યોધનના
યજ્ઞમાં અણે એકલે હાથેજ
દિગ્વિજય કર્યો હતો.

એક વેળા સૂર્યે કર્ણ કે ઇંદ્ર
છેતરીને તારો કિરિટ અને
કુડળ લઈ જશે માટે આપતો
નહિ. ત્યારે એણે કર્ણ કે
માગવા આવે તેને ના કેમ
કહેવાય ? સૂર્યે કર્ણ ભલે

આપને પણ બહલામાં શક્તિ
લેજે. તે પ્રમાણે ઇંદ્રે પ્રાણસુરેશે
આવી પાંચતાં કયું. ઇંદ્રે કહ્યું
કે આ શક્તિનો ઉપયોગ
પ્રાણ સંકટ વેળાએજ કર
વાનો છે.

દુર્યોધન સાથે કૃષ્ણ વિષ્ટિ
કરવા આવ્યા હતા ત્યારે
કૃષ્ણે એને પાંડવપક્ષમાં ર
વાનું કહેતાં એણે કહ્યું કે,
નિમકહરામ કેમ થાઉં મેતો
મરણ પ્રયત્ન સાથે રહેવાનો
દુર્યોધનને કહેલું છેજ. કુંતાએ
પણ મોટા યુદ્ધમાં આવી એને
પોતાનો પુત્ર જણાવી પાંડવ
પક્ષમાં રહેવાનું કહેતાં કહેલું
કે 'તારો છું તો તેં કેમ
વહેવડાવ્યો?' છતાં માન કે તે
તો પાંચજ માન્યા છે તો હું
મરીશ તોએ તારે પાંચ રહેશે
ને અર્બુન મરશે તોએ મારી

સાથે પાંચજ રહેશે. અર્બુન
સિવાય કોઈને ન મારું.

ભીષ્મે એને અતિરથીમાં ન
જણતાં અધિરથીમાં ગણ્યાથી
એણે ટેક લીધો હતો કે
'ભીષ્મ લડાઈમાં હોય ત્યાં
સુધી મારે લડવું નહિ' ભીષ્મ
પડ્યા ત્યારે રાત્રે સૌની પાછળ
એકલો ભીષ્મને મળવા ગયો
ને ભીષ્મની માશી માગી.
ભીષ્મે કહ્યું કે તું આવ્યો તો
કહું છું કે તું કુંતા પુત્ર છે,
ને ધર્મયુદ્ધ કરજે.'

મોટા યુદ્ધમાં એક પ્રસંગે
ન છુટકે ઇંદ્રની શક્તિનો
ઉપયોગ ઘટોત્કચ ઉપર કરવો
પડ્યો હતો. ને યુધિષ્ઠિરને
ખભે હાથ મૂકી કહ્યું કે યુદ્ધ
તા બરોબરીઆનેજ થોણે,
માટે તમે ચારે જણ બવ.
શત્રુને સારથી બનાવી યુદ્ધમાં
લડતો હતો પણ શત્રુનાં

‘દાસીપુત્ર’ વિગેરે મહેણાં સાંભળી એ ખિન્ન થઈ જતો. પણ બહાદુરીથી લડતાં અર્જુન નો મુગ્ધ છેદી નાંખ્યો તે વેળા પોતાના રથનું પેડું પૃથ્વીમાં ખુંચી જવાથી ઠાઠવા માટે ઉત્તેરતાં કૃષ્ણે અર્જુન પાસે બાણથી મરાવ્યો.

એ દરરોજ સૂર્યના મણિ વડે હજાર પ્રાણજીને દશહજાર ગાયનું દાન કરતો હતો એ મહા દાનેશ્વરી ગણાય છે. એણે માગ્યું આપવા માટે ધર્મ ધન ચઢાવી હતી.)

દુર્યોધન-(સં.) ધૃતરાષ્ટ્રનો વડોપુત્ર, વડો કૌરવ. (ગાંધારી ના સો પુત્રમાંનો વડો પુત્ર. એને રમતમાં ભીમ મારતો તેથી ભીમને એરના લાડુ ખવડાવી મારવા ધારેલો પણ ન ફાવેલો. એણે કર્ણને મરાવું

મહેણું બંધ થવા કર્ણને અંગ દેશનું રાજ્ય આપ્યું હતું. બળરામ પાસે ભીમનું જોષ ગદાયુદ્ધ શીખી લાવ્યો હતો. બ્યારે દ્રોણના કહેવાથી અર્જુને દુપદને હરાવ્યો હતો ત્યારે એણે બાણ્યું કે પાંડવો આપણે પણ ઘાટ ઘડી નાંખશે. તેથી પિતાને સમજાવી યાત્રા નિમિત્તે પાંડવોને લાખાગૃહમાં બાળી મૂકવા માંડેલા પણ તેમાં એ ન ફાવેલો દ્રોપદીના સ્વયંવરમાં પાંડવોને બળી ન મરેલા જોષ અર્જુન અને ભીમ સાથે યુદ્ધ કરેલું તેમાંએ નફાવેલું. છેવટે પાંડવોને ઈંદ્રપ્રસ્થમાં જીતીગાદી આપવી પડી. પાંડવોના રાજ-સૂય યજ્ઞ વખતે લાંડારનું ઉપરી પણ્ કર્યું હતું; ને સભામાંડપમાં ‘રથજ ત્યાં જળ,

ને જળ ત્યાં સ્થગ' ધારી
મુખાંધ બતાવી હાંસી કરાવી
હતી પાંડવો પ્રત્યે હાંસીથી
સખત લાગી આવ્યું; તેની
પિતાને સમજાવી મામા
શકુનીને સાથે રાખી પોતાને
ત્યાં 'ગૌત્ર યજ્ઞ' ઠેરવી પાંડવોને
બોલાવી જુગટું રમાડી લુચ્યા
ઇથી સર્વ લઇ લીધું. અને
ભરી સભામાં દ્રોપદીની લાજ
લેવા માંડેલી તેમાંએ પણ
નફાવેલો. પાંડવોને બાર વરસ
વનમાં રહી તેરમું વરસ શુભ
પણે રહેવાનું જુગટામાં ઠયું
હતું, તે પ્રમાણે પાંડવો
રહેતાં દુઃખદેવાને એણે દુર્વા
સાને મોકલ્યા હતા, પણ
તેમાંએ ફાવેલો નહિ. યાત્રામાં
જ્યોતાનો વૈશવ પાંડવોન
બતાવવા જતાં ચિત્રરથ નામના
અધર્વ સાથે યુદ્ધ થયું તેમાં

અર્જુને ધર્મના કદાથી
એને અંધર્વે ઓડયો હતો;
જ્યદ્રથ વિગેરે યોદ્ધા પાસે
વનમાંથી દ્રોપદીનું હરણ
કરવા પ્રયત્ન કરાવેલા, પણ
તેમાંએ નફાવેલો. તેરમે વરસે
વિરાટ નગરમાં પાંડવો ઢોવાનું
આગ્રી ગાયોનું હરણ કરાવી
યુદ્ધ કરી અર્જુનના હાથે
હાર્યો હતો.

કૃષ્ણે વિષ્ટિમાં સમજાવ્યા
છતાં ન માન્યાથી મોટું યુદ્ધ
થયું. તેમાં અદારમે દિવસે
હારવાથી તળાવના ધરામાં
ભરાવું પડેલું. પણ યુધિ-
ષ્ઠિરના ધર્મયુદ્ધ કરવાના
કહેણથી ને મહેણથી બહાર
નીકળી ભીમ સાથે ગદા યુદ્ધ
કરી પડ્યો. એ હારતે નહિ
પણ એના આખા શરીરને
ગાંધારીએ વજનું બનાવેલું

તેમાં જાંગનો ભાગ ચઢીથી
ન દેખાયાથી વજ્ર થયા વિનાનો
રહી ગયો હતો. તે ઉપર
કૃષ્ણે ભીમ પાસે ગદા મરાવી
હતી. રણમાં પડતાં અશ્વત્થામા
ના મુખે સમાચાર સાંભળી
પ્રાણ છોડ્યો હતો.

શલ્ય-(સં.) માદ્રીનો ભાઈ
સહદેવ નિકુળનો મામો.

(મોટા યુદ્ધ વખતે એ પાંડ-
વોની પક્ષમાં આવતો હતો,
ત્યારે રસ્તામાં વિશ્રાંતિ લેતાં
વિશ્રાંતિ સ્થાનથી પ્રસન્ન થઈ
કહ્યું કે 'આ સ્થાન બંધાવ-
નારને માગે તે આપું.' આ
પ્રસંગે દુર્યોધન આવી પહોં-
ચ્યો ન કહ્યું કે હું બંધાવ-
નાર છું ને માગુ છું કે મારી
પક્ષમાં ચાલો. આથી ન
છુટકે સૈન્યને પાંડવ
પક્ષમાં મોકલી પોતે કૌરવ

પક્ષમાં રહ્યો. કર્ણનો રથ ન
છુટકે કમને હાંકી કર્ણને
મહેણાં માર્યા હતાં. અઢારમે
અડધો દિવસ એણે દુર્યોધનને
શરણે રાખ્યો હતો. ત પ્રમાણે
વખત થતાં ધર્મરાજની
શક્તિથી હણાયો હતા. એ
ગદા યુદ્ધમાં ભીમ જંગમ હતો.)

એકલવ્ય-(સં.) એક ભીલકુમાર
(દ્રોણ પાસે ભણવા આવેલા
પણ યુદ્ધ હોવાથી દ્રોણે
ભણાવવાની ના કહી; ત્યારે
વનમાં દ્રોણની મૂર્તિ બનાવી
એકલી જાત ને જાત ભણ્યો.
એક વખત પાંડવના
કૂતરાને ભસતો અટકાવવા
ખાણેથી મોં ભરી દીધું હતું,
તે જોઈ અર્જુનને દ્રોણને કહ્યું
કે મને વહાલા ગણુતા જણાઓ
છો તે ખોટું છે. આથી દ્રોણે
એની પાસે ગુરુ દક્ષિણામાં

જમણા હાથનો અંગુઠો માગતાં તરત કાપી આપ્યો. છતાં એ પગની મદદથી બાણ ફેંકતો હતો. કેવી યુર ભક્તિ ?

ભગદત્ત-(સં.) પ્રાગ જ્યોતિષપુરનો રાજા.

(નરકાસુરનો પુત્ર-કૃષ્ણે નરકાસુરને મારી એને ગાદી આપી હતી. એણે મોટા યુદ્ધમાં કૌરવપક્ષે રહી ભીમ જોડે યુદ્ધ કર્યું હતું.)

ભીમક-(સં. મૌર્યક) વિદર્ભ દેશનો રાજા, દમયંતીનો પિતા એજ દેશનો રૂકિમણીનો પિતા.

બાદિહક-(સં.) પ્રતીપ રાજાના જયહા પુત્ર, શંતનુના ભાઈ.

(મામાના અભાવે એને એના આબની ગાદી મળી હતી. ૭૦૦ વર્ષની વય છતાં મોટા યુદ્ધમાં કૌરવ પક્ષે રહી યુદ્ધ કર્યું હતું.)

જ્યદ્રથ-(સં.) સિંધુ રાજાનો પુત્ર, દુર્યોધનનો બનેલી.

(દુર્યોધનની બહેન દુઃશીલા સાથે પરણ્યો હતો. દુર્યોધનના સમજાવ્યાથી વનમાં દ્રોપદીનું હરણ કરવા ગયો હતો ત્યાં પાંડવોનો માર બાઈ નાસવું પડ્યું હતું. તેથી લજ્જિતપણું આવતાં પાંડવોને હરાવવા માટે શિવનું તપ માંડ્યું, શિવે વરદાન આપ્યું કે ‘અર્જુન સિવાયના પાંડવોને હરાવીશ.’ તે પ્રમાણે કોહાયુધ્ધ વખતે અભિમન્યુનું મોત એને હાથે થયું હતું. અર્જુનના હાથે બીજેજ દિવસે એનું શરીર ઉડી એના પિતાને પાંચમ સમુદ્ર કિનારે સંધ્યા કરતા હતા ત્યાં જઈ પડ્યું ને નાશ પામ્યો.)

મહાંત-(સં.) મહાંત; મોટો તપસ્વી અને ઘણા સાધુનો ઉપરી, મહાધિકારી સાધુ.

સાધન-(સં. સાધ+અન)સાધિ-
ત્ય, જેથી સિદ્ધ કરાય તે,
સાધના. અચુક દેવ દેવીની
ભક્તિ.

(મોક્ષ એટલે પ્રભુમાં મળી
જવા માટે મૂઢિત મેળવવાનાં
સાધન ચાર છે; ૧ વસ્તુવિવેક,
૨ વૈરાગ્ય, ૩ મુમુક્ષુત્વ-મોક્ષની
જાણના, ને ૪ શમાધિ સંપત્તિ
શમાધિસંપત્તિમાં પહેલું શમ
=શાંતિ, અંત.કરણ નિગ્રહ.
બીજું દમ-ધાસોધાસ, પ્રાણ
વાયુ, જીવ. એકરોગ, શુદ્ધ,
સત્વ, જોર, અભિમાન, ધીરજ,
સહ, શક્તિ, બીક ત્રીજું
ઉપરતિ-શાંતિ, વૈરાગ્ય, વિરામ
આયુ નિતિક્ષા-ધીરજ, મળુરી
પાંચમું સમાધાન-સમજીતી,
છુટકારો, નિસંત, નીવેડો.
છઠ્ઠી શ્રદ્ધા, આવે છે.)

કર્મ-(સં.) કામ, ક્રિયા,
રક્યાનો આધાર જાગ્ય

નસીળ, શાસ્ત્રમાં નૈમેત્તિક,
નિત્ય. અને કામ્ય એવા કર્મનંદ
ત્રણ ભેદ છે.

પાઠ ૪૪ મો

[શશુપ. ૧૧ વધ, ભાગ ૨ જો.

ધર્મરાય-(સં.)સ્વર્ગ નર્કનો
ધર્મરાજ; યુધીષ્ઠિરના મંત્રપિતા
મહાત્મ્ય-(સં) મહાત્ મના-
માવ:) મોટાઈ, મહત્વ, મહત્તા
પૂતના-(સં.) એક કંસ તરફની
રાક્ષસી.

(થાનને વિષ લગાડી કૃષ્ણને
મારવા માશી તરીકે આવી
હતી; પણ કૃષ્ણે ધાવતાં
ધાવતાં એના પ્રાણ લીધા
હતા.)

બગ-બકાશુર, બગાસુર.

(એ રાક્ષસ કંસ તરફથી
કૃષ્ણને મારવા બગલા રૂપે
આવ્યો હતો; યાંચમાં કૃષ્ણને
લઈ ઉડતાં અંતરીક્ષમાં

ચાંચ ફાડી માની નાંખ્યો હતો) વંટોળિયો એક ભુત પછાડ્યો - (તૃણાવર્ત નામનો કંસ તરફ નો એક રાક્ષસ કૃષ્ણને મારવા વંટોળિયા રૂપે આવ્યો, આ વખતે જ્યોત્ષ્ઠા કૃષ્ણને લઈ બહાર બેઠાં હતાં, તેથી કૃષ્ણને લઈ ઘરમાં જવા માંડ્યું પણ કૃષ્ણ ભારે થઈ જવાથી મૂકીને ગયાં. તરતજ આંધી થઈ ઝાડ ઉડવાં લાગ્યાં તૃણાવર્તે આંધી રૂપે કૃષ્ણને ઉપાડ્યો પણ કૃષ્ણે એનું ગળું ડાળી મારી મારી નાંખ્યો ને નંદને આંગણે ધબ દઈ જઈ પડ્યો.)

કેશી અશ્વ-(સં.) (કંસ તરફનો એક રાક્ષસ ઘોડાનું રૂપ લઈ કૃષ્ણને મારવા આવ્યા હતાં. પણ કૃષ્ણને લાગે પોતાના મરાયો હતો.)

અવાસુર-(સં.) કંસ તરફનો એક રાક્ષસ. કૃષ્ણને મારવા અજગર રૂપે રસ્તામાં પડ્યો હતો. જેનું મોં ચારકોશ લાંબુને એક કોશ પહોળું હતું. ગોપ અને કૃષ્ણ ગુફા બાણી અંદર ભરાયા કે મોં બંધ કર્યું. પણ કૃષ્ણે પોતાનું શરીર વધારી એને ફાડી નાંખ્યો.)

વત્સ-(સં.) (કંસ તરફનો એક રાક્ષસ વાછરડાને વેશે કૃષ્ણને મારવા આવ્યો હતો. પણ કૃષ્ણે પાછલા બન્ને ભાગ પકડી એને ઝીંક્યો તેથી મરણ પામ્યો.)

મર્દન-મં. મૃદ+નમ) મશાળનું ત, ચુણું કરવું ત, ખંદવું ત. માલેશ કરવું તે, ચોળવું તે.

રાફ-રાફડો જમીન ખણી માટીના બગલાંવાળું ઉંઢરવિગેરે

નું ઘર, ઉપેક્ષાએ મારી બહાર
કાઢી કરેલો મોટો કમલો,
(રાફડો ફાટ્યો=ઉભસાનની કળવું.)

ગોવર્ધન-(સં.ગોવર્ધનનિવૃદ્ધનઃ)
વૃંદાવંદમાં એ નામનો પર્વત.
(ન્યારે ઇંદ્રે શુસે થઈ બારે
મેધ વરસાવ્યા ત્યારે કુષ્ઠે
ત્યક્તી આંગળી પર એને તોળી
રાખી નીચે સાત દિવસ મુખી
ગોપ થેનું રક્ષણ કર્યું હતું.
'તસ્કર કર્મ કર્યું' મજમાં
રહી'-(ગો.કુળમાં રહી દૂધ દહીં
માખણની ચોરી કરી.)

કુત્સિત-(સં.) તુરુષ, ધિકારવા
યોગ્ય, અધમ, નીચ, મેલું,
નિહિત, નકાર, ગંદ.

'કાકની પેઠે ઉચ્છિષ્ટ ખાતો'—
(કાક-કાગડો, ઉચ્છિષ્ટ-એકું,
ખોટેવું સં. ઉત્પત્તિઃ ઉપરથી
ઉચ્છિષ્ટ થયેલ છે. વનમાં
ગોવાળો સાથે કાગડાની પેઠે

એકું ખાતો.)

શિવા-(સં) શિયાળ. કાકડું.
ખેર-એકબાતનું મોટું બાક
પીડા, ચિંતા નહિ, હથે, હાથ.
(હિંદમાં ખેરનું ઝાડ બધે
ઠેકાણે થાય છે. એનું લાકડું
બહુજ ઠકણુ ને વજનદાર
તથા મજબુત ને રતારા
પડતું હોય છે. એના વચલા
ભાગમાંથી રાખોડી રંમને
ભૂકો મળી આવે છે તે ખેર
સાલ કહેવાય છે. ખેરસાલ
ખાંસી અને દમ ઉપર
દવામાં વપરાય છે. એના
લાકડાના ઝીણા કકડા કરી
પાણીમાં સખત ઉકાળવાથી
બહું રતુમડું પાણી બને છે.
તેને કારી પાનમાં ખાવાનો
કાથો બનાવાય છે. ગુંદર પણ
દવામાં વપરાય છે. ખેરી
ગુંદર ને ખેરની ખાલમાંથી

તથા ખેરના લાકડામાંથી રંજ
મણ્ણ બનાવાય છે. ખેરનું
લાકડું સડી જતું નહોવાથી
કમારતમાં વપરાય છે.)

આશ્વાહન-(સં. આશ્વાન)
ખોલાવવું, તેડું.

અક્ષતલ્ય-(સં. અક્ષતલ્ય)
માફ કરવા યોગ્ય નહિ તે.

સાર.

શિશુપાળ વધની હકીકત
અન્ય ચરિત્રોથી ભરપુર છે.
શિશુપાળની ખોટી મોટાઇ,
અને સ્વાર્થતા સાથે ખારીલા
પણ કોઇથી બૂલાય તેમ
નથી. કૃષ્ણે પણ એની માતાને
આપેલા વચન પ્રમાણે સો
અપરાધ થતાં નાશ કર્યો એ
ઉપરથી જણાયા વિના વધી
રહેતું કે ખરી મોટાઇ શામાં
છે ? કૃષ્ણની કેટલી ક્રમા ?
'ક્રમા વીરસ્ય શૂણમ્' એ કૃષ્ણે

બતાવી આપ્યું છે. ભરી
સભામાં વડીલોને વૃદ્ધની
ઇચ્છાને લાત મારી માત્ર
આમાને હલકો પાડવા જતાં
પોતેજ પોતાનો નાશ કરે
છે. 'વાયુ' ન કરે તે હાયુ' કરે.
એ આપણે શિશુપાળે
ખીબના વારવાથી ન કર્યું
તે બીજા હારવાથી કર્યું. ને
હડાપણ બતાવવાને બદલે
ફજેતી બહેર થઇ દુઃખી
થતાં છેવટ નાશનું કારણ
પોતેજ બન્યો. ખરેખર વિનાશ
કાળે વિપરીત બુદ્ધિ' બનેછેજ.

પાઠ ૪૫ મો.

જેનો આગુ આંધળો તેનું
કટકે ફૂવામાં.

આગુ-આગેવાન.

કટક (સં.) ફેંજ, લફકર,
ચલાઈ, ફજ, હુમલો, છાવણી
યુદ્ધ-(સં.) ભુદ્ધ, ટોળું.

પ્રતિબિંબ—(સં. પ્રતિનિવિ
=ગોળાકાર સ્વરૂપ) પારદર્શક
પદાર્થપર સૂર્ય ચંદ્ર વિગેરેની
આબેહુબ આકૃતિ દેખાવી તે.

બુદ્ધિપ્રભાવ—(સં. પ્રમાવ રૂઆળ
દમ્ભામ, અણુ, બળ, શેઠ,)
બુદ્ધિનું તેજ.

આગીઓ—આગ, આગેવાન,
ઓમાસામાં ચળકાટ મારતો
એક જીવડો.

રત્નજી—(સં.) દોરડું—ડી, તાંત-
જો 'બેહાથ પડેલા ક્યારી'—એક
હાથે પૂંછડું ઝાલી રાખી બીજે
હાથે પ્રતિબિંબ પકડવા
માંડયું. જો બેહાથ પડેલા કુરે
તો પોતે શા આધારે રહે ?

સાર.

ખરેખર જેનો આગેવાન
આંધળો તેનું હરહર કુવામાં
કે દુઃખમાંજ આવી પડે છે.
'ગાડરિયો પ્રવાહ દેખીતો છે.

'ઘરડા વિના ગાડાં ન ચાલે' એ
પણ દેખીતું છે. સ્વચ્છંદતા
તે સ્વતંત્રતામાં બહુ ફેર
રહેલો છે. 'યુવાની ખરેખર
દિવાની છે.' કાંઈપણ મુશ્કેલી
આગેવાન થતાં ને બનાવતા
દરેકે પ્રથમ વિચારવાનું છે
કે—આગેવાન તરીકે લાયક
છે કે કેમ ? ધારેલું કાર્ય
પાર પાડી શકે તેમ છે કે
કેમ ? આગેવાન હરહરનું મુખ
ગણાય છે. તેથી શરીરના અવ-
યવો પેઠે એક બીજાને સંભાળી
મહત્તા બાળવી ધારેલું કરાય
છે. એકની પણ ભૂલવા ભેગ
નથી.

પાઠ ૪૬ મો

સ્વદેશ પ્રેમ, ભાગ ૧ લો.

ગામનો છંડો ઘર—ગામનો
તો શું પણ 'પૃથ્વીનો છંડો
ઘર' છે.

પેસાવર-હિંદની વાયવ્યમાં
આવેલું પંજાબનું લોકસી મધક.

શ્રીનગર-કાશ્મીરની રાજધાની
મદુરા - મદ્રાસ ઇલાકમાં
શહેર.

ઉમખડો-(સં. ડર્મી-મોભા)
પ્રેમનો ઉભરો.

બેલાચક-(અ. બિલા-નહિ+
ચક) વહેતો વગર, નકકી,
ખચીત.

અઠા-(અ.) પુરું કરવું,
નખરાં કરવાં, માપ.

‘સુરસ્વતી અને લક્ષ્મી, જે
મનું એકત્ર સ્થાન સાધારણ
રીતે બેવામાં આવતું નથી’
-વિદ્યા અને લક્ષ્મીને આઘ
વેર મનાએલું છે. લક્ષ્મી
માયા છે, ત્યારે વિદ્યા મોક્ષ
દાતા છે.

કેલિ-(સં) રમત, ખેલ, લીલા,
કીડા.

ગ્રેરનું-અંદરથી ઉત્કેરવું,
મોકલવું, વાવવું, મુચના કરવી.

સભોગ-(સં. સમ+ યુજ્ યોગ-
બેડાએલું) સારી રીતનું બેડાણ
રસમ-(કા. રસમ-ધારો)

સ્વાજ, ચાલ, ધારો પદ્ધતિ.

મુક્ત-(સં.) છુટેલું, છડું,
ખંધન રહીત.

‘મુક્તકંઠે’-ખુલ્લો ગળે, મોટે
ઘાંટે.

રસ-(સં.) વહી શકે એવું
તે; મજા, પારો, ખંધક, સ્વાદ
કાવ્યરસ.

(સ્વાદ રસ છ છે-ગળ્યું,
ખાફું, ખાટું કડવું, કટાણું, ને
તીખું.

કાવ્યરસ નવછે-શૂંગાર, હાસ્ય,
કરૂણ, વીર, રૌદ્ર-ક્રોધી, ભયા
નક, અદ્ભુત, અને શાંત,
આ નવેરસ મન પર અસર
કરે છે.)

સોચનીય-(સં.) દિલગીર થવા
જેવું.

ચતુર્કિચિત-(સં.) જરાક, લગા-
રેક, સહેજ, અદ્ય, કંઈક.

યથા-(સં) જેમ, જેવીરીતે.
જે પ્રકારે જેવું.

પાઠ ૪૭ મો.

સ્વદેશ પ્રેમ, ભાગ રબો,

આર્થિક-(સં. મર્પ+દક)
પૈસા સંબંધી.

વ્યય (સં.) ખર્ચ, ખપત,
વાવર, વાપરત.

કાચાપદાર્થ-કારીગરઃ કરી
ઉપયોગમાં લેવા જેવા પદાર્થ
ગ્રેબી-(સં. ગ્રેબિન) શેઠ, મોટો
વેપારી, સાહુકાર.

પ્રવાસ-(સં) સુસાહરી, વિદે-
શમાં વસવું તે.

માતબર-(અ. સુમતબર)
ઉત્તમ, જેના ઉપર લોંકો
ખિન્ના કરે તે, માતેલું.

ખીરકીર નાચ'-(સં. નીર-
પાણી+કીર-દૂધ ન્યાય-રીત.
હંસ જેમ દૂધ અને પાણી
લેખાએલાં હોય તેને. બુદ્ધિ
પાડી દુધનેજ ઉપયોગમાં લે
તેમ સારું નરમું હોય તેમાં-
થી સારુંજ ગ્રહણ કરવાની
રીત.

વર્જવું-(સં.) છોડવું; તજવું.
'હાલ હા'-સામે ઉપર જે
કહે તે હા જો-હા કહી માન્ય
રાખવું તે.

સાર.

'જનની જન્મ ધૂમિશ્ચ સ્વર્ગો-
દપિ ગરીયસિ ' જનની અને
જન્મભૂમિ સ્વર્ગનાં કરતાં
થલુ મેષ્ટ છે.

'સકળ જગતું સ્થાન જેમાં,
સર્વમાં સમભાવ છે;
છે સકળ જગતું પ્રેમ જેમાં,
પ્રેમતું જો સૂચ છે.

‘જેની ભાષા તેનો ધર્મ’
સ્વાભાવિકજ આવી બાય છે.
તેથી ‘સ્વધર્મ નિષ્ઠનં મેવઃ પર
ધર્મો મનાવદ’ પોતાનો પંથ
જે ધર્મો એમાંજ પોતાનું
નક્કી કર્યાણુ છે, પારકો
પંથને પારકો ધર્મો બાય
કર્તા છે. એ કદી બૂલવા જેવું
નથી.

‘કોઇપણ દેશની ઉન્નતિનો
આધાર તેની સાહિત્ય ઉપરજ
રહેલો છે !

હિંદમાં જે સાદાઈ, સ્વતં-
ત્રતા, સરળતા, કરકસરતા,
ઉદારતા, મોટાઈ, મરદાઈ
અને સ્વાશ્રયતા વિગેરે ઉત્તમ
શુભો હતા તે પરભાષાની
અધીનગતતામાં હુત થવા
અભ્યા છે.

જનનીના અને ઇતર દ્વંધમાં
જેવો વક્ષવત રહેલો છે તેવો

સ્વભાષા માતૃભાષા અને
અને પરભાષામાં રહેલો છે.

પોતામાં રહેલી ધનિક વા
શારીરિક કે માનસિક શક્તિને
ઉપયોગ કરજ તરીકે પણ
સ્વદેશના ઉદ્ધારમાં દરેકે
કરવાનો છે.

અહિંસા, સાદાઈ, અને
સ્વદેશી, તથા સંપ, પ્રેમ,
સમાનતા, સત્યતા, અને
સ્વાશ્રયતાનાં વ્રત હિંદી માટે
પ્રભુએ સર્જેલા છે. તેને
સેવી જગતમાં દરેક હિંદીએ
ખતાવી આપવાનું છે કે, હમે
જંગલના ઝાડો અને ખકરાં
નથી પણ ખરેખરાં મનુષ્ય
છીએ.

પાઠ : ૪૮ મો

વીરાંગના હુર્ગાવતી

વીરાંગના—(સં. વીર+અંગના—
સી) વીરની સી કે, વીર સી.

અપ્રતિભ-(સ) અતુલ, અનુ-
પમ, ઉમદા.

વૈધવ્ય-(સં. વિ-વગસ+વવ-
ખણી) વિધવાપણું.

બલવત્તર-(સં) બળવત્તર, વધારે
બળવાન, વિશેષ ભોજવાન.

રૂદ્ર-(સં) ક્રોધાયમાન.

ક્ષાત્ર-ક્ષત્રિયનું.

મૂર્તિમંત-મૂર્તિ જેવું.

સમરાંગણુ-(સં. સમર-લડાઈ
+અંગણ-આંગણું) લડાઈનું
રેંદાન, રણભૂમિ, યુદ્ધક્ષેત્ર.

મકકમ-(અ. મુહકમ) મજ-
બુત, હક.

સાર.

રજપૂત કરતાં રજપૂત વીરાં-
ગનાઓએ આફલુત પરાક્રમ
દર્શાવેલાં છે. તેમાંનું આ
દુર્ગાવતીનું પરાક્રમ ઉચ્ચ
કોટિનું છે કેમકે જીવનતત્વરૂપ
વૈધવ્યતામાં આશાનુક્રિય જે

પુત્ર તે પડતાં શોખને દૂર
કરાવી પુત્ર પ્રેમ કરતાં સ્વ-
દેશ પ્રેમ શ્રેષ્ઠ છે એ જગ-
તને બતાવી આપ્યું છે. તેમ
સ્ત્રી છતાં શરીરે અનેક ધા
પડ્યા તે ન ગણકારી પાછી
પાની ન કરી સામે મુખે
લડાઈમાં લડી શત્રુના હાથમાં
જીવતી ન જતાં દેહ પાડી
અમર નામ પ્રાપ્ત કર્યું છે.

સ્ત્રીઓ કોમળ છતાં કાયાને
સંભાળી જે પરાક્રમ દર્શાવે
છે તે પોતા ખાતર નહિ
પણ સ્વદેશને સ્વમાન ખાત-
રજ બતાવે છે.

જે દેશમાં એક નહિ પણ
અનેક વીરાંજનાઓ દૈવયોગે
પ્રાપ્ત મહાદાય તે દેશ ખરે-
ખર ધન્યતાજ પ્રાપ્ત કરે છે,
નેપોલિયન જેવાના મુખમાંથી
પણ ઉચ્ચાર થયો હતો કે:-

‘કહે નેપોલિયન દેશને,
કરવા આખાદન;

સરસ રીત તો એજ છે,
હો માતાને જ્ઞાન,

જે પુરુષો મહાન પુરુષો
તરીકે જગતમાં થાય છે તે
સર્વની મહત્તાનું કારણતેઓની
માતાજ છે.

બ્યારે સ્ત્રીઓએ પ્રધાન
તરીકે આવાં કામ કર્યાં છે
તો તેમના પતિઓએ રાજા
તરીકે કેવાં કામ કરવાં જોઈએ ?

પાઠ ૪૯ મો

બ્રહ્મગિરિ વર્ણન

બ્રહ્મગિરિ-(સં) નાશક જીવ્હામાં
અંબક આગળ એ નામનો
પર્વત છે જેમાંથી ગોદાવરી
નદી નીકળે છે તે પર્વત.)

પાયરી-સીડી, પગથિયું, દર-
જો, કેરીની એક ડુંટાવાળી
જાત.

ગોમુસ-(સં) ગાયનું મુખ,
એક જાતનું નગારું, એક
આસન, ગાયના મોં જેવો
પથર વિગેરેનો આકાર.

લિંગ-(સં) શરીર, શરીરનો
ભાગ, નવોજીવ પેદા કરનાર
ઈન્દ્રિય.

નેટ-નકકી, જરૂર, ખચીત.
ગૌતમ ગોસલો-ગૌતમ રુષિનો
કે તેના વંશજોનો ગોખલો,
ગોદાવરીનો ગોખલો.

(ગૌતમી-ગોદાવરી પણ
થાય છે)

‘સો આઠ લિંગો’-એકસો ને
આઠ લિંગો.

રંગ-આનંદ, મજા.

સ્તંભ-(સં) સ્થિર, અડગ,
અચળ.

નયું-આંગ્રહુળ, મગતું,
એકલું.

અંબક છાપરાંજો-અંબક ગામ
નાં છાપરાં જેવાં ઘરો.

(ત્ર્યંબકમાં ઘરોનાં છાપરાં
નળીયાં કે ઘાસથી તયાર થતાં
નથી પણ માટીથીજ તૈયાર
થાય છે તે ધાખાં જેવાં હોય
છે તે ઉપર ઘાસ અને નાના
છોડ પણ ઉગે છે. ટુંકામાં
ચુકા જેવાંજ ઘરો હોય છે.
સંધુ-બધું, સઘળું સકળ.

સુનકાર-સુનું, કોઇપણ જીવ
વગરનું, શુન્ય જેવું.

હાલા-(સં)કુદરતની ખુબી,
ઘડીએ ઘડીએ નવું જણાવું તે
સમાયું-સમાઇ ગયું, (વિશ્વે-
શમાં)

વિશ્વેશ-(સં. વિશ્વ+દેશ)વિશ્વે-
નો દેવ, પરમેશ્વર.

સાર.

ગોઢાવરીની યાત્રા વખતે
સશટત શ્રદ્ધાળુઓ પ્રજ્ઞાગિરિ
ઉપર સાતસેં હીલવાળાં પગ-
થિઆં ચઢી કુદરતની ખુબી

નિહાળી હામેલા થાકને
વિસારે છે. શરૂઆતમાં ગંભી-
રતાથી ભારી ભય જણાય છે;
પણ પાછળથી હીલા જેતાં
મન આનંદ પામી જઇ ભય
જૂલીભય છે. ઘડીમાં ભયને
ઘડીમાં આનંદ જણાવેા એ
પ્રજ્ઞાગિરિની ખાસ ખુબી છે.
સંસાર પણ એવોજ છે. પ્રભુ
ની કળા અકળજ છે.

પાઠ ૫૦ મેા

વહેલા ઉઠો.

વલણ-મનોવૃત્તિ, મરજી,
મનનું વળણું તે મરોડ,
વાંક, ઉથલો રાગખંધ ચોપ-
ડાઓમાં કડવાની ઉવટે આવે
તે, ખેતરમાંથી નાના
છોડ હોય ત્યારે વધારાના
ઉખેડી કઢાય છે તે.

વેતન-(સં) મહેનતાણું,
ચમાર, વરસાસન,

ચીવટ-કામ માટે કાજળ,
ચિતા કે ફિકર, ચાનક કે
પરવા રખાય છે તે, કામ
માટે ખરી લાગણી

સાર.

‘રાતે વહેલા જે સુઈ,
વહેલા ઉઠે વીર;
બળ બુદ્ધિ બહુ ધન વધે,
સુખમાં રહે શરીર’
રાતે વહેલા સુઈ સવારમાં
ઉઠવાની ટેવ પાડવાથી દરેક
કામ સારી રીતે બપોટાબંધ
થાય છે; ને શરીર પશુ તાજ
હવા મળતાં નીરોગી બને છે.
કોઈપણ સારી ટેવ નાનપ-
ણથી સંયમ રાખી પાડવાથીજ
મોટપણમાં તે ટેવ ટકી રહે
છે. ટેવનું બંધારણ સ્વાભાવિક
ચતાં કાર્યની પેઠે બંધાય છે.
‘ઘર નરને બનાવે છે’ માટે
વડીલોએ બાળકને ધડે આપી

નાનપણથીજ સારી ટેવવાળાં
બનાવવા ચૂકવું નહિ.

‘વહેલો તે પહેલો’ દેખીતું
છે. મોડાનું સઘળું મોળુંજ
બને છે.

પશુ, પક્ષી વિગેરે તમામ
જીવો વહેલા ઉઠી જીવન સાર્યક
કરે છે. ત્યારે કેટલાક માણસો
મોડા ઉઠી મોજા બની આજસુ
ને એવી ધમ્મ જીવન બરબાદ કરે
છે. વિસારે પડેલી વાતને તાજ
કરનાર, શરીરને પ્રકુલ્લ કર-
નાર, મનને આનંદ આપનાર
બલ્કે પ્રજા મેળવનાર સવારનો
સૂર્યોદય પહેલાંનો વખતજ છે.

‘શત રહે પાછલી ખટ ધડી,
સાધુ પુરૂષને સુઈ ન રહેવું’ ?
આ પ્રશ્નાતીથું શું બતાવે છે ?
મનુષ્ય જીવનની સાર્યકતાનું
અમુલ્ય સાધન.

પાઠ ૫૧ મો.

રાજા આલકુંડેના સદ-

ગુણની વાતો.

ભાગ ૧ લો.

પ્રચલિત-(સં. પ્ર+ચલ+इत)
ચાલતું આવેલું, ચાલુ.

આદર્શ-(સં. આ+દર્શ-दर्शः)
આરસો, ટીકા, નમુનાદાર
વિચાર કે વસ્તુ.

પરાયણ-(સં.) વળગેલું,
સંબંધી, તત્પર.

કર્તવ્ય પરાયણ-(સં.) યોગ્ય
કાર્યને ચીવટથી વળગી રહેનાર.

પ્રવીણ-(સં. વીણા-वीणणी)
વિજ્ઞાનીની પેઠે હુશિઆર,
ચાલાક.

લૅટિન-(લૅ૦) રોમ સંબંધી
રોમનોની ભાષા.

(જેમ ગુજરાતી, હિંદી,
મરાઠી, પંજાબી, બંગાળી,
ઉત્કલી કે ઉર્દૂ, સિંધી, એ

સાત-ભાષાની માતૃ ભાષા
સંસ્કૃત-છે; તેમ સ્પેનીશ, ફ્રેંચ,
પોર્ટુગીઝ, | વિગેરે. ભાષાની
માતૃભાષા લૅટિન છે. હાલ
જે પોપની ગાદી-છટાલિના રોમ
શહેરમાં છે તે રોમ આગળના
વખતમાં એક મહાન રાજ્ય
હતું, ત્યાંના અસલના રહીશો
લૅટિન ભાષા વાપરતા હતા.

ઉર્દૂની અરબી, ને ફાર-
સીની જંદ છે.)

નિયમિત-(સં. નિયમ+इत)
નિયમમાં આવેલું, મુકરર,
ઠેરવેલું.

પાઠ ૫૨ મો.

રાજા આલકુંડેના સદગુણની
વાતો ભાગ ૨જો.

અસ્તિત્વ-(સં. અસ્+ति+त्वं)
હોવાપણું, હયાતી.

દૈનિક-(સં. દિન-दिवस) રોજ
નું, હરોશનું.

સંમતિ—(સં. સમ+મતિ) અનુ-
મતિ, એક વિચાર, ઠરાવ,
ટેકો, કબજાત, માન્યતા.

પ્રબ વત્સલ—(સં.) પ્રબનો
વહાલો.

સાર.

‘મહાન આલ્ફ્રેડ ઇ. સ.
૮૭૧થી ૯૦૧ સુધી ઇંગ્લંડ
ની ગાદીપર શહેનશાહ તરીકે
હતા એઓને ડેન પ્રબ સાથે
વારંવાર લડવું પડ્યું હતું.
તેમાં યુક્તિથી તથા બહાદુ-
રીથી ઇંગ્લંડને બચાવ્યું હતું;
કેટલીકવાર જંગલમાં છુપાઈ
પશુ રહેવું પડ્યું હતું. એમણે
મોટી ઉમ્મરે વાંચતાં લખતાં
શીખી કેટલાંક પુસ્તકો પણ
ખનાવ્યાં છે. એઓ ધણાજ
કાયદાખાજ, ઉદ્યોગી દેશા
ભિમાની, ને વિદ્યાના શોખીન
હોવા સાથે ઉદાર પણ હતા;

તેથીજ મહાન એવું ઉપનામ
પામ્યા હતા.

પાઠ ૫૩ મો.

નાયગરાના જળધોધ.

નાયગરા—જલમર્જના, ઉત્તર
અમેરિકામાં કેનેડા અને સ્વતંત્ર
સંસ્થાનની વચ્ચે પૂર્વ કાંઠા
તરફ આવેલ છે.

ધોધ—પ્રવાહી પદાર્થનો
ઉચ્ચેથી નીચે પડતો દડકો
ધોધવો, ‘ ધો ધો ’ એવા
અવાજથી પડતો પ્રવાહ.

‘ ગેર સપ્પાનો જળધોધ ’
મુંબઈ ઇલાકાની દક્ષિણે
શેરાવતી નદી છે તેનો ગેરસપ્પા
ગામ આગળ પડતો જળધોધ.

ધનકુટ—(સં. ધન—નકર+અં
કુટ—) એક કુટ લાંબી પહોળી
અને ઉંચી જગ્યા એક ધનકુટ
જણાય છે.

(લાંબાઈ ૧૦૪ પહોળાઈ ૧૦૪ ઇંચાઈ
૧૦=૧૦૦૦ ધનકુટ.)

દેહીઅમાન-(લં. દે=રક્તવું,
રાખવું+દીપ્તિ=રીતિ=તેજ,ન્માન
બુદ્ધ પ્રકાશતું, દીપતું જોપતું
ચળકતું, તેજસ્વી.

જળ ધનુષ્ય-(લં) મેઘધનુષ,
મેઘખાણ. સમખાણ, મછ,
મદ્રઆપ.

(ચોમાસામાં કેટલીકવાર
સવારના કે સાંજના વખતે
સૂર્ય ની સામી બાબુએ ધનુ-
ષ્યના આકારનાં મોટા સાત
રંગી પટો જણાય છે તે,
લાલ, પીળો, વાદળી, નારંગી
લીલો, જાંબુડીઓ ને ઘેરા
વાદળી, એ સપ્ત રંગ છે.)
પંચરંગી-પાંચરંગનું ચિત્ર-
વિચિત્ર, ધણુનું મિશ્રિત
ચઠ દેખાવું તે.

[કાળો, ધોળો, પીળો; લાલ
અને લીલો એ પંચરંગ છે.]

“પાણીના પ્રવાહથી ફરતી

ચક્રીઓ”-જળ ચક્રીઓ,
પાણીના ભ્રમણી ચાલતી
ઘંટીઓ

(જેવી રીતે પવનના ભ્રમણી
ચાલે તે પવનચક્રી, તેવી
રીતે પાણીના ભ્રમણી ચાલે
ને જળચક્રી. વરાળ બળધી
જેમ સાંચાઓ ચાલે છે,
તેમ પવન અને પાણીના
બળધી પણ સાંચાઓ ચાલે છે)
વેંકટગિરિ-વ્યંકટગિરિ, પુલ્લી-
કટ સરૌવરની પશ્ચિમે અને
કડપા તથા મદ્રાસની વચ્ચેમાં
એ નામનું ગામ છે ત્યાં
આગળ જે પર્વત છે તે.

તિરૂપતિશહેર-વેંકટગિરિની
દક્ષિણે આવેલું છે તે.

સાર.

“નર્મદા નદીનો જે સુર-
પાણનો જળધામ છે; તેનો
અવાજ સાંભળતાંજ ‘ઘેરું

ગાય અહીંઆ જળધોધ વારિ
શબ્દો યાદ આવી ગયા વિના
રહેતા નથી. ખરેખર ! ધોધ
અ ગળની ઉંચાઈ, ધોધ, ધોધનો
અવાજ. અને આબુખામુની
શાંતિ, એ સૌ જોનારના મન
ઉપર જુદીજ અસર કરી
પ્રભુની અનંત શક્તિનું સચોટ
જ્ઞાન કરાવ્યા વિના રહેતાં નથી.

પંચરંગી તેજ સાથે ઝીણા
રૂપેરી રજકણે નું ગોટે ગોટ
ઉડવું, શીણના ઉપરા ઉપરિ
ખાચકાનું ભરાવું, પાણીની
ભમરીઓનું જોત્રમાં ને બર-
ફના પુલોનું બનવું આ સૌ
જોનાર મનુષ્યને કુદરતના
અફસુત સૌંદર્યમાં ગરકાવ
કરી નાંખ્યા વગર રહેતાં નથી.”

પાડ પડ ઓ

ની । નૃપાણ

નીલ-(મં) ગમીથી રંગેલું,
ગમી.

શૃંગાલ-(સં) શિયાળ

આત્મપક્ષ-(સ) આત્મ=પોતે+
પક્ષ=આબુ) પોતાની ખામુ
પોતાનો પક્ષ.

પરે-પેઠે.

નીલી-ગળી, વાદળી રંગ જેવી
ખંગાળામાં થાય છે તે, ધોખી
લોકો કપડાંને સફેદી લાવવા
વાપરે છે તે.

ભાંડ-વ સહુ

ખાસ-ખરેખર. મુખ્ય, નકકી
જરૂર.

સાષ્ટાંગ-(સં. સ+અષ્ટ+અંગ)
શરીરના આઠે ભાગ નમાવી
નમન કરવું તે.

(માથું, બે હાથ, બે પગ,
કેડ, છાતી, ને ગરદન એ
આઠ ભાગ છે).

પરિચારક-સં. + પરિ+ચર
ઉપરથી ચારક) સેવક.

પરિચય-(સં) ઓગળ, ઓળ

આણુ, પિછાન.

સ્વામિત્વ-(ઈ) સ્વામીપણું,
ઉપરિપણું, શેઠપણું.

સાર.

‘જે ડાંગ કરી મોટાઈ બતા-
વવા મોટામાં ભળીજઈ આત્મ
પક્ષને તણ દે છે કે ધિક્કારે
છે; તે ખરેખર મૂર્ખ બની
હજીયા વિના રહે નહિ.’

પાઠ ૬૬ મો

નાના કહે નાના નયો.

માતા-(સુભદ્રા માતા કહે)

કા’ને-કૃષ્ણ કહાને, કહાનાએ.

(કવિતામાં પ્રાસ બેસાડવા
માટે ‘હ’ ને બદલે-’-ચિહ્ન
વાચસ્વાન કવિએને છુટ
હોય છે.)

વાઠો મેષજ-ઝીણા ઝીણા છાંટા
ફૂપે જણાં નાનો વરસાદજ.

નવલંડ-નવે ખંડ ધરતી.

(હાલ જેમ ધરતીના એશિયા,

યુરોપ વિગેરે પાંચ ખંડ ગ-
ણાય છે તેમ અસલના વખ-
તમાં નવખંડ ગણાતા હતા.
મધ્યમાં સુવર્ણ, પૂર્વમાં ભરત,
અગ્નિમાં વર્ત, દક્ષિણમાં રમ્ય,
નૈઋત્યમાં દ્રવ્ય માલ, પશ્ચિ-
મમાં કેતુમાલ, વાયવ્યમાં હરિ,
ઉત્તરમાં વિધિમાલ, ને ઇશા-
નમાં હર્ણ ખંડ આવેલા હતા.
‘પર્વત કહે શત્રુલંકાર’-પર્વતના
સેંકડો ભાગ કરે.

દિનકર (ઈ) દિવસનો કરનાર
સુર્ય.

‘વાઠો દિનકર કેટલો’-નાનો
સરખો જણાતો સુર્ય કેવડો.

જરણ-બુઢાર અને સોનીને ત્યાં
ધાતુને જેના ઉપર મૂકી ટપેરે
છે તે, ગૂઢા જેવી લાકડામાં
જડેલી હોય છે તે.

નોઢજ-નોખિયો.

વશિષ્ઠ-(ઈ. વિષ્ણુ) સાય.

ચક્રવર્તી-બહુ ઝણી, ઘણો
દેવાદાર.

ઘન-વરસાદ.

ગ્રાસ-(લં.) કોખિઓ, ગરાસ,
ગિરાસ, વતનની જમીન.

રણ-લડાઈ, રેતીનો દરિયો.

મળિષર સાપ-નાખસાપ, મા-
થામાં મણિને ધારણ કરનાર
કાળો સાપ.

અવશૂત-(લં.) અવનમ્ પુણ્યવતું
સન્યાસી, સંસારનો અનાદર
કરનાર ભવનને પુણ્યવનાર.

તરી-સિંહ.

આર.

“દેખાવમાં નાની જણાતી
ચીજો ખરી રીતે નાની જણાય
નહિ. તેની કાર્ય કરવાની
શક્તિતા પ્રમાણમાં નાની કે
મોટી જણાય છે. જેઓ ખોટી
મોટાઈ ધારણ કરી દેખાવમાં
નાના જણાતા ને ખોટાથી

ઉતરતા કે હલકા સમજે છે;
તેઓ પ્રસંગ આવતાં સપડાઈ
અથા વિના રહેતા નથી.

આ દુનિયામાં સુખથી સુવા-
તું કેને છે? અને દુઃખથી
પડ્યા રહેવાતું કેને છે? તેનું
ભાન આપણને થતાં આપણે
કઈ હાલતમાં છઈએ? તેનો
હમેશાં વિચાર કરી હરેક
કાર્યમાં ભૂલથાપ ન ખવાય
તેથી ચેતતા રહેવાતું છે.

માતા તો હમેશાં બહાલને
લીધે આપણે નાનાજ ગણે
તેથી આપણે નાનાજ છે’ એ
એમ માની બેસી રહેવાતું
નથી.”

પાઠં ૫૬ મો.

જે તે માની ન લેશે.

‘જે તે માની ન લેશે’-
જે કહે તે ખરુંજ માની ન
લેશે.

‘એપાસની ઢોલકી બળાવી’-
બહાલા થવા માટે જે તે પક્ષને
ખરું કે ખોટું જે હોય તે ન
કહેતાં બન્ને તરફ હાથે હા
બાણી બન્ને પક્ષને લડાવી
મારવા તે.

અનર્થકારક-(સં. અન્+અર્થ+
કારક) નુકસાનકારક, લાભ-
કારક નહિ તે.

તરકટ-(સં. તર્કિત) કલ્પના-
થીજ એસાડેલું તે, ખરું નહીંતે.

વિશ્લેષ-(મ. વિ+શ્લિષ્-શ્લેષ)
આંતરો, આડ, અડચણ,
હરકત, અટકાવ, ખલેલ,
વિલંબ.

હીલચાલ-હાલચાલ, ચર્ચા,
ખટપટ.

લહેજત-(આ. લગ્જત)
અંદરની મનને રીઝવે એવી
ખુબી તે, આનંદ.

‘જય જય’-‘જેજે’ વૈષ્ણવોનો
નમસ્કાર વિધિ, ‘જય થાયો

જય થાયો’ એમ કથાણ
હરખવું તે.

ફરકવું-થરકવું, ધુજવું,
જણાવું, દેખાવું, આવવું.

સાર.

“નજરે ભેચેલું પણ ખોટું
પડે છે, તો સાંભળેલું ક્યાંથી
ખરું હોય ? સાંભળેલું ખરું
ન હોય તો ખીખતું કહેલું કેવું
હોય ? તદ્વન નાપાયાદાર.

ખાસ કરીને હલકા મનના
અને વહેમી માણસોજ જેનું
તેનું કહેલું સાચું માની દુઃખી
થાય છે.”

પાઠ પાઠ મો.

બ્રહ્મી લોકો.

બ્રહ્મી લોકો-રંગુનને લગત
આવેલા બ્રહ્મ દેશના વતનીઓ.

ઢોળ-ખડુજ આકૃતિ પડે,
તાંબા પિત્તળ ઉપર સોનારૂ-
પાની જે ઝગડી ચઢાવવામાં

આવે છે તે જોઈ દેખાવ;
ટાપટીપ, પાંચી ચોસા.

(પદ્મજીવન.) ગાદીપરથી
હોડાડી મૂકે.

(પરવાળુ-નવું, પ્રવાલ) સમુ-
દ્રમાં એક માનનાં શવડાં રહેવા
માટે પોતાની નળી જેવું ઉપરથી
લાલ સુંદર રંગનું કીપિયું
બનાવે છે તે.

(ધણી નાનાં ભોળી થઈ
પરવાળાને બડક બને છે.
કકડાઓની માળા બને છે.
હુકીમો ન મ કરી ઔપધમાં
ચાપરે છે બાઈની રતાશ માટે
એની ઉપના અપાય છે “દમ-
પંતીના અધર દેખી, પેટ વેધ્યુ
પ્રવાળિ.”)

મુડિત-(સ. મુઠ-માથું+હત))
સુડાવેલું, ખોડાવેલું, વતુ
કરાવેલું.

સાર.

“પ્રહ્લી લોડો હિંદી કરતાં
દરેક ખામતમાં બુદ્ધ છે.

એમનો મુલક પણ બુદ્ધીજ
ભતનો છે, માત્ર ત્રણજ વહીઓ
હોઈ વહાણ કે જોડ તો એકલી
ઠરાવનીમાં ચાલે છે; પ્રદેશ
પહાડી હોઈ હાંગર બહુ પાકે
છે. રેલ્વે પણ નામનીજ છે
તેથી એ લોકો વેપારમાં આગળ
આવેલા નથી ઘણે ભાગે
પરદેશીઓ અને શુઝરાતીઓથી
વેપાર ચાલે છે.

પ્રહ્લી લોકોની ભાષા પ્રહ્લી
કે બરમી છે. લુંગી પહેરે
છે. ઘણે ભાગે જોરાકમાં લાં-
ગરજ હોય છે.

નાત ભતનો તક્ષવત નથી
લગ્નની કિયા હોતી નથી,
શરીરે પીગવણી હોઈ નાક
જરા ચપટું હોય છે. ખૌધ
ધર્મ પાળે છે. હાડનોતું ને
ઘરના ચાલિક તરીકેનું કામ
સીઓજ કરે છે. કિવસમાં
બે વખત નહાય છે. દેવવણીનું

કામ મઠમાં થાય ન. રંગુનના દેવલનું નામ 'શ્વકેગોન' છે.

શ્રીઓ પણ સારીરીતે પાણી માં તરી શકે છે. રહેવાનાં ઘરો માત્ર જુપડાં જેવા હોય છે, સાદા, કરકસરીઆ, લોળા પણ સહેજ આસુ હાવા છતાં ધર્મચુસ્ત છે. એ કોડો ગ્રીનાને-મોંગોલીયનને મળતા હોય છે."

પાઠ ૫૮ મો.

આપત્તિમાં બુદ્ધિ ખીંચે છે.

ભાગ ૧ લો.

દડ્ડો-પુંછ, મિલકત, થાપણ થેલી.

ભલમનસાઈ-ભલ્લીમાણસાઈ સાલસાઈ, નમતાઈ, સભ્યતા માયાળુ પહુ, પ્રમાણિકતા.

વૃતાંત-(સં. વૃત્તનંત) હકીકત, વિગત, વર્ણન, કથા, કહાણી; ઈતિહાસ પ્રકરણ, ખાતે તરેહ

વર્તણૂક, રીતભાત, પહેલેથી છેવટ સુધી જીવનને વિંટાયેલી બાબત.

પાઠ ૫૯ મો.

આપત્તિમાં બુદ્ધિ ખીંચે છે.

ભાગ ૨ લો.

દૈવ-[સં. દૈવ ઉપરથી] અદ્ભુત, અસાધારણ, અજબ.

સત્ત્વ-(મં. સત્ત્વમાત્ર: તત્ત્વ) ત્રણ ગુણમાંનો એક, કસ, તત્ત્વ, પ્રાણી

(સત્ત્વ, રજસ અને તમસ આ ત્રણ ગુણમાં કિતલ તે સત્ત્વ છે. ને એ વં. પ્રભુ પમાય છે.)

જુદ-(અઠગિદ્દો) વિદ્વદતા, ફરક, જક, હંડ તકરાર.

અલગત-(અલગ અલગતા-તાકીદનો અર્થ) નાની હા, ખરેખર, ખાતે, અસુચ, ગેશક.

મળક-(અ.) આખવું, સ્વાદ
દાખ, ઠકામરકરી કરવાથી
કાંભળનારને સ્વાદ ઉપજે છે તે.

સાર.

‘હૃન્કત વિના ખરકત નહિ’
તેમ હરકતો આત્મા વિના
શુદ્ધિને ખેંચાણ પહોંચતું
વથી; ને ખેંચાણ પહોંચ્યા
વિના ખીલવણી થતી નથી.
આપત કાળે ખરે સાથી
પાતાની શુદ્ધિ જ છે. જેમ
દાતાને વારંવાર હરકતો
તાં પાથી એટલે કે કસપર
દહવાથી ચાકખું થાય છે;
તેમ મનુષ્ય પણ હરકતોથી
દુઃખ થાય છે. આપત્તિમાંજ
પણ સ્મરણ છે. કેમકે-
‘સુખમાં સોની ને દુઃખમાં
સાં’ દેખીતું જ છે. પણ—

‘દુઃખમે સમરન સો કરે,
સુખમે કરે ન કોઈ;

જો સુખમે સમરન કરે,
દુઃખ કાઢે કો હોઈ ?’
માયાના આવરણને લીધે
સુખમાં પ્રભુનું સ્મરણ થતું
નથી. ઘણીવાર સાધુ જનોને
પણ સુખમાં સ્મરણ કર્યા છતાં
દૈવયોગે દુઃખ આવી પડે તો
ગભરાઈ ન જતાં ધીરજ અને
હિંમતથી ખસેડી શકાય છે.

ધારેલા સાચા હેતુ માટે
વારંવાર દુઃખના ડુંગરો આવી
પડવા છતાં પોતાનો હેતુ
જેઓ છોડી શકતા નથી,
તેઓજ છેવટે સુખી થાય છે.

સારા કે નબળા હેતુની
પ્રથમથીજ પરીક્ષા કરી લેવાની
છે. ‘પરને જેથી પીડા થાય
તે ખોટો હેતુ’ને પરને જેથી
નુકસાન ન થતાં લાભ થાય
તે સાચો હેતુ સમજવાનો છે.

ખરેખર આપત્તિમાંજ મનુષ્ય
મનુષ્ય તરીકે ઘડાઈ તૈયાર

આય છે. માટે દૈવયોગે જે
આપત્તિ આવે તેને માટે
જરા પશુ દિલગીર થવાનું નથી.

પાઠ ૬૦ એ.

દસલો એટલે દુઃખ.

નાણાવટી—(સં. નાણ=નાણું
+વૃત્તિ=ધંધો) નાણાં આપણે
કરવાનો ધંધો કરનાર, શરાફ,
શાહુકાર, સાબવાળા, આબરૂ-
દાર વેપારી, પૈસાદાર.

સમણું=(સં. સ્વપ્ ઉપરથી)
સ્વપ્નું, સોણું.

નિમગ્ન=(સં.) મગ્ન; ખુડેલું,
ચથીપચી રહેલું, ગરક, મચેલું
મસ્ત, એકતાર.

જૂંજાળ=(સં. જન્+જાળ) ધર
કે સંસાર કે ધંધા ઉદ્યોગ
વિગેરેને ભગતી હરકતો,
હિપાધિ, ખટપટ, પંચાતી,
વિટંબના, પ્રપંચ, ટાર્યની
ચિંતા.

રખેને-રખે, કહાપિ, કોણ
બાણે.

સતત-(સં) નિરંતરનું,
કાયમનું, નિરંતર કાયમ.

કળ-(સં. કલા) કળા, શુદ્ધિ,
તાળાને બદલે વપરાય તે
પેટી વિગેરેમાં, ચીકણો કાદવ,
માત્રા, અટકળ, હથેલી,
ચેડેન.

બ્યાકુળ-(સં. વિ+આ+કુલ-
એકકું કરવું) ગભરાયેલું,
વિશેષ આકુળ, બાવરૂ,
વિહવલ.

સાર

“જાત મહેનત વિના એકદમ
સુખી થવા માટે જે થ.પશુ
આવી મળે છે; તે ખરી રીતે
આપણી ન હોવાથી આપણી
પાસે ન રહેતાં ઝટ ચાલી
જાય છે; ને વળી સાથે મૂળ
આપણી જે હતી, તે પશુ
સાથે ઘસડાઇ જાય છે. લોભથી

જીવન બગાડે છે 'લોલેલક્ષણ
 બાય' એ પીતું છે. અનાયાસે
 દલ્દો! જીવ બાય તો રાજ
 ન થતાં તરતજ જોના હોય
 તેને સપ્ત દરો દેવો કે
 માલિકના બખાવે ધગોદા
 કાર્યમાં પડે દેવો પણ
 સંબંધવો નહિજ. કારણ
 કે સાચવના પિતેની ચિંતા
 પેદા થાય કે ન પિતા થતાં-
 ચિંતાથી જીવન બગાડે, દંટ
 જન શુભ જ્ઞાન;
 ચિંતા ખરા નાગણી, ચિંતા
 ચિંતા સમાન
 એ વિગરી ચિંતા ન
 થાય તેમ જ ન રહેવાનું છે.

પાટ ૬૧ મો

આપત્કાલ

આપત્કાલ- (૧) દુઃખનો સમય

ફેલે-છે

આવું-આવું

દુઃખ સુખથી નાંધ્યો પ્રાણ-
 (મુવા પછી નવર્ગ કે નર્કમાં જો
 જીવ બાય છે તેને ત્યાં પાપ
 પુણ્ય પ્રમાણે સ્થાન અપાયછે.
 ત્યાં આગળ લોગવવાનાં ખાટી
 રહેલાં પુણ્ય કે પાપ માટે પુનઃ
 જન્મ ધારણ કરવો પડે છે. આ
 મિદ્ધાંત હિંદુઓ ખાસ કરીને
 'પુનર્જન્મ' રૂપે માને છે]

દુઃખ થાવું પરમાણ-માટે
 દુઃખ પડશે એ પ્રમાણસાચું જ છે.
 તોટા-તોટા, ખોટ, નુકસાન
 [સર્ગાં રનેહિનાં મરણ ન હોત,
 અને ધધામાં ખોટ નવ હોત;
 તથા શરીરે રોગો નવહોત, તો
 સવળા માણસો અન્ય તરફ
 મદથી અને અભિમાનથી જોત.]

સંત્કાલ-(મં)વૈભવનો વખત,
 ધન દોલતનો વખત.

હોરાયે-વેચાતો લેવાએ, ખરી
 દાએ. જ્યારે વૈભવનો વખત
 સારા શુભને બૂલાવે છે, ને

હુર્ગણ ખરીદાવે છે, નાનું હુર્ગણ
નો સમય હુર્ગણને બહો સમા
શીખવાડે છે, ને પ્રણામ
ખરીદાવે છે.]

કસાય-(સં-કમ) રાત્રી રીક્ષા
થાય, કસોટી થાય.

ચૂક-(સં. ચ્યુતિ) ઉપરથી પડે
ખોટ, દોષ, વાક્ય, ગુણ,
અપરાધ, તફાવત, મુદ્દા,
ગફલત

રહેમ-(અ. રામ-કયા-
ગહેરખાની, કૃપા, કટકા.

અહમેવ-(સં. અહમ-હું-હું
વ્યાપવું) પોતાપણે બતાવે
તે, અહંકાર, અભિમાન.

‘માન્હીઝીંગ’-રૂઝીદારનું નામ
મઢ-(સં-મઢ ગ્રેયર્સ) માટો
સમર્થ, પરાક્રમી, શૂરવીર.

સાર:

“સંસારમાં સુખના આશ્રય
સૌ છે; હુર્ગણમાં સાચી કેલ
નથી. કૃષ્ણ કહે તું શણ સાણેય,

હું વિશ્વનો આશ્રય; દિવસ
વાકા અર્થે નાનું હોઈ અગું
નવ થાય. અતઃ સંવસ હોય
તેવારે, સંવસ મરહને
મેરી; અતઃ સંવસ એટલે
લાઈ, આ. સંવસ પણ વેરી”
સંસારમાં સુખનો આશ્રય
પુનઃપુનઃ સંસાર છે તે
સંસારમાં સુખ આવે છે,
આપતકાળમાં સુખ પડી
રાખી સર્વકાળ સુખ કરીએ
તો પ્રકારના સંસાર મનુષ્ય
ખનીએ કહે

પાન નં. ૨૦

આત્માના શેષતા

શિષ્ટતા-સં. શિષ્ટ+શાન્ત
શાન્ત સ્વર્ગ સારથી શિષ્ટ-
ખાતરીતે સંસારમાં સુખસમય
પાવું. શાન્ત પાવું. ધીરપણું,
કે વાચા પાવું.

સંસ્કારી-(નં) સંસ્કાર પા-
મેલું, સારી રીતે કેળવાયેલું.

પરિસ્થિતિ-(સં. પરિ-ચોગરદમ
+સ્થિતિ) સંબંધમાં આવતી
ચોગરદમની હાલત, વાતા-
વરણ, મર્યાદા.

નિર્મિત-(સં.) સર્જીત, નિર્માણ
કરેલું, નિમેલું, નક્કી કરેલું.

અશિષ્ટ-સમજવગ-ના, અજાણ.

સાર.

“શિષ્ટાચાર કે વિવેક વિદ્યાથી
પણ શ્રેષ્ઠ છે.

બાળકને જન્મથીજ વાર-
સામાં તથા માતાના બોલામાં;
ને પછી ઘરમાં, તથા શાળામાં
શિષ્ટતાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય
છે. તેમાંએ ‘ઘર નરને બનાવે
છે’ માટે ઘરમાં જે શિક્ષણ
મેળવે છે તેજ ખરું શિક્ષણ છે.

‘સામાને પ્રિય હશે એવો
આચાર તે શિષ્ટાચાર કહે-
વાય છે.’

જે તે કોમના ને પ્રસંગના
શિષ્ટાચાર જુદાજુદા હોય છે;

તેની માહિતી બાળકે પાસ
લેવાની છે. કે જેથી પ્રસંગ-
પાત અપ્રિય ન થતાં પ્રિય
થઈ ધારેલું કાર્ય સહેલાઈથી
કરી શકે.”-

પાઠ-૬૨ મો.

તીક.

વેરાન-ઉજળું, નિર્જન.

શંયુક્ત-[સં. સમ્+યુજ-યુક્તે
જોડેલું, સંયોગ કરેલું] યથા-
સ્થિત.

બોળ-(લોક = સોપારીનું
ઢાંકણ, એ ઉપરથી) બધાં
ઢાંકણ, ચામડી, બોળીયું
બોળું બોલ.

સાર.

માદાનું પેટ મજબુત હોય
છે; તેથી જમીનમાં છિદ્ર
પાડી ઈડા મૂકે છે, જે ઉપર
શીશુવાળું કાંઈ પ્રવાહી ચોપડે
તેના ચોગે દ્રાક્ષના ઝુમખા
પેડે ઈડાનો ઝુમખો બને છે.

ઉપરનું પ્રવાહી મૂકાઈ જતાં
પાસેની પુરેલીના રંગનું બની
ભય છે આથી ઈંડા કયાં
મૂક્યાં તે પરખાતું નથી.

ઈંડાં ૫૦ થી ૧૦૦ સુધી
રાતા રંગનાં હોઈ ત્રણ
અઠવાડીયામાં સેવાઈ લીલા
રંગના કીડા બહાર પડે છે;
ચોડાક કલાક પછી લીલી
ચામડી ઉતારી વગર પાંખના
જંતુ પેડે કુદતાં ચાલે છે;
ને માર્ગમાં મળતી વનસ્પતિ
ઉપર જીવે છે. પાંખ આવતાં
પહેલાં અનેક વખત ચામડી
ઉતારી નાંખે છે; જન્મથી
એક માસે પાંખ કુટી મોટી
થતાં માથું ને પેટ લાલ રંગ
પકડે છે; ને પૂર્ણ હાલતમાં
આવે છે.

તીડની પાંખ ઉપર ડબકા
છે. પાછલા પગ મજબુત
હોય છે, તેથી નજીક જવા

માટે કુદકા ભરતાં હરકત
આવતી નથી. લાંબે જવા
પાંખનો ઉપયોગ કરે છે.
માદાને ખુશ કરવા તીડ પાછલા
પગને વારાફરતી પાંખ સાથે
ઘસી ગાયન જેવો અવાજ
કાઢે છે. પાછલા પગ પાસે
પાતળી ચામડીથી ઢંકાએલો
ખાડો હોય છે; તેનો ઉપ-
યોગ સીતાર-સતારની પેઠે
થાય છે.

માથાં અગ્રેલ માસમાં જ્યારે
માવડું પડે છે, ત્યારે રજપૂ-
તાના, સિંધ, માળવા, પંજાબ,
ને રૈહાદ્રના મુલકમાં જમીન
પેચી થતાં ઈંડાં મૂકાય છે.
આજ વખતે ખેતરો પણ પાકથી
ભિત્તાએલાં હોય છે.

લાંબે જતી વખતે બદન ફૂલાવી
ટોળાબંધ દિવસના ૩૬ મેલ
સુધી ઉડે છે. જ્યારે ઉડે છે
ત્યારે સૂર્ય ઢંકાઈ ભય છે, જે

પડતા ધોધ જેવો અવાજ થાય છે. પાક કે ઝાંઝા જેમ ઉતરી પડતાં જે હોય તે ઢંકાઈ જાય છે, એકેએક પાંદડાંનો નાશ થાય છે, ને ભારથી ડાળીઓ પણ ભાંગી જાય છે.

મૃત્યુ થતાં પણ વાર લાગતી નથી. જથામધે મરતાં કોડવાણુ થઈ મરતી પણ આવે છે એના ત્રાસથી અચવાનું વર્ણન બાઇબલમાં પણ છે.

આફ્રીકા ને અરબસ્તાનની કેટલીક પ્રજા વહેમથી તીડને નસાડવા પોતાના ધર્મ પુસ્તકનાં વાક્યો તીડની પાંખપાંખી ટોળામાં ફેલાવે છે; પણ અર્થ સરતો નથી.

આરબને તૂર્ક પ્રજા એને સ્વાદિષ્ટ એરક ગણી જોવામાં આવતાં આનંદમાં આવી જાય છે; ને સંગ્રહ કરી ઉંટને પણ ખવરાવે છે.

નાશ ઇંડાં હોય ત્યારે છુંદી નાંખવાથી ને પાંખ ન હોય ત્યારે દાટી દેવાથી તથા પાંખ હોય ત્યારે ધુમાડાથી કે ચાદર ઢાંકવાથી કરાય છે.

સને ૧૯૦૪ માં ગુજરાતમાં એનારી બહુ નુકસાન થયું હતું.

પાઠ ૬૪ મો.

સમસ્યા.

તમચા-આન, સકેત, ખૂટતું પદ પુરી આપતું ને પાદ-પૂર્તિ ને 'નરાસ્યા' કવિની મોટી આવડ ગણાય છે. કોઇવાર પદ બનાવી ચોથાની પાદ પૂર્તિ માને છે; ને કોઇવાર પદ બનાવી ત્રણની પૂર્તિ માને છે. ( )

પદ-(સં. પ્રસન્ન ઉપરથી)
વૃક્ષ થવા આવેલું, પાકેલું, નિવૃક્ષ, પૂર્વદશામાં આવેલું, પુષ્પ, આધેડ, દેખાવમાં મોટું.

અળુ-(મં.) સદ્ગ, લેશ
નાનામાં નાની રજ.

(પદાર્થના નાના ભાગ
પાડતાં અણુ બને છે, અણુના
ભાગ તે પરમાણુ કહેવાય છે.
ને પરમાણુના ભાગ તે ઇલેક-
ટ્રોન કહેવાય છે. એનાથી નાના
ભાગ પડતાં પદાર્થના ધર્મ
નાશ પામે છે. ગાંઠે છેવટનો
નાનો ભાગ તે ઇલેક્ટ્રોન.)

પહેલ-પહેલું જનાર, આગે-
વાન, આંખે નૂકવાની નાની
રૂની ગાદી,

દાના-(દા. દાનીસ્તાન-જાણવું
ઉપરથી) ડાહ્યો દાનવ, વિવેકી
સમજી, બુદ્ધિશાળી.

ફંદુ-(સં.) અંદમા, સોમ,
શશી, શશાંક

વિમલ-(સં.વિ+મલ) સ્વચ્છ,
નિર્મળ, મેલવગરનું, ચોકબું.

તાલું-ગરમ, ઉનું, તપેલું,
આકળું, ઉઝ, જલદ, તીખું,

જાજરમાન, તેજસ્વી, તાજું
ઉના'લું, મદથી ભરેલું,
ઓપેલું હોય એવું.

[તાતેધાએ-તરતજ. તાતું
માતું મદથી ભરેલું. તાતી
તરવાર તરતની પાણી પાએલી
ને ઓપેલી તરવાર]

મદિગ-(સં મદ કરનારઉપરથી
પીવાનો દારૂ, મધુ

માતુ-માતેલું, જડું, અભિ
શાની, મા, હુટપુટ.

તરણી-સં.-તૂં તરી જવું ઉપ
રથી તરાળું) સૂચે કિરણ,
વહાણુ વિગેરે તરી જવાનું
સાધન આદિત્ય.

શર્કરા-સં. શૂ-કારમારવું
ઉપરથી) સાકર, ખાંડ, કટકો,
પત્થરના કટકા.

(સકળ ખોરનું સાકર જીવન,
ખરના પ્રાણજ હરે)

રઠી-ખુશી, હરખ, હોંશ,
ઉમંગ, ઘટતીરીતે, ગજપ્રમાણે.

તરણ-[સં. તૃણ=ઘાસ ઉપરથી]
તરણું, ત્રણ, જેથી તરાય
તે, હોડી, તરનાર,

[તરણ તારણ-તરનારને
તારનાર, ઉદ્ધારનાર પરમેશ્વર]

તુચ્છ-(સં. તુચ્છ ઉપરથી)માલ-
બગરનું, અધમ હલકું, અલ્પ,
ધિક્કારીએ એવું.

સ્વર્ણ-(સં. સુ+વર્ણ-સારા રંગ
વાળું) સોનું, કંચન, કનક,
સોનાગેર, હરિયદન, ધન, એક
ભાતને ચણ, ધંતુરો

કુશકા-ડાંગરકે ભાતનાં છાલાં.

વરાસ-મસાલેદાર કપૂર, (અ)
બ્રશ (સાફ કરવાનું આવે છે તે)
પત્થર વિગેરે ભરવાનું માપ.
(૧૦૦ ધનકુટ-૧ બરાસ)

વહેક-એહેક, ગંધ, વાસ, તોર,
ફાટ, અભિમાનની ઉચ્ચતા.

કાજલ-(સં. કઞ્જલ) મેસ,
એક અંજન, સુરમો.

અમલ-(અ.) સત્તા, અધિકાર.

સમ-સૂક્ષ્મ, કુપણ, કંજુસ,
મૂઝું.

અજ્ઞ-(સં. અ+જ્ઞ-જ્ઞા બાણવું.
મૂર્ખ, અજ્ઞાની, બેવકુફ, થોડું
બાણનાર, અબાણ, અણસમજી.

મિષ્ટ-(સં.) મીઠું, ગળ્યું,
પ્રિય, વહાલું, મધુર, આનંદ
ઉપભવે એવું.

કલંક-(સં.) લાંછન, ખટો,
ડાઘ, ખોડ, દોષ, અપવાદ,
આળ.

સાર

સમસ્યા બુદ્ધિ ખીલવનાર
હોય છે; અને તે કવિની
ખાસ આવડ છે. જ્યાં ન
પહોંચે સ્ત્રી, ત્યાં પહોંચે કવિ,
તથા પંડિત સૌ શીર મોર
છે, ને ઘટઘટમાં શક્તિ અગાધ
બોધ બહુ સારા; એની
ખાતરી થાય છે.

શરીર બળને ધન બળ
કરતાં બુદ્ધિ બળ ચહે છે જે

કામો બળથી ન થાય તે
કળથી થાય છે.

પાઠ ૬૫ મો
જ્યોર્જ સ્ટીવન્સન, ભાગ
૧ લો.

અવલોકન-(સ)બારીક તપાસ,
નિરીક્ષા, પ્રેક્ષણ.

સાલવું - દિલમાં ખુંચવું
મનમાં લાગવું.

વેતન-(સં.)મહેનતાણું, રોજ,
દરમાથો, પગાર, જવાબ,
વરસાસન.

ખીડું-ત્રિકોણાકાર કે પંચ-
પાનની ખીટી, ભારે કામ
કરવાની બહેર માગણી,
શરતવાળી માગણી.

(ખીડું ઝડપવું-ભારે કામની
માગણી કરવી, સાહસ માથે
લેવું.

લગન ખીટો - વિવાહની
માગણી.

લલભલા-મોટમોટા.

હેરત - આશ્ચર્ય, નરાઈ,
તાબુબ.

પાઠ ૬૬ મો
જ્યોર્જ સ્ટીવન્સન, ભાગ
૨ જો.

પાર્લમેન્ટ-(અં.) ઈંગ્લંડની
રાજસભા, રાજ ચલાવવા
માટે લોકોએ ચુંટી કાઢેલા
પ્રતિનિધિઓની સભા.

(પાર્લમેન્ટના બે ભાગ છે.
હાઉસ ઓવ લોડ્સ, ને
હાઉસ ઓવ-કોમન્સ. હાઉસ
ધર. ઓવ-નો, ની, નું.

લોર્ડ્સ-ઉમરાવ. કોમન્સ-
સાધારણ લોક. એટલે ઉમરાવ
લોકોની સભા, અને સાધારણ
લોકોની સભા મળીને પાર્લમેન્ટ
બને છે. 'હાઉસ ઓવ
લોર્ડ્સ'ની સભામાં ૨૬
ધર્માધ્યક્ષો, ને ૪૫૨ ઉમરાવો
મળી ૪૭૮ સભાસદો વારસાઈ

હકક પ્રમાણે બેસે છે; એ સલાના ચેંબરોની ચુંટણી થતી નથી. હાઉસ ઓવ કોમન્સમાં મતદારો તરફથી ચુંટાઈને ૧૭૦ સલાસદો બેસે છે; એની ચુંટણી સાત સાત વર્ષે થાય છે, છતાં એ દરમ્યાન પણ નવી ચુંટણી શહેનશાહ તરફથી કરવાની છુટ હોય છે. આ બંને સભામાં નવા કાયદા બાંધવાનું ને રાજકારણને માટે ખર્ચ મંજૂર કરવાનું કામ થાય છે; પ્રથમ હાઉસ ઓવ કોમન્સમાં મંજૂર થઈ હાઉસ ઓવ લોર્ડ્સમાં મંજૂર થવા બાકી છે ત્યાંથી મંજૂર થઈ શહેનશાહની સહી લેવા માટે કામ બાકી છે.)

શક્ય-(મં.) બની શકે એવું, 'શરતમાંથી બંધુ' બેઠું-શરતમાંથી નીકળી બંધુ; શરતમાંથી બાધુ' બેઠું.

નીવડવું-ચુંટાવું, દેખાવું, સિદ્ધ થવું, બ્રાંતિ (સં) વહેમ, શક, સિદ્ધાપણું.

અસ્તિત્વ-(સં.) હયાતી, હોવાપણું.

મનન-(સં.)યુક્તિથી નિર્ણય કરવો, ચિન્તન, મનમાં ફરી ફરીને સ્મરણ.

ઈશ્વરી-(સં.)ઐશ્વરી, દેવનાઈ દેવથી બનેલું.

મનન - (સં.) અવિચિન્ન, નિરંતર કે સદૃષ કે હંમેશાં ચાલુ

છેલખટાઉ-(સં. છેક+ચટ) ટાપટીપ કરી ફરનાર, ફાંકો થઈ ફરનાર, શોષેન.

વ્યપ્ત વક્તા-(નં.)કોમનવું ચાકબે ચાકણું કંડેનાર સદાપણે બોલનાર.

પ્રમતિ-(મ. પ્ર+મતિ) દરેક બાબતમાં બાબત વધવું તે.

સાર.

બસેંક વર્ષ ઉપર માર્કિવસ
ઓવ વૂસ્ટર નામના એક
અંગ્રેજ ઉમરાવ કેદીએ કોટ-
ડીમાં ઉઠળતા પાણીની કોટલી
નું ઢાંકણું ઉંચું નીચું થતું
તોય વરાળના બાગવિષે વિચાર
કર્યો કેદમાંથી છુટયા પછી
તોપમાં થોડુંક પાણી ભરી
સખત રીતેમાં બંધ કરી
પુષ્કળ તપાવ્યાથી તે તોપ
વરાળના ભેરથી ફાટી ગઇ.
આ પ્રયોગથી એક વરાળચંત્ર
બનાવી ૨૪ કુટ ઉંચે પાણી
ચઢાવ્યું.

ઇ. સ. ૧૮૧૨માં બેલ ના-
મના કારીગરે હુમકેતુ નામની
નાની આગબોટ બનાવી નદી
એળાંગી. ઇ. સ. ૧૮૨૦માં
કુસ્ટન નામના અમેરીકને
મોટી આગબોટ બનાવી
મહાસાગર એળાંગી. ઇ. સ.

૧૮૨૬માં સાહસ નામની
આગબોટ ઈંગ્લંડથી કલકત્તે
આવી.

હજારો વર્ષ જગત આવી
શોધો વિનાતું રહ્યું; અને
શોધો થવા લાગી ત્યારે
ઉપરા ઉપરી.

આગબોટ પછી આગગાડી
થઇ; એની શોધ જ્યોર્જ
સ્ટીવન્સને કરી હતી, એ ઇ.
સ. ૧૭૮૧માં ગરીબ માતા
પિતાને ઘેર જન્મ્યો હતો;
તેથી નાનપણમાં ગાયો
ચારવાતું ને ખેતરોમાં મજુરી
કરવાતું કામ કરવું પડ્યું
હતું જીવાન થતાં એના બાપે
બાણમાંથી પાણી ઉલેચવાના
વરાળચંત્ર ઉપર મજુર તરીકે
સુક્યો. ત્યાં ચંત્રની ખુબી
જોવામાં મઝા પડવાથી અવ-
લોકન શક્તિ ખીણી, વિશેષ
હકીકત માટે જાણ્યું કે

પુસ્તકોમાં છે. પણ પોતે
બહેલો ન હોવાથી અતિશય
લાગી આવ્યું. છતાં નિરાશ
ન થતાં ગરીબ શિક્ષકને
થોડુંક વેતન આપી બહુયો.

ઇ. સ. ૧૮૦૨માં પરણ્યો
ને સંસાર ચલાવવા માટે
ઘડીયાળ સમારવાનું કામ
પણ કરવા માંડ્યું; તેથી પણ
સંચાના બાગોનું જ્ઞાન થયું.

પોતે અભણ હોવાથી પહેલા
ત્રાસને લીધે પોતાના પુત્ર
રાખર્ટને બહુવવા માટે ગમે
તે કપ્ડ સહન કરવા તૈયાર
થઈ પુત્રને બહુવ્યો ત્યારે
એને જપ વળ્યો. સમજી
માતપિતા પુત્રની કેળવણી
માટે કેટલી કાળજી રાખેછે?

બહેલા કરતાં ગહેલો ચઢી
બાય છે તેનો હાખલો એણે
સારી રીતે બતાવ્યો છે. જે
ચંત્ર ભલભલાથી ન સુધર્યું

તે એણે સુધાર્યું કે એની
ગણના હુશિયાર ઇજનેર
તરીકે બહાર થઈ.

એક કંપનીના ઉત્તેજનથી
આગગાડી બનાવી ૪૫૦ માણ-
સોને ૯૦ ટન વજન ભરી
તારીખ ૨૭-૬-૧૮૨૫ ના
રોજ પહેલ વહેલી ૬૫ મિનિ-
ટમાં પોણા નવ માઈલ ચલાવી
જણાવ્યું કે સુધારો થશે તો
કલાકની ૨૦ માઈલ ચાલશે.
પણ આ વાત કોઈએ સાચી
માની નહિ.

ઇ. સ. ૧૮૨૬ માં બહાર
ખખર નીકળી કે ‘કલાકના
૧૦ માઈલ પ્રમાણે અમુક
વજન ભરી જે વરાળચંત્ર
ચાલશે તેના બનાવનારને
૫૦૦ પાઉંડ ઇનામ મળશે;
આ શરતમાં એ અને બીજા
જે જણે બાગ લીધો; તેમાં
એનું ઓન્નન ૨૬ માઈલની

ઝડપથી ચાલ્યું; ને ઇનામ
એણે લીધું.

ને ઇનાવ અશક્ય લાગે છે;
તે વિચાર કરી મનન કરવા
સાથે સતત પરિશ્રમથી જાતેજ
કરવામાં આવે તો તે શક્ય
થાય છે.

આજે ૬૦-૭૦ માઇલના
વેગથી હજારો માઇલ આગ-
ગાડી ચાલે છે તેનું માન
જ્યોત્સ્ન સ્ટીવન્સનનેજ ધટે છે.

હિંદમાં ૧૮૪૫ માં ૧૬૨
માઇલની રેલ્વે થઇ હતી.

૧૮૫૩ થી અંબઇ, મદ્રાસને
કલકત્તાને રેલ્વેથી જોડવાની
તેયારી થઇ. ૧૮૫૭ ના બળવા
પછી રેલ્વેપર ખાસ ધ્યાન
અપાયું. ૧૮૫૬ માં એકંદર
હિંદમાં પાંચ હજાર માઇલ
રેલ્વે થઇ ને મોટાં મોટાં શહેરો
રેલ્વે વડે જોડાયાં. ઇ. સ.

૧૮૮૦ માં વધીને સાડાઆઠ

હજાર માઇલ રેલ્વે થઇ.

૧૯૨૦ માં એકંદર ૩૬૭૩૫

માઇલ રેલ્વે હિંદ ખાતે ચાલુ

થઇ તેમાં ૧૭૬૯૦ માઇલ

સાડા પાંચ ફૂટના પહોળા

માપની ઓડગેજ છે; ને

૧૫૧૮૧ માઇલ ૩ ફૂટ ૩૩

ઇંચના માપની મીટ્રગેજ છે;

તથા ૨૬૨૬ માઇલ અઘી

ફૂટના માપની નેરોગેજ ને

૫૮ માઇલ એ ફૂટના માપની

છેક નાની રેલ્વે છે.

પાઠ ૬૭ મો.

કરકસર.

કરકસર-(સં. ક-વર-કૃષ)

સંભાળીને જરૂર નેટડુંજ

ખરચવું તે, ત્રેવડ.

આત્મ સંયમ-(સં.) મન

મારવું તે, ઇરીયેને વશ

રાખવી તે.

લલુતા-લાલચ, લોભ, તૃષ્ણા.

વિસાત-વસાત, માલ, જીવ,
દમ, ઉપયોગિતા દર્શાવનાર.
છાતી-(લં. હદ-છાત) પેટની
ઉપરને આગલો સપાટ ભાગ.
(છાતી કાઢીને ચાલવું-અઝઝ
રહીને ચાલવું.

છાતી કુટવી-શોકથી છાતી
એ હાથ મારવા.

છાતી તોરવી-સખત મહેનત
કરવી.

છાતીપર બેસવું-સામા
બેસીને ચોંપથી કામ લેવું.

છાતીમાં ઘાલવું-શરણે લેવું.

છાતીમાં લાગવું-મનમાં
લાગવું.

છાતીપર રાખવું-લાડથી ને
સંભાળથી રાખવું.

છાતીએ ચોંપવું-છાતી સરસું
લાગાડવું.

છાતીએ વળગાડવું-ધવરાવવું.

છાતીએ હાથ મૂકવો-આશા
ને વિશ્વાસ આપવાં.

છાતીપર હાથ નાખવો-સીની
આમર લેવા જવું કે થાન
પકડવા જવું.

છાતી પાકવી-ધામ કે થાન
પાકવું; છોકરાં નબળાં નીકળવાં.

છાતી ફાટવી-હૃદય ચિરાઈ
જવું.

છાતી ભરાઈ આવવી-શોકની
ભારે અસર થઈ આવવી.

છાતીપર પત્થર મૂકવો-અસ-
રને દગાવી રાખી સહન કરવું.

છાતી પિગળવી-દયા પ્રેમ
વિગેરેથી ગદ્ગદ થઈ જવું.

છાતી બગવી-જીવ બગવો.
છાતી કરવી-સંતોષ મળવો.

છાતીમાં ડાઘ લાગવો-અંતઃ
કરણ હુખાવું.

છાતીના ઘા-અંતઃકરણને
અસર કરે એવો બનાવ.

છાતી ઉભરાવી-દૈયું ઉછળવું.
કઠણ છાતી-અસર ન થાય

એવું અંતઃકરણ.

પોતી છાતી-ઝટ અસર થાય
એવું હૃદય.

છાતીની મુઠ્ઠી-આંતઃકર-
ણનો ધા.

છાતી દાઢી થવી-આંતરડી
કરવી.

છાતી બેસવી-હિંમત જતી
રહેવી.

છાતી ચાખડવી-ધીરજ
આપવી.

છાતી ચઢાવવી-હિંમત ધરવી.

છાતીનું-નિહર, હિંમતવાળું.

છાતી હાથ ન રહેવી-ધૈર્ય
જતું રહેવું.

છાતી બેસી જવી-હિંમત
લાંગી જવી.

છાતી ઠોકવી-હિંમત આવવી.)

છટ-(સં) ઇચ્છવા લાયક.

સર્વથઃ-અધી રીતે.

વજ્યઃ-(વં) તજવા યોગ્ય.

કદરી-(સં. કદય) કંબુસ,

કૃપણ, બખીલ, હિકમતવાળો.

પાશવ-(સં.) પશુનું, પશુના
જેવું.

સાર.

‘સો સફર ને એક કસર’
ખરોખર કહેવાય છે કેમકે સો
સફર કરી જેટલું સુખ મેળ-
વાય છે તેટલું એક કસરથી
મેળવાય છે.

‘મરદની સફર ને આરતની
કસર’ પણ ખરોખરજ છે.

કૃપણતાને ઉડાઉપણું બેઠ
ખરાબ છે; એ બેની વચ્ચેનો
ગુણ તે કરકસર છે.

આવક કરતાં ખરચ વધારે
કરે તે ઉડાઉપણું કહેવાય છે.
ઉડાઉપણું ક્યાં સુધી નહો?
ખેંચી કહાડી પૈ વાપરતાં જેનો
જીવ બચ ને ધરના માણસો
દુઃખી થાય તે કંબુસ કહેવાય
છે. ‘કૃપણનું ધન કાંકરા ખરો-
ખર છે’ કેમકે કાંકરા પણ ગણી
શકાય છે. ઉડાઉપણાથી ગૃહ-
સ્થાઈ આવતી નથી; પણ
‘ઉંચા વિચાર, ને મોટું મન’
એજ ખરી ગૃહસ્થાઈ છે.

નાની નાની બાળતોમાં
આત્મસંયમ રાખવાથીજ કર-
કસરનો ગુણ મેળવાય છે. જે
માણસ કરકસરથી રહેતો નથી
તે સ્વતંત્ર કે પ્રામાણિક પણ
રહી શકતો નથી.

કરકસરથી બચેલું ધન પરો-
પકારમાં વાપરવાનું છે. જે
માણસ પેદા કરી માત્ર પોતા-
નુંજ પેટ ભરે તે પાશવ
જીવન ગાળે છે.

‘હથે તે કદાપિ બહુ લક્ષ્મી
વાળો વડો વૈભવી રાજવી ને
રૂપાળો; તથાપિ ન તેને વિવેકી
વખાણે, ભરે પેટ તે કાગ
ડીડા પ્રમાણે.’

પાઠ ૬૮ મો

હરકતમાં વરકત.

વરકત—(અ.) ભરપુરતા, કલ્યા-
ણ છત, હાલ.

નરતનુ—માણસનું શરીર.

નસિદત—(અ.) નસી અત, બોધ,
શિખામણ.

સરાળ—ધાર કાઢવાનું ચંત્ર,
સરાણો.

પરદુઃખમંજન વિક્રમ—ધારકાનું
દુઃખ ભાંગનાર વિક્રમાદિત્ય,
ઉજ્જવળનો રાજા, સંવત કે
સાલને બેડાએડો ગણાય છે તે.
(ભર્તૃહરિરાજા પિંગારાણીથી
વૈરાગ્ય પામી જતા રહ્યું, પછી
તેની ગાદીએ જે રાજા આવે
તેને વૈતાળ ખાઈ જાય. એ
એ વાત વિક્રમે બચી એટલે
પોતાના ભાઈની ગાદી છતાં
દેશવટો મળેલો હોવાથી સાધક.
રણ માણસના વેરે આવી
પ્રધાનને કહ્યું કે—મને ગાદી પર
બેસાડો તો હું રાજ એલાવીશ
પ્રધાને એને ગાદી પર બેસાડયો.
તેજ દહાડે એણે રાત્રે સૂવાના
ઓરડામાં ધાન્યનો ઢગલો
કરાવી રાખ્યો ને પોતે નાગી

તરવાર પકડી ભાગતો રહ્યો. મધરાત થતાં વૈતાળે આવી ખાઇ જવા માંડ્યો ત્યારે ધન્ય આધા પછી પોતાને ખાવાનું કહ્યું. ધન્યથી તૃપ્ત થતાં વૈતાળ આદ્યો ગયો. આ પ્રમાણે નિત્ય આત્મા કરે; એવામાં એક વખત વિક્રમે વૈતાળને પૂછ્યું કે-તારી શક્તિ કેટલી છે? વૈતાળે કહ્યું 'ધારૂં તે કરૂં; મને ત્રણે કાળનું ભાન છે. રાત્રીએ કહ્યું ત્યારે મારા આયુર્માથી પાંચ વરસ એછાં કર, કે પાંચ વરસ વધાર. વૈતાળે કહ્યું 'એ તો કોઈના હાથમાં નથી બીજે દિવસે ધાન્ય રખાવું નહિ. તેથી કોપાય માન થઇ વૈતાળે ખાઇ જવા માંડતાં રાત્રીએ કહ્યું પુલક કર. તારામાં જ્યારે પાંચ વરસ વધતાં એછાં કરવાની શક્તિ નથી ત્યારે સા. માટે તને

ખવડાવ્યા કરૂં? આ વેણ સાંભળી વૈતાળ ખુશી થયો ને વર માગવા કહ્યું; રાત્રીએ કહ્યું સ્મરણ કરૂં ત્યારે હાજર થઇ બતાવું તે કામ કરવું. વૈતાળે હા કહી આદ્યો ગયો વિક્રમ રાત્રીએ વૈતાળની મદદથી ઘણું ભારે કામો પરાપકાર તરીકે કરેલાં છે. તેનું વર્ણન 'બત્રીશ પૂતળીની વારતા'માં છે. વિક્રમ બહુ બળવાન હતો; ૬૫ શક સરદારોને હરાવ્યાથી શકાદિ પણ કહેવાય છે. શાલિવાહનને શક શરૂ થતા પહેલાં ૧૩૫ વર્ષ સુધી હિંદના ઘણા ભાગમાં એનો સંવત ચાલતો હતો. હજુ પણ રજવાડાઓમાં ને ગુજરાતમાં સંવત કે સાલ ચાલે છે.)

ચંકર-(સં. ચામું શાંતિઉપરથી) શિવ, મહાદેવ, સર્વનો સંહાર કરનાર તમે ગુણ ધન્ય.

(એ સર્વ તંત્રના અધિષ્ઠાતા છે. જ્યારે વેદ ચોરાયા હતા, ત્યારે પાર્વતીને તંત્રનો બોધ કર્યો હતો. સંહાર કર્યા પછી ફરી ઉત્તમ કરવાના ભાવમાં દ્વિતીય રૂપે પૂજાય છે. હંમેશાં યોગીરૂપે યોગાભ્યાસ કરે છે; છતાં પ્રસંગોપાત સંસારી કર્મ પણ કરે છે. એ કોપી છતાં ભોળા અને વર આપવે ઉદાર છે. એને બે સ્ત્રી છે; અર્ધાંગે પાર્વતીને માથાની જડામાં ગંજા એ રંગે કર્પૂર વર્ણ છે. એને ત્રણકાળના જ્ઞાનરૂપ ત્રણ આંખ છે; તેમાં ત્રીજી આંખ બેલવાની વચમાં છે. તેનો ડાબો હંમેશાં ઉંચો નીચો થયાજ કરે છે. મુંડની એટલે શક્તિસના ડોકાંની માળા છે. સદૈવ નાગા ફરે છે; પણ કોઈ વખત પ્રસંગે કટીએ વ્યાઘ્ર ચર્મ બિંટાળે છે. સર્પનાં

આભૂષણ છે. વાહન વૃષભ-નંદી છે. એનાં સહસ્ર નામ છે તે પૈકી કેટલાંક આ છે:- કલ્યાણકર્તા તરીકે શિવ, મહા-દેવ, મહેશ્વર, વિશ્વેશ્વર, મહાકાલ મૃત્યુને જીતનાર માટે મૃત્યું જવ. મનુષ્યનાં આંસુ લુછનારને દૈત્યોને રોવડાવનાર તરીકે રુદ્ર. સમુદ્ર મંથન થતાં નિકળેલા ઝેરને પરાપકાર માટે પી ગયા તે પેટમાં જાય તે પહેલાં પાર્વતીએ ગહુ ડાળી રાખ્યાથી ગળામાં ઝેર અટકી રહ્યું માટે નિલકંઠ. ચંદ્રમૌલી ચંદ્રસેલર, વૃષભ વાહન વૃષધ્વજ. જટિલ. જટાધારી. ધુર્જટી. આકાશના બેવા રંગના કેશ માટે વ્યોમકેશી. ત્રિશૂલી. શૂલવાળી પિનાકી. પશુગતિ. મૂતનાથ. ગંગાધર. મુંડમાળા માટે કપાલી ત્રિપુરદૈત્યને મારેલો માટે ત્રિપુરારિ. ત્રણ વેદ કે ત્રણવર્ણના

પ્રભુવ ઝોંકારના અધિષ્ઠાતા
તરીકે ચંદ્ર, પંચાનન, સ્મરહર,
ગિરીશ, કૈલાણ, નિકેતન, દક્ષ-
યજ્ઞ વિનાશી, વિગેરે.)

હરિશ્ચંદ્ર-(સં. હૃ હરવું ઉપરથી
હરિઃ+ચંદ્રઃ) અયોધ્યાનો રાજા,
ત્રિશંકુનો પુત્ર.

(એને 'બાલ્યુ' પાળવા' માટે
વિદ્યામિત્ર ઋષિ તરફથી બહુ
સહન કરવું પડ્યું હતું.

હરિશ્ચંદ્ર રાય સતવાદીઓ,
તારા લોચિની રાણી,
તેને વિપત્તિ બહુ પડી,
ભર્યાં નીચ વેર પાણી-સુખદુઃ

રાણી તારામતી અને પુત્ર
રોહિત સાથે કાશીના બાજ-
રમાં વેત્તાઇ સ્મશાનની નોકરી
કરવા ઉપરાંત મરવા તૈયાર
મતાં દેવોએ પ્રસન્નતા બતાવી
સર્વ હતું તેમ ક્યું હતું.)

મહાનદ-(સં. પ્ર+હાનદઃ ખુશી
કે આનંદ) પ્રભુનો પરમભક્ત

ને હિરણ્યકશિપુ દૈત્યનો પુત્ર.

(પ્રભુની ભક્તિથી વેગળા
રહેવા માતા પિતાએ સમ-
ભવ્યા છતાં એણે ભક્તિ કર્યા
કરવાથી પિતાએ ગુરૂને ત્યાં
મૂક્યો. પણ ત્યાંએ પ્રભુ સ્મ-
રણ કર્યા કરી અન્ય બાળકોને
પણ પ્રભુ ભક્તિ શિખવવા
માંડયાથી ગુરૂએ એના પિતાને
પાછો સોંપ્યો. પિતાએ છેવટે
ક્રોધાયમાન થઇ લોહસ્તંભને
લાલચોળ તપાવી કહ્યું કે
તારો પ્રભુ સાચો હોય તો
હવે અત્યારે બતાવ; કહી થંભે
બગાડયો. થંભ ઠંડો થઇ ગયો,
ને ફાટયો કે વિષ્ણુ 'નૃસિંહરૂપે'
પ્રકટ થયા.

નૃસિંહરૂપ લેવાનું કારણ એ
હતું કે-હિરણ્યકશિપુએ બ્રહ્માનું
તપ કરી વરદાન મેળવ્યું હતું
કે-હું મનુષ્યથી કે પશુથી,
રાત્રે કે દહાડે, ધરમાં કે ઘરની

બહાર, હથિઆરથી કે હાથથી
મરે નહિ—નર અને સિંહનું
લેખું રૂપ એકેમાં ગણાય નહિ,
તેમ પ્રકટ થઈ સંધ્યાકાળે
ધરના ઉપર ઉપર નખથી
હિરણ્યકશિપુને ચીરીનાંખ્યે
હતો; કે જેથી પ્રજ્ઞાના અપા
યલાવરદાનને પણ હરકત આવી
નહિ. ભક્ત પ્રજ્ઞાદને ગાદી
આપી વિષ્ણુ આંતર્યાન થયા
હતા પ્રજ્ઞાદનો પુત્ર વિરોચન,
ને વિરોચનનો પુત્ર બલિરાજા.

જોલું—(સં. વહુલ) બહોળું,
બધારે, ઘણું

મર્મ—(સં.) છુપોભેદ, રહસ્ય,
હેતુ, કાળજી

મસ્ત—મદમાતું, ચક્રચુર, મગ્ન,
ભોરાવર.

‘ઈશ કૃપાથી હરકત દેવું ચરક
તરુણ તક્ષતામાં—જે જે સાધનોથી
જો જે બરકત મેળવાય છે, તે
સાધનાનાં ચિત્ર બરકત રૂપે

મોટા આશમાં સમાએલાં
છે; તેમાં ઇશકૃપાથી હરકતને
પ્રથમ જોઈ છું.

સાર

હરકત હરકત કર્યા કરી કરી
જઈ જોસી રહીએ તો કાંઈ
પણ કાર્ય થાયજ નહિ. ત્યારે
બરકત તો હોયજ ક્યાંથી ?
વિરલાજનો તો હરકતને આંગ
ભેજ ઉમેલા હોઈ હરકતની
સાથે લડવા તૈયારજ હોયછે.
‘ફરે તે ચરે ને આંધ્યું ભૂખે
મરે.’ ફરવામાં હરકત પહંક્તીજ
હોય છે. જ્યારે સ્વાર્થના
કાર્યમાં હરકત વેઠી બરકત
મેળવવા જનો તૈયાર થાય
નહિ; ત્યારે નિઃસ્વાર્થ કાર્યમાં
તો તૈયારજ શાના થાય ? એ
લેખે જે જનો નિઃસ્વાર્થ
કાર્યમાં હરકત વેઠવા તૈયાર
થાય છે ને વેઠે છે; તે જનો
કેવા કહેવાય ?

પાઠ ૬૬ મો

ધૂમકેતુ, ભાગ ૧ લો

ધૂમકેતુ—(સં. ધૂમઃ ધૂમાડો+કેતુ
હીમિ, પ્રકાશ, ધમ) પૂંછડીઓ
તારો પ્રકાશવાન ધૂમાડાનીધમ.

અનિષ્ટ—(સં. મન+દષ્ટ) નહિ
હિંમતવાળો, ખરાબ, ભારે
લુકસાનકારક

સૂચક—(સં. સૂચ+અક) સૂચવનાર
દર્શાવનાર.

ઉમાત—(સં. ઉત્+પત્-સત) અસા
ધારણ બનાવ, હાનિકારક
હિંમત. બનાવ.

મધ્યયુગ—(સં) ઇ. સ. ના
પાંચમા સૈકાથી પંદરમા સૈકા
સુધીનો વખત.

સંકુદ્ર—(સં. સમ+કુદ્ર) સારી
રીતે શુદ્ધ થયેલું.

પ્રચારણ—(સં. પ્ર+ચર+ણ)
ફેલાવો, આચાર, રીતિ રીત,
રીવાજ.

ખગોળવેત્તા—(સં. જ્ઞ+ગોલ્લ+
વેત્તા) ગોળારૂપ આકાશમાં
રહેલા પદાર્થને જાણનાર.

વૈજ્ઞાનિક—(સં. વિ+જ્ઞાન+ઈક)
શાસ્ત્રીય સંશોધન કરનાર.

પાઠ ૭૦ મો

ધૂમકેતુ, ભાગ ૨જો.

સર આઇઝેક ન્યુટન (અ.)
એ નામનો મોટો ગણિત
શાસ્ત્રી, ખગોળનું ઉંચું શાસ્ત્રીય-
જ્ઞાન ધરાવનાર એ નામનો
માણસ.

(ઇંગ્લેન્ડના લિંકન પશ્ચિમી
માં ઇ. સ ૧૬૪૨માં જન્મે
હતો. જન્મતા પહેલાં એના
પિતા મૃત્યુ પામેલા હોવાથી
ગરીબ માતાએ જાળવ્યો હતો.
નાનપણમાં જરા આજસુ હતો;
પણ પાછળથી આજસુ ઓડી
લીધું હતું. માતા ખેતરનું કે
સરવું કે ચાલવેમાણું કામ

સોંપતી તે કરતો નહિ; પણ ગણિતમાંજ એનું મન ગુંથવાએહું રહેતું. આથી માતાએ એનું ધરના કામકાજમાં ન રોકતાં ભણાવ્યાજ કર્યો.

ઇ સ. ૧૯૬૧થી ૧૯૬૫ સુધીમાં વિજ્ઞાનનાં પણ શાસ્ત્રો નો અભ્યાસ કરી પ્રકાશ માટે નિયમો રચાયા કે—(૧) પ્રકાશ કિરણોનો બનેલો છે, ને એ કિરણોનું પૃથકકરણ થઇ શકે છે, (૨) સ્વેત પ્રકાશનું દરેક કિરણ ત્રણભૂજ અને ત્રણ મિશ્ર રંગનું બનેલું છે, તે દરેક એકબીજાનું થઇ શકે છે.

ઇ સ. ૧૯૬૬માં સુરત્વા-કર્ષણનો નિયમ સોંપી કહાડ્યો તે એવી રીતે કે બાડ ઉપરનું ફળ નીચે શા માટે પડે છે? ઉપર કેમ જતું નથી. 'દરેક નાના પદાર્થને મોટા પદાર્થો ખોતાના મધ્યબિંદુ તરફ ખેંચે

છે; તેમ દરેક પદાર્થમાં ખેંચાણ શક્તિ રહેલી છે.

ઇ સ. ૧૯૮૩માં ગણિત શાસ્ત્રને અનુસરી પદાર્થ વિજ્ઞાનનાં મૂળતત્વોનો 'પ્રિન્સિપિઆ' નામે ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કર્યો. ૮૪વર્ષની ઉંમરે ૧૭૨૭માં મરણ પામ્યો હતો.

એની વિદ્વાતાના પ્રમાણમાં એનું મજાતાપણું ને ખામોશ તથા નરમાસ બહુજ હતાં. ખરી વિદ્વાતા કેવી એમને તે એણે બતાવી અર્પું છે—

સમર્થન—(સં.) 'આ આ પ્રમાણે છે, એવો નિશ્ચય કરવો તે, ટેકો આપવો તે, તકરાર, વાંધો, ચામ્ચ અયોગ્ય ની પરીક્ષા.

સુરત્વાકર્ષક—(સ. ગુરુ ભારે+ત્વ+જાકળખેંચાંણ)ભારેપણું ખેંચાણ.

દુર્બીન—(દા.દૂર+લીઠન, એણું

ઉપરથી બીન-ઝોનાર) છેટેનું
ઝોનાર દેખાડનાર.

(ઇ.સ.૧૬૦૮માં હોલંડદેશની
પાસેના બાલચર્ન નામના
ટાપુમાં મિઠલબર્ગ નામના ગામ
માં 'હાન્સલિ પર્સિન' નામના
ગ્રંથમા બનાવનારે પોતાની
બેઠીની રમતમાંથી નવાઈ પામી
બે બાલ્યગોળ કાચને સામ સામા
રાખી પહેલ વહેલું દૂર્ગાન
બનાવ્યું. પ્રખ્યાત 'ગેલિલીઓ'
એ ૧૬૦૯ માં સુધારીને નવીન
બનાવ્યું. ૧૮૦૨ માં રૂપેન
દેશની માદ્રિડ શહેરની વેધ
શાળા માટે લંડનમાં એકસો
દશ સો રૂ. નું ૨૧૧૮ રતલનું
દૂર્ગાન લંડનમાં બનાવવામાં
આવ્યું હતું; આમાં ૬૪૦૦
ગણું મોટા પણું જણાતું હતું.
ડા.૦ હર્શલે બનાવેલા દૂર્ગાનથી
શની અને તેના ચંદ્રો સ્પષ્ટ
દેખાય હતા. હાલમાં પાણીનાં

પડ રખાઈ મોટાં દૂર્ગાન
બનાવવા લાગ્યા છે.)

અત્યદ્વલુત (સં) ઘણીજ નવાઈ
પમાડે એવું.

ચિરંજીવી=(સં ચિરં+જીવ્+હન)
લાંબો કાળ જીવનાર, ચિરાયુ
આશીર્વાદ દર્શક વિશેષણ,
(માર્ક'ડેય, બહિરાબ્દ, અશ્વ-
ત્યામા, કાગડો, વ્યાસ ઋષિ,
હનુમાન, વિભીષણ, કૃપાચાર્ય
પરશુરામ, સ્રીમળાનું જાડ,
જીવક વૃક્ષ, વિષ્ણુ એ ચિરં.
જીવી ગણાય છે)

સાર

ધૂમકેતુ દેખાવે અંખા હોઈ
નેખ્યુલા કે નિહારીકા જેવા
પ્રકાશથી પ્રકાશિત હોય છે.
નિહારિકા અળકતા વાયુ જેવો
છે; જેમાંથી સૂર્યો અને તેનાં
મંડળ બનેલાં છે. ધુમકેતુની
પૃષ્ઠી સૂર્યની ઉલટી દિશાએ
હોય છે; જેમ જેમ સૂર્યની

નજીક ધુમકેતુ આવે છે તેમ તેમ પૂંછડી વધુ પ્રકાશમાન ને લાંબી થતી જાય છે.

ન્યુટને જણાવ્યું હતું કે સૂર્યવાડર્ષણનેલીધે ધુમકેતુઓ સૂર્યની આસપાસ ફરે છે; ને સૂર્યની ઉજ્જ્વલાથી ધુમકેતુમાંના પદાર્થની વરાળ થઇ પૂંછડી બને છે.

પ્રકાશિત ધુમકેતુ ને માથું, વચલો ભાગ, ને પૂંછડી એમ ત્રણ ભાગ હોય છે.

હેલીનો ધુમકેતુ ૧૬૮૨માં, ૧૭૫૬માં, ૧૮૩૫માં, ને ૧૯૦૬માં દેખાયો હતો. એ ૭૩ કે ૭૪ વર્ષે ફરી દેખાય છે. કેટલાક ધુમકેતુ નવ વર્ષ સુધીમાં ને કેટલાક ૬૭થી ૭૫ વર્ષમાં ફરીથી દેખાદે છે; ત્યારે કેટલાક તો લાખો વર્ષે દેખાય છે. ૧૮૧૧માં દેખાએલો ધુમકેતુ તો ૨૭ માસેજ ફરી દેખાયો

હતો. ૧૮૪૩માં જણાએલા ધુમકેતુથી આકાશનો ત્રીજો ભાગ તેજવાન થયો હતો.

૧૮૨૬માં ખીલા નામના ઝાંખા ધુમકેતુના ૧૮૪૬માં એ ભાગ થઇ ગયેલા જણાયા હતા; ને ૧૮૭૨માં જણાવાને હતો ત્યારે એ જણાયાં નાંહે, પણ ફરવાના માર્ગમાંથી પૃથ્વીની આડ જતાં પૃથ્વી પર ધુમકેતુ જણાવાને બદલે ખરતા તારાની વૃદ્ધિજ થઇ કેન્દ્રરના મત પ્રમાણે ધુમકેતુઓ ચંદ્રો અને ગ્રહોની પેઠે ચિરંજીવી નથી. અથડા-મણમાં આવતાં કંકડા થઇ જઇ વાતાવરણ સાથે ઘસાઇ સળગી ઉઠે છે; ને ખરતા તારા જણાય છે. છેક નીચે આવતાં ઝીણી ઝીણી રજ થઇ જાય છે, ખરતા તાસ પડવાનું જોર નવેંજર માસમાં વધુ હોય છે.

૧૮૭૨માં ક્રાન્સમાં ૧૨૬
રતલનો ધુમકેતુનો કકડો
પત્થરરૂપે પડ્યો હતો. ખરતા
તાશનો પત્થર જેવો નમૂનો
કલકતાના સંગ્રહસ્થાનમાં
પણ છે.

પાઠ ૭૧મો

શેખ ફરીદ

૧. શેખ-(અ. ફા) મુસલમાનની
એક જાત.

શેખ હિંદુઓમાં બ્રાહ્મણ,
ક્ષત્રિય, વૈશ્ય ને શુદ્ર એમ
ચાર ભાગ છે. તેમ મુસલમાનો
માં જૈયઠ, પઠાણ, મોગલ ને
શેખ એ ચાર ભાગ છે.

વીલું=શીકડું, ઝાંખુ, નિસ્તેજ,
ઓશિયાળું, શરમિંદ, વિચુકું,
રજખતું.

ગજગજવું=ગજામાં રડવા
જેવું.

ભાવી ફકીર-ભવિષ્યમાં થ-
નારો ફકીર.

કામના-(લ.) મનની ઇચ્છા.
ફકીર-(અ. ફ-ફકો કે ઉપ-
વાસ કે લાંઘણ+ક-કનાઅત
કે સંતોષ+ત્ય-ત્યાદે ખુદા કે
પ્રભુની સંભારણા+ર-રિઆ-
જત કે મહેનત.) ઉપવાસી
સંતોષી પ્રભુને યાદ કરનાર
ને ખુદાના રસ્તામાં તપ કર-
નાર માણસ.

સાર.

ફકીર થવું ને મનની ઇચ્છા
તૃપ્ત કરવી એ કેમ બને ?

ગમે તેટલા દુઃખમાં હોઈએ
પણ જો જીવું જોલીએ તો
તેટલું દુઃખ વધુ આવે એ
દેખીતું છે.

ફકીર માણસ કોઈને દુઃખી
કરવા ઇચ્છતાજ નથી.

શેખ ફરીદ કે બાવા ફરીદ
પંજાબમાં થઈ ગયા છે. એ
મહાપુરુષ ૧૨ વર્ષની વયે
વનમાં જઈ અલ્લાહને મેળ-

વવા વનસ્પતિ ખાઈ બાર વર્ષ
સુધી કષ્ટ વેઠ્યું. પણ ખુદા
મળ્યા નહિ. ઘેર આવતાં માતા-
એ કાંસકોથી પ્રાગ ઓગતાં
ફરીદને કષ્ટ થયું ત્યારે માતા-
એ કહ્યું કે વનસ્પતિની કુંપળો
તોડતાં તેને કષ્ટ ન થયું હોય?
આ બેઠકથી તુરતજ પાછા
વનમાં જઈ લાકડાંના બૂકાનો
રોટકો ખાઈ સાધના કરવા
માંડી ૧૨ વરસે અલ્લાહની
કૃપા થઈ. ત્યારે વર મળ્યો
કે 'ધારશે તે થશે.' શેખ ફરીદે
ખાત્રી માટે અલ્લાનાં ટોળાંને
કહ્યું કે મરી જાઓ; બધાં
અલ્લાં મરી ગયાં. પછી કહ્યું
કે ઉડી જાઓ; ત્યારે ઉડી ગયાં
ખાત્રી થતાં ઘેર આવવા લાગ્યો.
પરંતુ રસ્તામાં એક કૂવા ઉપર
એક ઓત પાણી ભરતી
જણાઈ, તેમની પાસે જઈ
પીવાનું પાણી માંગ્યું. ઓરતે

પાણી ન નામતાં ભોંય પરજ
ઢોળ્યા કહ્યું. ફરીદે કહ્યું આમ
કેમ? ઓરતે કહ્યું કે અલ્લાં
મર જાઓ, ને વળી ઉડ જાઓ.
એવું કાંઈ નથી.' આ સાંભળી
ફરીદ દિગ થઈ ગયા ને
ખુદાસો માંગતાં ઓરતે જણા-
વ્યું કે એક રાતમાંજ મને
તો અલ્લાહ મળ્યા છે; હું
દેહકષ્ટિ ભોગવતી નથી; રેડીયો
કાંતું છું. એક રાત્રે પતિએ
પાણી માંગતાં તરતજ લઈ
ગઈ. પણ એટલામાંતો પતિ
દેવ ઉઘી ગયા, હું સવાર સુધી
ખડીજ રહી. સાદાઈથી ને
મારા ટેકથી અલ્લાહ રાજી
થયા હતા. ફરીદ તેને ત્યાં
ગયા ને થોડા દિવસ રહ્યા;
પેટી ઓરતે કાંતેલું થોડુંક
સુતર તેને આપ્યું તે લઈને
આગ્રા આગળના એક ગામ-
માંના કૂવામાં ખાંધી પોતે

જાંધે મોંએ તપ કર્યું. અલ્લાહે પ્રસન્ન થઈ સાચા ભક્ત તરીકે સ્વીકાર કરી કૂચમાંથી સ્વહસ્તે બહાર કઢાડયા. ત્યારથી ખરા ફકીર બન્યા.

એકંદર ૩૬ વર્ષ તપ કરી સાચા ફકીર તરીકે પ્રખ્યાતિ પામી ધાર્મિક પ્રમાણે ચમત્કારો કરી પરોપકારનાં ઘણાં કાર્યો કરી ગયા છે.

પાઠ ૭૨ મો

તુલસી વિવાહ: નારદ શ્રી
કૃષ્ણને ત્યાં

તુલસી વિવાહ:=(સં) તુલસી
લગ્ન, કાળી તુલસીનાં લગ્ન.

(એક દિવસે કૈલાસ પર્વત ઉપર ઇંદ્રે આવીને શંકરનું અપમાન કરવાથી શંકર ક્રોધાયમાન થતાં કપાળ પર પરસેવો છુટ્યો, તેને લૂંછી નાંખતાં સમુદ્રમાં જઈ પડ્યો;

તે પરસેવાથી સમુદ્રના પુત્ર તરીકે બલધર રાક્ષસ ઢીલ બેટમાં પેદા થયો, સમુદ્રે એનું લગ્ન નેમી દૈત્યની વૃંદા નામની પુત્રી સાથે કર્યું. બલધરે તપ કરી દેવો પાસેથી એનું મત મેળવ્યું કે 'જ્યાં સુધી વૃંદા પતિવ્રતા રહેશે ત્યાં સુધી તું કોઈથી જીતાશે નહિં બલધરે આ મતથી રાજી થઈ જમતને પીડવા માંડ્યું; પંક્તળમાં આવેલો બલધરના નામનો મુલકને શહેર એનાથી જોળખાયા. સમુદ્ર મંથન વખતે નિકળેલાં ૧૪ રતનો પોતાના ગણી ભાગવા માટે હતો મોકલ્યા પછી ઇંદ્રે ન આપવાથી દેવ દાનવ વચ્ચે મોટું યુદ્ધ થયું બલધરે અમરાપુરી લઈ લીધું ને દેવોને નસાડ્યા. આથી દેવો શંકર તથા વિષ્ણુને

શરણે ગયા; પણ બલધર
જીતાએ નહિ. ત્યારે વિષ્ણુએ
અંગાને પોતાના લાઇ બલ-
ધરનું મોત બાલુવાં મોકલી.
બલધરે એનને ખરી હકીકત
કહી. વિષ્ણુએ વૃંદાને જાણ કરવા
માટે શંકરને બલધરનું રૂપ
લઇ મોકલ્યા; પણ શંકર પર
ખાઈ ગયા. ત્યારે વિષ્ણુએ
પોતે બલધરનું રૂપ લઇ
વૃંદાને જાણ કરી; તેજ વખતે
શંકરના હાથે બલધર મરાયો,
ને મસ્તક વૃંદાના ભુવનમાં
આવી પડયું. વૃંદા સઘળું
કપટ સમજી ગઇ કે તસ્તજ
સતીએ શાપ આપ્યો એ
—‘વિષ્ણુ તું કાળો પત્થર
થઈ જશે’, તસ્તજ વિષ્ણુ
કાળો પત્થરના શાલિગ્રામ
થઈ ગયા. વિષ્ણુએ પણ સામે
શાપ દીધો કે—‘વૃંદા તું
વનસ્પતિ થઈ જશે.’ તે મુજબ

વૃંદા તુલસી થયાં.

ખરી રીતે વિષ્ણુએ અન્યાય
કરેલો હોવાથી પોતાને પરમ
દુઃખ થઈ આવતાં વિષ્ણુ પ્રાણ
તજવા તૈયાર થયા. ત્યારે
દેવોએ વિષ્ણુની નજર આગળ
વૃંદાવન પ્રકટાવ્યું. આથી
વિષ્ણુને સંતોષ થવાને બદલે
ઉલટું વધુ લાગી આવ્યું.
ત્યારે વિષ્ણુએ જાતે તુલસી
રૂપ વૃંદાને વીનવી વર આપ્યો
કે તું નારીરૂપ જન્મ લે કે
હું તને પરત્વી અન્યાયથી
મૂક્ત થાઉં. તે પ્રમાણે
ઉજ્જવનમાં પ્રભંજન રાજાને ત્યાં
તુલસી પેદા થયાં; ને કાર્તિક
શુદ્ધી ૧૧એ વિષ્ણુ સાથે
પરણ્યાં.

આતુર્માસના પાળેલા નિયમો
ની શાંતી માટે આ દિવસ
પવિત્ર મનાવા સાથે હોમહ-
વનાદિ શુભકાર્યો કરવાની છટ

થવાને છે. વૈષ્ણવો એ દિવસે શાલિગ્રામને તુલસીના છોડ વચ્ચે યથાધિક્ષિ લગ્ન કરે છે; ને દાનમાં નવી શેરડી તથા આમલી વિગેરે પદાર્થો જે આતુર્માસમાં ત્યાગ કરેલા તેનું દાન કરી ખાવાની શ્રુતિ છે. જેને ત્યાં કન્યા ન હોય તે તુલસી વિવાહ કરી પાવન થાય છે.)

નારદ-(૯.) એક કેવર્પિ, બ્રહ્માના પુત્ર.

(એ બ્રહ્માના પુત્ર છતાં પુત્ર પ્રજોત્પત્તિ કરવાનું કામ કરતા નથી. ત્રિભુવનમાં ફરે છે, એક વખતે વ્યાસ સરસ્વતીને તીરે બેસી પ્રભુ સંબંધી વિચાર કરતા હતા; તેને ચતુર્થોક કહી ભાગવત બતાવવાનું કહ્યું, તે ઉપરથી વ્યાસે શ્રીમદ્ ભાગવત બતાવ્યું છે. તેજ વખતે વ્યાસને નારદે

પોતાના પૂર્વ જન્મની હકીકત પણ કહી હતી કે હું પૂર્વ જન્મનું જ્ઞાન પણ ધરાવું છું, ગયે જન્મ હું બ્રાહ્મણ દાસી પુત્ર હતો. આતુર્માસમાં મેં સંત સાધુની સેવા કરવાથી મને તેઓ તરફથી 'આર અક્ષરનો મંત્ર' મળ્યો હતો; તે એ કે 'ૐ નમો મહાવતે વાસુદેવાય.' આ મંત્રથી નિત્ય હરિધ્યાન ધરતો હતો; સંસારમાં રહેવું પાલવતું નહોતું, પણ માતા વિપ્રોદા મૂકતાં નહોતાં; ઇશ્વરેજાથી માતાને સર્પ કરડતાં મૃત્યુ થયું, એટલે હું વનમાં જઈ તપ કરવા લાગ્યો. પ્રભુ પ્રસન્ન થતાં દર્શન થયાં ને ફરી મળ્યા કે-'ખીજે અવતાર ફરીથી દર્શન પામીશ, ને તને પૂર્વ જન્મનું જ્ઞાન રહેશે.' સાચી લાગ્યા એક વીણા પણ

આપી ગયા. તે વગાડી અહર
વિશ પુનઃ દર્શનની જાળના
કર્તા કરતો હતો; ને જેહ
છુટવાની વાર એનો હતો.
દશ કૃપાથી જેહ છુટ્યો ને
આ રૂપે ફરું છું, ફાવે ત્યારે
હરિદર્શન કરું છું. એ ખુશતા
ખજામી રંજના છે. મસ્તકે
જટાભાર હોઇ કેશ જિંચા
રહે છે. ખાંધે વીણા રાખે છે.
કપાળે જિમું ટીકું કરે છે.
ચતુના તીરે મઠમાં રહેતા
હતા. ઘણા પ્રાણજી સિંધ
એને ત્યાં હતા એણે એક
સ્મૃતિ, તથા તીર્થ સ્થળ ઉપર
એક અને ગાયન ઉપર એક,
એમ ત્રણ ગ્રંથ બનાવ્યા છે.
પ્રાણજાનનો ભોધ કરવામાં
સમર્થ વક્તા છે; તથા ગાય-
નમાં એકલા કહેવાય છે. ત્રણ
ધ્યાનમ ને ગાયનમાં સદૈવ
મગ્ન રહે છે. દેવોમાં પરસ્પર

અથવા અપિ-રાજના સંદેશા
પહોંચાડવાનું કાર્ય કરે છે.
એ જજીને મમરો મૂડી લડાવી
મારવામાં આનંદ માને છે.
પ્રસંગોપાત સદહેતુથી પ્રપંચ
કર્તા છે; પણ તે કુણ્ણના જેવા-
ગુહ અને ભારે નથી.)

વેકુંઠ (સં.) વિષ્ણુ ભગવાનનું
નિવાસ સ્થાન.

વેગા-(સં. વીગા)એક તાંતુ
વાદ્ય, બીન, તાંબુરો.

વાંતા=વાહતા, લઇ જતા.

દીનાનાય-(સં. દીનનાય)ગરીબ
ના ભેટી.

વિહવલ(સં.)વિષ્વલ, લાગણીથી

અકળાએલું. અતિઆતુર,

ગાભરું, વિચયધેલું, આકળું.

મૂઝ (સં.)આખો હાથ, ખસા-

થી આગળાંની ટોચ સુધીનો

હાથ, કર, ખાડું.

ભુજદંડ-હાથરૂપી દંડ, હાથ)

મોંનુમાવ-મહિમાવાળું, મોટા

અનુભવવાળું.

કમળા—(૧. કમલા, કમળમાં રહેનારાં લક્ષ્મીજી.

શેષશાઈ નારાયણ કે વિષ્ણુની શક્તિ—ઓ, જ્યારે શેષશાઈ નારાયણ પાઠે છે; ત્યારે એ તેમના પગ આંચ છે. એ સાંદર્યને ધનનાં દેવી છે. એક વેળા વિષ્ણુ ને એ પોતપોતાનું અભિમાન કરવા લાગ્યું; લક્ષ્મી કહે મારે વડે તમે, ન વિષ્ણુ કહે મારે વડે તમે લક્ષ્મીએ કહ્યું કે નહો કરવા ચાલો પૃથ્વી પર જઈએ; લોકો કોનું માનવધારે રાખે છે ? તરતજ વિષ્ણુ સાધુના રૂપે એક બ્રાહ્મણ ને ત્યાં ગયા કે બ્રાહ્મણે પુછ કરી પોતાને ત્યાં રાખ્યા; સર્વે જમવા બેઠા હતા. અવામાં લક્ષ્મી સિખારણું રૂપ લઈ ખારણે આવ્યા, ને કાલાવાલા કરી પીવાનું પાણી માંગ્યું.

વિષ્ણુએ ઘરનાને કહ્યું કે એતો જીવતી ડાકણ છે, માટે પાણી ન આપશો; પણ હાંડીને કાઢી મૂકો તે પ્રમથે પેડીને મારીને કહાડવા માંડી; ત્યારે સિખારણે ઓલીમાંથી રત્ન જડિત પ્યાલું કહાડી કહ્યું કે પાણી પાઓ તો આ આપી દઉં. પેલા બ્રાહ્મણે પાણી પાઈ પ્યાલું લીધું. સિખારણે બીજાં સારાં સારાં વાસણ કહડી કહ્યું કે પેલા સાધુને કહાડી મૂકો તો આ બધાં આપી દઉં. આથી બ્રાહ્મણે સાધુને કહ્યું કે—હમારે ગામ જવું છે, માટે તમે જવ; પણ સાધુએ જવા ના પાડી. લક્ષ્મીજીના કહેવાથી બ્રાહ્મણે સાધુન મારવા માંડ્યો કે બન્ને અલોપ થઈ ગયાં. વિષ્ણુએ લક્ષ્મીજીને કહ્યું કે તારી વાત ખરી છે. કળિયુગમાં મારા કરતાં તારું મહાત્મ મોટું

છે. વૈષ્ણવો લક્ષ્મીને આદિ-
માયા જગત્ જનની સમજેછે.)

કમલ કેશવ-(સં) લક્ષ્મી-
જીના પતિ.

(કેશવ-સારા કેશવાળા
ભગવાન).

સપ્તપુરી-(સં) પ્રાચીન સાત
નગરી.

(અયોધ્યા, મથુરા, હરદ્વાર,
કાશી, કાંચી (દક્ષિણમાં), ઉજ્જ
યિની ને દ્વારામતી.)

સાર-દ્રેષ્ટ, ઉત્તમ.

ત્રિજ્યા-(સં)-તન્ ફેલાવવું+યા
-જનાર) શરીરમાંથી ફેલાઈને
જનાર, પુત્રી, છોકરી, દિકરી.

(‘તનય’માં ‘ય’-જવું, જનાર
છોકરો, દિકરો, પુત્ર.

ઉદે યજ્ઞ-પેદા થવું ઉગવું,
જન્મવું.

ત્રિમુવન તરણ-(સં) સ્વર્ગ
મૃત્યુને પ.તાળને તારનાર.

વર-પરકુવા યોગ્ય છોકરો
કે પુરુષ, પતિ કે પક્ષી, તપ

સ્વવાથી જે ફળ પ્રાપ્ત થાય
તે, વરદાન, પ્રસન્નતાનું ફળ,
શુભાશિષ્ય.

હાવે-હવે.

અંગિકાર-(સં) સ્વીકારવું,
કળુલવું.

વેર-પ્રકાર, રીત, તબવીજ,
બુજતી, સ્થિતિ, હાલત, હંદ,
જમરૂખ, જામરૂખ.

નોતર-નોતરવું, તેકવું, નિમં
ત્રણ કરવું.

પટ્ટણિ-માનિતી રાણી,
મુખ્ય રાણી.

શોક્યનું સાર-શોક્યનું લક્ષ્ણ
એક પુરૂષને જે સ્ત્રી હોય
તો તે સામસામી શોક્ય
કહેવાય છે.)

કટાક્ષ-(સં) પ્રેમભરી વાંકી
નજરે જોવું તે, નેન આદા,
કરડી નજર.

પાતલિવો-(સં) પ્રન્તગ્ન ઉપરથી
નાબુકને જરા પાતળા ઘાટ-
વાળો રૂપાળો પુરૂષ.

રૂપિતનવા-(સં.) ઉદયિ-સમુદ્ર
+તનવા) સમુદ્રની છેકરી તે
લક્ષ્મીજી.

ગણપતિ-(સં) ગણ-ટોળું+પતિ
વેદના મંત્રોના ટોળાંનો પતિ,
અણનાયક, અબનન, શંભુપુત્ર
(શિવ પાર્વતીનો વડો પુત્ર.
અણુપતિ, અંબા, શિવ, વિષ્ણુ
ને સૂર્ય એ પાંચ પંચાયતન
દેવતા કહેવાય છે. સંકટનો
નાશ કરનાર દેવ હોવાથી સર્વ
કાર્યને આરંભે પૂજાય છે.
જ્ઞાનનો વરદાતા છે. શિવના
અણેમાં મુખ્ય છે.

શિવ તપ કરવા નિકળ્યા ત્યારે
પાર્વતીએ પુત્ર માગ્યો; શિવે
કહ્યું તમે શક્તિ છો માટે પેદા
કરી દેજો. શિવના ગયા પછી
પાર્વતીએ પોતાના શરીરનો
મેલ કઢાડી એક પુત્ર ને એક
પુત્રી બનાવ્યા. પુત્રને અણુપતિ,
ને પુત્રી તે ઉષા. નારજીએ

સ્વભાવ પ્રમાણે લોખા શિવ
આગળ બધ કહ્યું કે 'તમેતો
અહિંઆ તપ કરાછો, ને ઘેરતો
છોકરાં રમેછે.' શિવ તરતજ
ક્રોધાયમાન થઇ ઘેર આવ્યા;
આવખતે પાર્વતી સ્નાન કરતાં
હતાં, ને બાળકો બારણું સાચ-
વતાં હતાં. શિવને ઘરમાં જતા
અણુપતિએ અટકાવ્યાથી માફ
હડાવી દીધું. ને ઉષાતો જીવ
લઇને નાડી, તે મીઠાની કોઠીમાં
છ દિવસ લગાઇ રહી. માટે
કન્યાઓ અણુણાં કે ગોરવનું
વ્રત આજે પણ કંજવે છે.

ઘરમાં જતાં પાર્વતી પડે
લાગ્યા. શિવે કહ્યું બાળક ક્યાંથી
આણ્યાં ? પાર્વતી આગલી
વાતયાદ અણુવી, શિવે પુત્રનું
ડોકુ ઉડાવી દીધાનું કહ્યું.
પાર્વતી આકંઠ કરવા લાગ્યા,
ત્યારે શિવે રસ્તે જતા એક
દંતીઢાથીનું ડોકુ ઉડાવી લાવી

ચોંટાડી દીધું. કદરૂપા થવાથી પાર્વતી કળકળવા લાગ્યા, ત્યારે શિવે કંઈ બે સર્વ દેવોમાં એની પ્રથમ પૂજા થશે. કોઈ કહે છે ગણપતિ વિષ્ણુ સાથે લડ્યા, માટે શિવે ડોકુ ઉડાવી દીધું ને એકદંતી હાથીનું ડોકું પાર્વતીના શ્રાપના બચથી ચોંટાડી દીધું.

એની સ્ત્રીના નામ સિદ્ધિને સુદ્ધિ, આખને વિચરૂપની દિકરી થતી. એઓના લગ્ન માટે એવો કરાવ હતો કે જે એક દિવસમાં પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરી વહેલો આવેતો બન્નેને વરે. ધીજા પુત્રને કાર્તિકેય હતા તે પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરવા નીકળી પડ્યા, પણ ગણપતિ તો 'મા એ પૃથ્વીનું રૂપ છે' માટે માની પ્રદક્ષિણા કરી પરણી ગયા. કાર્તિકેય મોઢા આવ્યા તે પરજુથા વિના રહ્યા. ગણ-

પતિના બે પુત્ર લાભ અને લક્ષ છે, વાહન ઉદર છે. શરીર ગોરું ને ડુંડાણું છે, મોંને સૂંઠ લાલ છે; કાન મોટા ને લાંબા છે, ચાર હાથ છે; તે દરેકમાં કમંડલ, લાડુ, માખા ને ફરશી છે. પિતાંબર પહેરે છે. ઉતાવળા લહિઆ છે, વ્યાસ જેટલું બોલે તેટલું અપાતાબધ સારી રીતે લખી શકે છે. રાવણને ત્યાં ગોવાળનું કામ કરતા હતા.)

• કંકેતગી-(સં.) કુકુમ-પત્રિકા). મંગળ પત્રિકા, કંકુ છાટેલી આમંત્રણ પત્રિકા.

સાર.

સતી સ્ત્રીઓ પતિના સુખ-માંજ પોતાનું સુખ સમજે છે; ને સત્ય પુરૂષો ધર્મદોરને માન માપી રીઝવે છે. આથી સતીઓ ચોક્કસના સાક્ષને સાલ તરીકે નિલકુલ ગણવી

નથી. ધણીધણીખાણી વચ્ચે
જખડું તૂત ઉમું કરી લડાવી
મારવા નારહજી જેવા ખટ-
પટ કરે, પણ જ્યાં ઉભય
સંતુષ્ટ હોય ત્યાં શું ચાલે ?
સીઓને સંસારમાં પરમ
દુઃખ શોકયના સાલનું હોય
છે, તેજ દુઃખ નારહજીએ
કૃષ્ણ આગળ લાવી ખડું
કયું, પણ પારેલા હેતુમાં
કાવ્યા નહિ.

પાઠ ૭૩ મો

ઉદ્યોગ કરો.

સાધ્ય-(સં.) સધાય કે મેળ-
વાય એવું.

‘વાવ્યા વિના લણાય
નહિ’-એતરમાં બીવાવી મહે-
નત કર્યા વિના પાક એકઠો
કસાય નહિ.

પાશ્વિમાત્ય-(સં.) પાશ્વિમનું.

(ઉલટો ચબ્દ ‘પ્રારવ’ કે
‘પ્રારવત્ય’ એટલે પૂર્વનું છે.)

વિચારક-(સં.) ઉડો વિચાર
કરનાર, તત્ત્વ જ્ઞાની.

તારીફ-(અ.ત.અરિફ) વખાણ,
શાખાશી.

વ્યક્તિ-(સં.) એકજણ, એક-
ત્વ, એક પક્ષ દર્શાવનાર છે.

(ધણી ‘વ્યક્તિ’ થી સમાજ
કે ‘સમજિ’ બને છે)

સાર.

‘મનહર છંદ’

‘ઉલમથી એકલો હબરને
હડાવી દીધો,

‘ઉલમથી ધનધાન્ય ધાર્યું’
મેળવાય છે;

‘ઉલમથી રાજ અધિકાર કાંઈ’
ફર નથી,

‘ઉલમથી વચ દેવ કાનવ’
કસાય છે;

‘ઉલમથી વિપતિઓ તરત’
વેરાઈ જાય,

ઉલમીઓ ધૂમમાંથી સોનું
ચોખી બચે;

‘ઉદ્યમને અરે બાળ જાણતું
તો કામ કામધેનું,
ચિંતવ્યા પ્રમાણે લાભ
અપાર પમાય છે.
બુદ્ધિની બિલવણી, મોટાઈ,
માનસિક અને શારીરિક
અને આરોગ્ય તથા દ્રવ્યાદિ
સુખનાં સાધન ઉદ્યોગથીજ
મેળવાય છે.

લોખંડાદિ ધાતુઓ પણ વપ-
રાયા વિના કટાઈને નાશ પામે
છે, તો પાણીના પરપોટા જેવા
દેહને નાશપામતાં શી
વાર લાગે ?

હાલ આપણે જે જે સુખો
લોગવીએ છેએ, તે સધળાનાં
સાધન ઉદ્યોગી જનોએજ
જનાવેલાં છે.

કોઈ પણ ઉદ્યોગ એવો જોઈએ
જે જેથી આપણને તથા અન્ય
ને લાભ થાય.

જેમ સત્યવિનાં જગતના
સંઘના વ્યવહારમાં અધાનુની

વ્યાપી રહે છે, તેમ ઉદ્યોગ
વિના સધળો વ્યવહાર પાંગળો-
ને સુડહાલ જની જાય છે.

ઉદ્યોગી જનોનેજ પ્રભુ મદદ
કરે છે.

સિંહ જેવા બળવાનના મોંમાં
પણ ઉદ્યોગ વિના ખોરાક જતો
નથી, તો નિર્બળનું કાર્ય
ઉદ્યોગ વિના શી રીતે થાય ?

‘ઉદ્યમ ઉદ્યમ ઉદ્યમ વળી,
અઠકો સૌથી આપ;
કર્મ બિચાઈ આપડું,
ઉદ્યમ પૂર પ્રતાપ.’

પાઠ ૭૪મો

પીવાની વસ્તુઓ,

ભાગ ૧ લો

સ્નાયુ-(વં.) માંસના તંતુ,
શરીરના અંધનરૂપ મોટી નાક,
ભારીક શિરા.

શારીરિક તંતુઓ-(વં.)
દેહમાં રહેલા તંતુઓ, જ્ઞાન
તંતુઓ.

શિરા-(સં.) શરીર માંહેની
લોહીની નસ.

ગંસ-(અ.) ગ્યાસ, વાયુ.

વકી-(અ. વાકિઅ) વક્તી,
સંભવ, ભેગ, ધારણા, અંદાજ
લાગ,

પાઠ ૭૫મો

પીવાની વસ્તુઓ,

ભાગ ૨ ભે.

પેચ-(સં.) પીવા યોગ્ય, પાન
કરવા લાયક.

કોકો-(અ.) (આ. કાકોવો)
નાજિયેરીને મળતું ઉષ્ણ કટિ-
મંધમાં થતું એક જાડ અને
તેનાં બી (ચાહની પેઠે કોકોનો
બૂકો ઉઠાળી ઘણા જણ
પીએ છે.)

સ્ફુર્તિ-(સં.) સ્ફુરણા, ભાન,
વિકાસ.

‘શીન’-(અ.) ચાહમાંનું
તેલી તત્વ.

તાડણ્ય-(સં.) બુવાની,
બુવાનપણું.

સાર

પ્રાણિ માત્રને માટે પીવાની
કુદરતી ચીજો પાણીને દૂધ એ
બેજ છે.

સારૂં પીવાનું પાણી સ્વચ્છ,
ચળકતું, ને કોઈપણ ભતના
સ્વાદ વગરનું કે ગંધ વગરનું,
તથા રંગ વગરનું હોય છે.
દુકંમાં પાણીની વરાળ ઠરીને
જે પાણી બને છે તેજ પાણી
સારૂં છે.

નિરોગી ગાય કે બકરીનું
તાણું ને લેજસેજ વિનાનું
દૂધ ઉત્તમ છે. લેંસનું દૂધ
પચવામાં જરા ભારે પડતું
ને તામસી પ્રકૃતિવાળું તથા
આજસ લાવનાર છે.

હાડ, તાડી પીનારનું ભાન જરા
વારમાં નાશ પામે છે; મનુષ્ય

તરીકેની ઉત્તમ શક્તિ જે વિચાર કરવાની શક્તિ છે, તે નષ્ટ થતાં મનુષ્યપણું નાશ પામે છે. આથીજ હિંદુ ને ઇસ્લામી ધર્મમાં દારૂ પીવાની ખાસ મના કરેલી છે.

આહ, દારૂ ને કોકો ગરમ પીણું છે; સોડા, લેમન, રાસ્બરી, જાંબુ સ્વાદિષ્ઠ પીણું હોઇ સહેજ રચક છે. શરબત ઠંડું પીણું છે. આ સઘળાં પીણાં સ્ફુર્તિ આણે છે ખરાં પરંતુ તે કાલુષ્ય આણે છે. તેથી તેની અસર નષ્ટ થતાં નિર્બળતા અનુભવાય છે. મોટાં * સહેરા ને કસ્ટાઓમાં દારૂ તાલીના પીઠાની પેઠે હોટલો હોઈ હજારો લોકો પીણાં પી આરોગ્યતા ખમડે છે; ને રાગોની સ્ફુર્તિ આણે છે.

પાઠ ૭૬મો
તમારા કામની તમે
કાળજી રાખો.

ભોગવાઇ-સગવડ, તજવીજ, સવડતા.

ઉપલકીઉં-(સં. ઉપલક્ષક)
ઉપરથી કરેલું, વેઠ જેવું કરેલું, કાળજી વિના કરેલું.

લેવાવું-શરીરે સુખાવું, પ્રીતિ પડી જવું, લુંટાવું.

કોડ-(સ. ગોષ્ટ) ઢોરો ખાંધવા ની જગ્યા.

(સં. 'કોડય' - કારીગર લોકોને ખેસીને કામ કરવાની જગ્યા તે કોડ)

(સં. 'કૌતુક' - લડાવો, હોંશ, ઉત્સાહ, ભાવ, ઉમેદ, ઇચ્છા ને કોડ.)

અડાવવું-અતિશય ખાવું, અપડાવવું, ઘસાડવું.

સાર.

‘જાત વિનાની જાત્રા જોટી’.
‘પારકી આશ, સદા નિશાશ’.
‘હૈયું બાળવા કરતાં હાથ
બાળવા સારા’.

‘આપ સમાન બળ નહિ, ને
મેઘ સમાન જળ નહિ’.

‘આપ મુઆ વિના સ્વર્ગે
ન જવાય’.

આ સઘળી કહેવતો બતાવી
આપે છે કે-જે કામ
જાતે ન કરતાં બીજા પાસે
કરાવીએ તો ઉલટું ટુકસાન
થાય છે. માટે દરેક જથ્થે
પોતાના કામની કાળજી રાખ-
વાની છે; જાતે ન થાય તો
જાતે કર્યા જેવી દેખરેખ રાખ-
વાની છે.

પાઠ ૭૭ મો

કપૂર.

આરતી-(સં.) આરાધિક,
દેવને પગથી માથા સુધી લી

ને કપૂરના લીવાનું દર્શન
સાતવાર કરાવવું તે.

અચિર્ત-મોટું ઢેકું, ચોસણું,
આડ, હરકત.

સંધિવા-ઢેહના સાંધા ગલાવા
કે રહી જવાનો રોગ.

શૂળ-વાંકો ખીલો, ચુંક,
કાંટો, પેટનું બારે દુખણું.

મલમ-(અં મરહમ) ચામ-
ડીના રોગ પર લગાડવાની
ઘી ચરબી તેલ કે મીથુ,
લેળી બનાવેલી દવા.

મંજન-(સં.) માંજવું, હાંત
સાફ કરવાને હાતણને બદલે
ઉપયોગમાં લેવાતો બૂકો.

અર્ક-(સં) અરચ, પ્રવાહી
સત્ત્વ કે તત્ત્વ.

સાર.

કપૂરનાં ગાંડ ૫૦ વર્ષ ઉપ-
રાંતનો થાય છે ત્યારે કપૂર
ઠંડાડવાને લાયક ગણાય છે.
અપાનમાં તો ૧૦૦ વર્ષના

ઝાડ કપૂર કહાડવાને લાયક ગણાય છે.

ચીન, બપાન, સુમાત્રા, મલાયા, હિંદ ને સિંધાનમાં પાંચહજાર શીટની ઊંચાઈવાળો પ્રદેશ, તથા ફાર્મોસા, બાવા, જેમેકા, વેસ્ટઈન્ડિઝ, મોરિશિયસ, તથા મદીરામાં કપૂરનાં ઝાડો ઉગે છે.

કપૂર કહાડવા માટે ઝાડના દરેક ભાગના ઝીણા કકડા કરી ચંત્રમાં ભરી ધીમે તાપે તપાવી અરમ કરનાં જે વરાળ નીકળે છે તેને ઠારવામાં આવ્યાથી કપૂરનાં ગચિયાં બંધાય છે.

અરક અને સુતુતસંહિતાના વૈદિક અર્થે ભેતાં જણાય છે કે હિંદમાં અસલ કપૂર ચતુ નહોતું. તેરમી સદી આગમ્ય નેપાળ, ટિબેરી, ને ચિતા-ગોંગના ભાગમાં ચતુ કપૂર ચિનાઇ શહેનશાહને હિંદના

રાજ્યો સલામતી તરીકે મોકલવા હતા.

હિંદમાં કપૂરની ત્રણ ભત બાણીતી છે; (૧) ભિમસેની કે બરાસ કપૂર, (૨) પત્રી કપૂર, (૩) ચિનાઇ કપૂર. સુમાત્રાના કાંઠા પર આવેલા બરાસ નામના ગામ ઉપરથી બરાસ કપૂર કહેવાય છે; પત્રી કપૂર પાંદડાંમાંથી બનાવાય છે, બરાસકપૂર કરતાં પત્રીકપૂર જરા હલકું હોય છે.

ચીનમાંથી આવતા પાકા કપૂરને ચિનાઇ કપૂર કહે છે. સુખડના તેલની માફક કપૂરના લાકડાના કકડાને ઉકાળી કપૂરનું પશુ તેલ બપાનમાં કહડાય છે. દરેક ભાગમાં બુદ્ધી બુદ્ધી રીતે કપૂર કહડાય છે. પરંતુ રાજાસની માફક કપૂરના ઝાડ ઉપર કાપ પાડી જે કપૂર કહડાય છે તે માફ ગણાય છે,

એક ઝાડમાંથી વરસ દહાડે
૩ રતલ કપૂર નીકળે છે. મેલું
કપૂર ૧૧૨ રતલ સુધી
નીકળે છે.

કપૂરનું ઝાડ તજના વર્ગનું
છે. છાલ ખહારથી ખરખચડી
પણ અંદરથી લીની હોય છે,
ડાળીઓ ઊભીજ વધે છે; ઝાડ
પુષ્પ થતાં મોર આવે છે, ને
ફળ વટાણા જેવાં ગંધાય છે,
ફળના ગરની સુગંધ પણ
લવંતા કે કપૂર મિશ્ર જેવી
હોય છે.

કપૂર પાણીમાં ઓગળતું
નથી, માત્ર પાસ કે પટ લાગે
છે; સાથેજે થોડી સાકર નાંખી
હોય તો ઓગળી જાય છે.

કપૂરને ઉપયોગમાં લેતાં
પહેલાં જે તે દેશમાં ચોકખું
કરકું પડે છે, હિંદમાં પણ
સુગંધ, ને દિલ્હીમાં ચોકખું
કરાય છે.

કપૂર ઉડી ત જાય માટે સાથે
ધોળાં મરી રાખવામાં આવે છે.

કપૂર સફેદ મેલા કાચ જેવું,
કડવુંતીખું, ને ઠંડુ હોવા સાથે
કફ, કુર્મિ, ને સધીવા તથા
હાંફણ, ગરમીનાં ચાકાં, દુર્ગંધ
ને જખમ મટાડવાના કામમાં
વપરાય છે.

વસ્ત્ર, કાગળ વિગેરેમાં રાખ-
વાથી ઉધઈ લાગતી નથી.
દેવોની આસ્તીમાં સુગંધી
ખાતર વપરાય છે.

પાઠ ૭૮ મો

આક્રશ ગંગા.

એરિસ્ટોટલ-(અંગ) મહાન
ગ્રીક વિદ્વાન.

(એનો જન્મ ઇ. સ. પૂ.
૩૮૪માં એસિડોનિયામાં થયેા
હતો. ૧૭ વર્ષની વય થતાં
માતા પિતા મરણ પામવાથી
અન્ય સગાંઓની દેખરેખ તળે

કેળવણી લેતાં મોજ મઝામાં
પડી સર્વ દોલત ઉડાવી દીધી;
નેલશકરી ખાતામાં પહેલવહેલી
નોકરી લીધી. પણ સ્વભાવને
અનુકૂળ એ નોકરી ન લાગ-
વાથી દેવન પ્રાન પૂછવા દેલરી
ગયો. ત્યાંથી જવાળ મેળવ્યો.
કે ‘પદાર્થ જ્ઞાન શાસ્ત્રનો
અભ્યાસ કરવો;’ આ વખતે
૧૮ વર્ષની વય હતી. એથે-
ન્સમાં જઈ સોફોટીસના ચેલા-
ઓનાં ભાષણ સાંભળ્યાં. પછી
પ્લેટોના હાથ તળે શિક્ષણ
લેવા માંડ્યું. પાસે પુંજ ન
હોવાથી સાથે ગાંધીવટું પણ
કરવા માંડ્યું વિદ્યાના શોખને
દીધે નિંદ્રા પણ ઓછી લેવા
માંડી. પ્લેટોના વિચારને એ
મળતો ન હોતો; પણ સલાહ
લેવા તો ખાસ જતોજ. દશ
વર્ષ આમ ગુઝર્યા પછી પ્લે-

ટોની પાઠશાળા છોડી દીધી;
આથી પ્લેટો ક્રોધે ભરાયો.

એથીનીયનોએ એને મેસી-
ડોનીયામાં શ્રીક્રીપના ઠરખારમાં
એલચી તરીકે મોકલ્યો; ત્યાં
ઘણું કાળ ગાળી પાછા આવતાં
પ્લેટોની જગ્યાએ અન્ય ગુરુ
આવવાથી પોતે પ્લેટોના
શીખેલા વિચાર વિરુદ્ધ શિક્ષણ
આપવા લાગ્યો. પદાર્થવિજ્ઞાન
શાસ્ત્ર ને રાજનીતિમાં કુશળ
હોવાથી શ્રીક્રીપે સિકંદરના
શિક્ષક તરીકેઈ. સ. પૂ. ૩૪૨
માં આણી રાખ્યો. પદાર્થ
વિજ્ઞાન શાસ્ત્રથી એનો ગરમ
મિલ્લજ નરમ પડ્યો હતો.

એની આવડતથી ખુશ થઈ
શ્રીક્રીપે એનું વતન જે ‘સ્તો-
ગાઈરા’ લડાઈથી નાશ પામ્યું
હતું; તે પાછું શબ્દગાર્યું ને
ત્યાંનાં વડનીઓને શુદ્ધામ
બનાવ્યા હતા, તેમને છુટા-

પણ આખું. આથી લોકો
એના ઉપર પ્રીતિ શીઠ થઈ ગયા.

એણે એક પાઠશાળા પણ
સ્થાપી હતી; ને દેશપરદેશના
વિદ્વાનોને આશ્રય પણ આપ-
વાથી સિકંદરે ખુશ થઈ ઉપ-
તોગી સાહિત્ય લાગી આપવા
પાછળ એ લાખ પૌંડ ખર્ચ્યા
હતા. એણે સિદ્ધ પદાર્થ તથા
માનસિક શાસ્ત્ર ઉપર ગ્રંથો
પ્રકટ કર્યાથી એની કીર્તિ દેશ
દેશાંતર પ્રસરી; પણ એ વાત
સિકંદરના માની સ્વભાવને ન
ગમવાથી એ પેનાખંડમાં
આવતી વખતે સિકંદરે એના
ઉપર પત્ર લખ્યો તેમાં જણાવ્યું
કે-‘તમે ગ્રંથો પ્રકટ કરવામાં
સારું કર્યું’ નથી, કેમકે જે
વિદ્યા તમે મને શીખવેલી તે
ખહાર પાડી દીધી છે? તો
પછી મારી અજ્ઞતા શી રીતે
રહે? હું સત્તામાં જેવો ગ્રેષ્ઠ

છું, તેવો દરેક બાબતમાં
રહેવા માગું છું.’ આના ઉત્ત-
રમાં એણે લખ્યું હતું કે-‘મેં
જ્ઞાન ખહાર પાડ્યું છે ખરું;
પણ તેની રીત અને મર્મ
ખહાર પાડ્યાં નથી, એટલે
લોકો સમજવાને શક્તિમાન
થશે નહિ.’ પણ સિકંદરનું
મન સંતોષાયું નહિ; એનો
જતીનો પણ સિકંદર સાથે
એની પાસેજ બણ્યો હતો,
તે પણ સિકંદરની વિરુદ્ધ
હતો; તેનું તે સિકંદરે કાશળ
દહાડ્યું. આથી એરિસ્ટોટલ
ઘણાજ ક્રોધાયમાન થયો, પણ
પણ શું કરે? અધુરામાં પુરું
એને માથે ઝેર બનાવવાનો
આરોપ આવ્યો, એટલે એટા-
રનીઆના દરબારમાં આડ્યો
ગયો; ને ત્યાંના રાજાની એન
સાથે પરણ્યો ત્યાં ચાહુદીએ
પાસેથી ઘણું બચવાનું મળ્યું.

છેવટ કસેળના દર્દથી પીડાઈ
૩૩ વર્ષની વયે મૃત્યુ પામ્યો.
એને એક પુત્ર ને એક
પુત્રી હતાં.)

ધવલ-(સ.) ધોળું, સફેદ,
સ્વચ્છ, શુભ.

ગેલિલીઓ-(અં.) ઇટલીનો
મહાન ખગોળશાસ્ત્રી.

(ઇ. સ. ૧૫૬૪માં ઇટલિમાં
ખાનઠાન કુટુંબમાં જન્મ્યો
હતો. ગણિત શાસ્ત્રમાં ૨૪
વર્ષની વયે પ્રવીણતા મેળવી
શિક્ષકના જગ્યા લીધી. એને
જથ્થાકું કે એરિસ્ટોટલના
વિચાર ન્હાતાં છે, પણ લોકો
સમજ્યા નથી; તેથી એણે
તે સમજાવવા માંડ્યા.

એણે નાનું દુર્બીન બનાવી
શોધી કહાડ્યું કે-‘સૂર્ય ફરતો
નથી, પણ પૃથ્વી વિગેરે ગ્રહો
ફરે છે’. આજ સુજળ કોપર
નિકેલે બહાર કઢ્યું હતું, તેને

આથી પુષ્ટી આવી પણ વિકા-
નોમાં રૂઢિ અને વિચાર જે
જડ થાલી બેઠા હતાં તે
ખસેડાયાં નહિ તેથી એની
વાત કોઈએ સચી માની નહિ.
ઉલટો નાસ્તિક ગણી કહાડી
કેદ કરવામાં આવ્યો. સભા
સન્મુખ બળાત્કારે લખાવી
લીધું કે સૂર્ય જ ફરે છે; પૃથ્વી
વિગેરે સ્થિર છે એ ખરું. પણ
તેજ વેળા શુદ્ધ લાગણીથી
પોકારી લીધું કે ખરું તો સૂર્ય
સ્થિર છે; ને પૃથ્વી વિગેરે
ફરે છે. આથી એને નજર કેદ
રાખવામાં આવ્યો. ત્યાં એણે
દુર્બીનમાં ઘણાં ફેરફાર કર્યા
પણ આંખે અપંગ થવાથી
ને બહેરાંપણું આવી બપાથી
ઝાડું કરી શક્યો નહિ.
ઇ. સ. ૧૬૩૮ થી બેચેનીતું
દર્દ લાગુ પડ્યાથી વિચારમાં
ને વિચારમાં ૧૬૪૨માં મરણ

પામ્યો એણે ગુરૂત્વાકર્ષણના
નુંબંધમાં પ્રયોગથી સિદ્ધ કર્યું
હતું કે-‘પદાર્થ’ હલકો કે ભારે
હોય, તો પણ તેની દરેક રજ-
કણ પર પૃથ્વી સરખા બળથી
આકર્ષણ કરે છે; અને તેમાં
જેમ રજકણો વધારે હશે, તેમ
તેના પર ગુરૂત્વાકર્ષણ બળ
વધારે થશે’.

સિદ્ધાન્ત-(સં.) ઠરાવ,
નિશ્ચય, સાબિત કરેલો નિયમ.

સ્વર્ગગંગા-(સં. સ્વર્-સ્વર્ગ)
સ્વર્ગગંગા.

સર-(અં.) બહાદુરીનો
ખિતાબ.

(સં. સર-બાણ, ફા. સર-
માથું. અં. ઉપર લખ્યો તે.
એકંદર સરોવર, બાણ, માથું,
મુદ્દલ x મુદ્દતનો ગુણાકાર,
મુખ્ય, ઉપરી, પ્રમાણે, રૂએ,
શસ્ત્રીર.)

સર વિલિયમ હર્શલ-(અં.)
યૂરેનસ ગ્રહનો શોધનાર.

સંઘટ્ટ-(સં.)સજ્જડ આવેલું,
લીડાએલું, સારી રીતે એકં-
દર થયેલું.

જ્યોતિર્માળા-(સં.) ગગનસ્થ
તેજસ્વી સૂર્ય ચંદ્ર નક્ષત્ર
વિગેરેની માળા.

પરિમિત-(પરિમિત માપવું)
ચોગરદમથી માપી શકાય એટલું.

સાર.

“શિયાળામાં આકાશગંગા
ઉત્તર દક્ષિણ સડક રૂપે સારી
રીતે જણાય છે. આકાશગંગામાં
ઓછામાં ઓછા બે કરોડ ને
બે લાખ તારાઓ છે; અને
દરેક તારો સૂર્ય જેવો હોવાથી
દરેકની આસપાસ ૫૦ ગ્રહો
ફરે છે. આથી આકાશગંગાના
કુલ તારા કેટલા થાય ? આતા
માત્ર વિધનો એક જાગ છે. આકાશ
માં જણાતી આકાશગંગા સિવાય
બીજી આકાશગંગાઓ દૂર છે.
તે ઉપરાંત નેબ્યુલા નામે ઓળ-

ખાતી ઝાંખી આકાશગંગાઓ
 ૩૦૦૦ છે. તેઓમાંના ૨૦૦૦
 નેખ્યુલાને જો આકાશગંગાના
 કદના ગણ એતો તેમાં ચાર
 ખર્વ ને ૩૮ કરોડ સૂર્ય
 માય છે; ત્યારે તારા તથા ગ્રહો
 કેટલા માય ? નેખ્યુલા ખલુ
 જગત્તેના બેઠે માગ છે. અને
 આ નેખ્યુલાની હદ ઓળંગી
 જતાં ખલુ ખીજ તારા વિનાના
 નેખ્યુલા જણાય છે. તે કદમાં
 અતિ મોટામાં મોટા છે; જેમાં
 એકના સૂર્ય કરતાં ખાવીસ
 પદાર્થ ગણા મોટો છે. આ
 હિસાબે આપણી જ્યોતિર્માળા
 દરિયા કિનારા પરની રેતીના
 એક કણ જેવી જણાય તે કંઈ
 ખોટું નથી. પ્રભુની સૃષ્ટિની
 કેવી નિઃસીમ સર્વજનીય બલિ-
 હારી છે ? પ્રભુ ? પ્રભુ ? પ્રભુ ?
 ખરેખર અકુરજીએ ગાયું તે
 બરોબર છે કે:-

[દેશી બાઈ]

‘જેમ ઉપવ્રજા પુરુષ કળખહુ,
 તે કળના વાતુના પાદ ન લહુ;
 ‘એકેક કળમાં નવ નવ ખંડ,
 તે કળને હવ વણે પ્રહ્લાંડ.
 ખંડખંડના હવ એના ખાતા નથી,
 ‘પ્રભુ તાર મોઢે પહન ગતિ;
 ‘ધુલરના હવ તં છે વિચાર,
 ‘છે આ પ્રહ્લાંડ નાં સંસાર,
 ‘અંતર મધ્યે કંઠર ને ચક્રે,
 ‘ખીબ ખંડગં હવ તે ભૂલો પડે;
 ‘તે કળમાં સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ,
 ‘ઉત્પત્તિ, નિવૃત્તિ, લય તેમાં કાળ,
 તે ભૂલા કને દુરમાં પડ્યા,
 તે પ્રહ્લાને શુ વતણે હવડા;
 ‘ભાગે ધુલનાં કહાર નિસરે,
 ‘પડે આ પ્રહ્લાંડ અવલોકન કરે,
 ‘દેખ સૂર્ય ગદ કૃત્વી આકાશ
 કળ પ્રહ્લાંડ વવ પારખું નાશ;
 પૃથ્વી ધુલના પ્રાણી હુંય,
 અકુર કહે સ્વાર્ગ સમખું શુંય,

અનંત ધુસર ફળ અનંત,
 'એકેકા ફળમાં કોટિ જંત;
 તેમ પૃથ્વીમાં હું પામર પ્રાણી;
 માયા બંધે હું બાંધ્યો છું તાણી.

પાઠ ૭૧ મો

તુલસી વિવાહ: લગ્ન મંડપ

ચતુર્થ- (મં) ગાર હાથ વાળા
 ભગવાન.

ચોરી- (મં. ચૌરી) ચોરવું, ચોરનો
 ધંધો, વેદી, લગ્ન, વેદિકા.

('ચોરી' નું ચંડાળે બંધે - ખીન
 હકે-હુંટાય છે છાનામાના
 લઈ લઈ હોય તેનો સફળ-
 યોગ થતા નથી.

'ચોરી બાંધવી' - વરુન્ધાને
 પરણવા બેસવાને ચારે ખૂણે
 ધાતુ કે ચાટીના સાત સાત
 વાસણ એકપણ એક ગોઠવી
 જે ચોરસ - ડાહ્યા બનાવાય ના,
 નવરંગી બાંધવી.

'ચોરીમાંથી દાંત કચરડવા' -
 લગ્ન થતાં વેંતજ અણુમનાવ
 થવો તે.

'ચોરીમાંથી રંડાપા' - લગ્ન
 થયા પછી તુર્તજ કે લગ્ન
 થતાં થતાં અનિષ્ટ થવું તે,
 શરૂઆતથી બગડવું તે, વેપાર
 માંડતાંજ દેવાણું.)

ધુંધટ- (સં. ગુઠન) મોં ઢંકાય
 તેમ માયા ઉપરનાં છંદો તાણી
 બનાવેલો ધુમ્મટ, ધુધટો,
 ધુમટો.

('ધુંધટો તાણવો' - મોં હું
 ઢાંકવું, લાજ કાઢવી.)

મંગલ- (સં. મંગલ) અ નદનું,
 હરખનું, શુભકામ, ખુશાલીનાં
 ગીત, હરખનો અવસર, વચ્ચે,
 ફેરવેલો, મોજમજા, અનામનો
 વાર, એ નામનો ગ્રહ.

સ્વાસ્તિ વાચન- (સં. સુ+અસ્તિ-
 સ્વીકાર, આશીર્વાદ+વાચન)
 આરભનાં માંગાલ, વાચના,

શુભ કાર્યને આરંભે વિઘ્નની
શાંતિ માટે પ્રાર્થણા પાસે
સારું કહેવરાવવું તે.

માંદાચં-માહેરું, લગ્ન મંડ-
પમાં વરઠન્યા માટે કહેલી
છત્રીવાળી બેઠક, ચોરી-માંચરું.

માનુની-(સં. માનિની) માન-
વાળી સ્ત્રી.

અંતરપટ-(સં. અંતરપટ))
વસ્ત્રનો આંતરો, પડદો.

વિધિ-(સં.) પ્રજ્ઞાદેવ, પ્રજ્ઞા-
પતિ, જ્ઞાન્યદેવતા, દેવ,
પ્રકાર, રીતિ, શાસ્ત્ર પ્રમાણ,
ધારો, સંસ્કાર.

મંગલાષ્ટક-(સં.) કલ્યાણાત્મક
શ્લોકોનું મંડળ, શુભ કાર્યની
સમાપ્તિમાં દેવાના આશીર્વાદના
શ્લોકો.

સપ્ત ઋષિ-(સં.) મરીચિ-
અત્રિ-અંગિરસ-પુલસ્ત્ય-પુલહ-
કૃતુને વસિષ્ઠ મળી સાત,
આકાશમાં સાત તારાનું કુમળું.

(મરીચિ-ભૃગુના પુત્રને કશ્ય-
પના પિતા, પ્રજ્ઞાના દશ
પુત્રમાંના એક.

અચિ-અંદ્ર, દત્તાત્રેય ને
દુર્વાસાના પિતા.

અંગિરસ-બૃહસ્પતિના પિતા,
એ કુબડા ને કુરૂપ હતા.
પુલસ્ત્ય-રાબ્ધુ તથા કુબેરના
પિતામહ, એ કેદારેશ્વર આગળ
યોગાભ્યાસ કરતા હતા. એણે
એક સ્મૃતિ તથા એક જ્યો-
તિષનો ને એક મતનો એમ
ત્રણ ગ્રંથ બનાવ્યા છે.

પુલહ-પ્રજ્ઞાની નાભિમાંથી
પેદા થએલા ઋષિ
કૃતુ-પ્રજ્ઞાનો માનસ પુત્ર
વાસિષ્ઠ-૧ મા પાઠમાં વાત
આવી ગઈ છે.

દશ-(સં.) અતુર, પ્રવીણ,
આવડતવાળું, એક પ્રજ્ઞપતિ
(દશકન્યા-સતીપાર્વતી.)

હેટો-હઠ, ખુલાસો, મથાળું,
નાકું, મોત, કપડાના બેઠ

છેલ્લાભાગ, પાલવ, પડદો,
અંતરપટ

(છેડો કાઢવો-લાજ કાઢવી,
પાર કે અંતલાવવો

છેડોછોડવો-છોડીદેવું, ફાર
ગતી આપવી.

છેડો બાલવો-શરણુ લેવું,
સુદ્ધા માલ સાથે પકડાવું.

છેડો પકડવો-છેડો બાલવો.

છેડો ફાડવો-છુટા પડવું, સ્ત્રી
પુરૂષે લગ્ન સંબંધમાંથી છુટી
જવું.

છેડો પાથરવો-નમ્ર થઈ
માગવું.

છેડો મૂકવો-તજવું, રોવાનું
બંધ કરાવવું.

છેડો વાળવો-ધુંધટામાં લાંબે
ધાંટે રડવું, અંત આણવો.

છેડો તાણવો-સ્ત્રી જાતિને
અટક્યાણું કરવું, લાજકાઢવી

છેડો શોધવો-અંત શોધી
કાઢવો.

છેડા ગાંઠવા-વધુ વરનાં વઢો
ના છેડાએકળીબ સાથે ગાંઠવા,
પરણવું.

છેડા બાંધવા-વધુવરે એક
ળીબનાં વસ્ત્રના છેડા બાંધી
લઈ એકત્ર કરવાં.

છેડે ગાંઠવાળવા-કાનપકડવો,
યાદ રાખવું.

છેડે બાંધવું-સાથે રાખવું.

છેડે બાંધીને લઈ જવું-સાથે
લઈને સ્વર્ગમાં જવું, અકીર્તિ
લઈ જવી.

છુટે છેડે-છોકરાં કે સામાન
ન હોય એમ, એકાકી,

છડે છાંટ-છડી સવારીએ,
બે ફિકર.

માથે છેડો નાંખવો-નિર્લજ્જ
થઈ જવું

મંગલફેરા-પરણતાં વરકન્યાએ
સપ્તપદીએ ફરવું તે, વર કન્યા
એ અગ્નિની આર વખત
મહશિષ્યાં કરવી તે.

(મંગળદેશ કરવા-પરણવું)
કાપિલા-(સ) ભુખરા કે પીળા
બદામી કે તદ્દન એક રંગની
ગાય

(કપિલાછઠ બાર વરસે એક
વાર આવે-સારો પ્રસંગ લાંબે
વખતે આવે છે. વળી 'કપિલા-
વળી' બાર વરસની અવધે
આવે છે કેમકે બાદરવોમાસ,
વહપક્ષ, છઠનો દહાડો, હસ્ત
નક્ષત્ર, વ્યતીપાત, ને મંગળવાર
આ છ વાનાનાં બેગવાળો દિવસ
આવતાં વાર લાગે છે. એ દિવસે
બ્રાહ્મણોને કપિલાનું દાન
આપવાનો મોટો મહિમા છે.)

સાવધાન-(સં.) સાવચેત, સાવધ,
સચેતન, ધ્યાનવાળું.

વાદવ-(સં.) બ્રાહ્મણ, વિપ્ર,
બ્રૂદેવ, દ્વિજ.

ઋવ-(સં.) પૃથ્વી જે કલિપત
આંસ કે છેડા ઉપર પાંચ-
મથી પૂર્વ તરફ ફરે છે તે

જે છેડા ઉત્તર ધ્રુવ ને દક્ષિણ
ધ્રુવ, ઉત્તર દિશા તરફ ક્ષિતિ-
જથી સહેજ ઉંચે જે અચળ
તારો જણાય છે તે. ઉત્તાન-
પાદ રાજાને વિષ્ણુમકુત પુત્ર,
જ્યોતિષમાં બારમો યોગ્ય
અચળ, નહોતો એવું.

(ઉત્તાનપાદ રાજાનો પુત્ર-
એની માતાનું નામ સુરતી
ને ધણીનું માન નહોતું. ધ્રુવ
પાંચ વરસનો હતો ત્યારે
એક દિવસ સભામાં પિતાના
સાવકા લાઇને પિતાના
ખોળામાં બેઠેલા બેઠ પોતે
પણ બેસવા ગયો એ વેળા
સાવકી માતાએ મહેણું માર્યું
કે-તને પિતાના ખોળામાં
બેસવાનો હકક નથી; બે
બેઠતો હોય તો મારે પેટે
જન્મ લે. આથી ધ્રુવને બ્રહ્મ
લાગી આવ્યું; તુરતજ માતાની
આજ્ઞા લઇ વનમાં તપ કરવા

ગયો. રસ્તેમાં નારદજી મળ્યા તેણે ઘર આગળ પાછો જવા બહુ સમજાવ્યો. પણ માન્યું નહિ. ત્યારે નારદે કહ્યું કે- મધુવનમાં જઈ જમનાજીમાં સ્નાન કરી નવ માંડવાથી છ માસમાં વિનય મળશે; સાથે સાથે '૪૦૦ નામ પ્રાપ્તે વાસુ દેવાય' ઓઁ શાશ્વતશક્તિ મંત્રનો જપ કરજે. એ પ્રમાણે કરતાં વિષ્ણુ મળ્યા; ને પ્રવે વિષ્ણુનીજ સેવા કરવાનો વર માગ્યો. વિષ્ણુએ કહ્યું કે- તારાં માતૃપિતા વાટ જીએ છે, તેનું દુઃખ ટાળવા ઘેર જઈ છત્રીસ હજાર વર્ષ રાજ કરજે; પછી તારે માટે હું વિમાન મોકલીશ-આથી એ ઘેર આવ્યો. અટલે નારદજીના કહાથી પિતાએ ગાદીએ બેસાડ્યો. અહલ્યા નામની સ્ત્રીને તથા ઈન્દ્રની પુત્રીને

પરણ્યો. સુદન થતાં વિમાન આવવાથી વૈકુંઠે ગયો. એની અવગતિથી ધ્રુવના તારા તરીકે ઓળખાય છે.)

સોદે-શોભે.

મંદલ-(સં. મદન-પ્રીતિ-કામદેવ) મિદલ, મદનકાળ, (વરકન્યા વચ્ચે પ્રીતિ પેદા કરે માટે જમણા હાથના કાંડા ઉપર એ ફળ બંધાય છે.)

દંતિ-(સં. દપતિ) વરકન્યાનું બેડું, મયાપતિ.

નરલી-નિરખી, બેઈ.

વજ્રાવલું-વર્ષાવલું, માંગલિક પદાર્થ છાંટેવા.

ઈશ-(સં.) દેવ.

શેષ-(સં.) એ નામનો નાગનો રાખ, અનંતાનું સ્વરૂપ

(પ્રલય કાળને વિષે વિષ્ણુ નારાયણ રૂપે એના ઉપર શયન કરે છે. એ પાતાળના પ્રદેશનો આધિપતી છે. એણે રામાવતારમાં

લક્ષ્મણને ને કૃષ્ણાવતારમાં
બળરામને અવતાર લીધો
હતો. અગિયાર રૂદ્રમાંનો
સંસ્કૃત્ય તે એ છે)

શાસ્ત્ર-સ.) સરસ્વતીમાતા,
બ્રહ્માના પુત્રી
(સર્વ પ્રકારની વાણી અને
વિદ્યા) પાની અધિષ્ઠાત્રેવી
એણે સંસ્કૃત વાણી ઉત્પન્ન
કરી છે. એ સ્ફટિક વર્ણ છે.
એનં ચા: હાથને કપાળે ચંદ્ર
છે. એક હાથમાં વીણા, એકમાં
કમળ, એકમાં પાત્ર, ને એકમાં
કાગળનું એળિયું છે. અથવા
કોઈ મતે વીણા, કમળ, પાશ,
ને અંકુશ છે. એ હંસ ઉપર
ને કોઈ વાર મોર ઉપર સ્વારી
કરે છે.)

વામચુ-ઓછું કરવું, કમીકરવું,
ઘટાડવું, મટવું, શમી જવું.

સાર

હિંદુઓમાં મહાન પવિત્રદાન
તરીકે કન્યાદાન મનાય છે.

તેથી એ પ્રસંગે જે જે ક્રિયાઓ
થાય છે; તે તે ક્રિયાઓમાં
લગ્ન મંડપની સાદીપણ પુર
ઉત્સાહથી કરેલી દિવ્યનેભવ્ય
સ્થનાં, તથા સગાં સંબંધીઓની
કાર્ય દક્ષતા, ને અંતિમ
શક્તિના સાર રૂપે ધારણ
કરેલાં વસ્ત્રો ને આભુષણો;
તથા વધુવરે ને તેમના માત-
પિતાએ ધારણ કરેલો પવિત્ર
પણ પુર ઉત્સાહી પોષાક, ને
ક્રિયા કરાવનાર ભૂદેવોના
મંગળાદિકાદિ પવિત્ર મંગળો-
ચાર; તથા વાણંત્ર સાથે
નારીઓનાં મંગળગીતો ને
શુદ્ધ પવિત્ર વિધિઓ ખરેખર
સ્વર્ગનુજ્ઞ ભાન કરાવે છે.
સાથે સાથે કન્યાદાનની પાછળ
અપાતાં બીજાં દાનોથી
મનુષ્યજન્મની સાર્થકતા સિદ્ધ
થતી હોવાનું પણ જણાઈ
આવે છે. ખરેખર કન્યા

વળાવતાં તેના વાલીનું દિલ
કહેતું જણાય છે કે-

‘આખેર કન્માધન પારકું છે,
‘તેને વળાવી ધણિયેર આજે;
‘આત્મા થયો આ મુજ મુઠ્ઠા
જંપી,
‘માલીકને થાપણ જેમ સોંપી.

પાઠ ૮૦ મો.

ખીજાંની મનોદશા વિચારો

મનોદશા-(સં)મનની હાલત,
માનસિક સ્થિતિ.

દુકડી-મોટા સમુદાયનો એક
નાનો ભાગ, ટોળી, જથ્થો, વર્ગ,
ઐય-(સં.) કલ્યાણ.

ધર્મજ્ઞાની-(સં.)ધર્મ જાણનાર.

સાર.

ખીજાંની મનોદશા વિચારી,
તેના પ્રત્યે કરવાના કર્મથી
તેને જે અસર થવાની તેનો
ખ્યાલ કરી જરૂર પડે સ્વાર્થ

ત્યાગ કરવો એજ ગૃહસ્થનું
લક્ષણ ને ભૂષણ છે.

સામાના સુખના લોગથી
આપણને જે સુખ મળતું
હોય તે ન લોગવતું એજ
નીતિનું પ્રથમ પગથીઈ છે.

‘આત્મ વત્ સર્વ ભૂતેષુ’

સમજી સર્વ પ્રાણી તરફ
જે ભુએ છે તેજ ખડું ભુએ છે.

પોતાનો આત્મા ના કહે-
તો હોય તે ન કરવામાં જ
પોતાનું ને દુનિયાનું એય
રહેલું છે, શણભંગુર દેહના
શ્લેષિક સુખાર્થે સામાના
આત્માને દુભવવો એમાંજ
પોતાની ને દુનિયાની પડતી
સમાજોદ્ધી છે.

મનુષ્ય તરીકેનું ખરેખરું કર્તવ્ય
જાણવાનું સાધન નથી ધર્મ-
સુરજો, કે નથી ધર્મનાં
પુસ્તકો, કે નથી મનના ઉંડા
વિચારો, ત્યારે છે શું ? ફક્ત

પોતાનું અંતઃકરણ એજ
ખરેખરું સાધન છે. તેથી
કોઈપણ કાર્ય કરતાં એને
એટલુંજ પૂછવાનું જે આ
કાર્ય મારા પરજ કોઈ કરે
તો શું થાય? એનો જે
જવાબ આવે તેજ ખરું કે
ખોટું કર્તવ્ય છે,

પાઠ ૮૧ મો

અર્થનો અનર્થ ન કરશે.

ફિલ્સુફ-(અ.) તત્ત્વજ્ઞાની,
મન અને પદાર્થના ધર્મ કે
ગુણ શોધનાર.

પ્રવૃત્તિમાન-(વં) ઉદ્યોગ-
વાળો-ગી-ળું.

પ્રવૃત્ત-(વં) ચાલુ, ચાલતું,
પ્રવૃત્તિમાં મચેલું.

ધમધમાવવું-ધમકી આપવી,
ખીજવવું, ધુભવી નાંખવું,
જેરથી કામ ચલાવવું, ધમધમ
ચાય એમ કરવું.

ધ્રુષ્ટતા-(મ.) નિર્લજ્જપણું
કારસ્તાન-કા. કાર+દસ્તાન)
પોતે બહાર ન પડતાં ઉભો
કંઠો પ્રાંચ, તરકટ, લુચ્ચા-
ઇનું માન.

ઠંડા પેટે-વગર ગભરાયે,
નિરાંતે, ધીરે રહીને.

અસ્વચ્છીધું, સ્વાભાવિક,
સ હું, નિબાલસ.

સાર

કોઈપણ કાર્યનો હેતુ
સમજ્યા વિના ઉતાવળ કરી
કરવાથી લાભને બદલે ઉલટી
હાનિજ થાય છે.

‘ઉતાવળા સો આવરા, ધીરા
સો ગંભીર’ જણાવે છે કે-
આવના નબળતાં ગંભીર બનો
કે જેથી કરવા માંડેલું કાર્ય
જરા પણ ન બગડતાં સારી
રીતે થાયથી આનંદ થવા સાથે
ઉમંગ વધ્યા જાય છે.

પાઠ ૮૨ મો
અભિમાની પોતાનો
નાશ પે.તે કરે છે.

આખ્યાયિકા-(સં.) વાત,
કથા, વૃત્તાંત.

શાદ્મલિ-(સં.) સમજાનું
ઝાડ.

શાખા-(સં.) ડાળી.

ભગવન્-(સં.) સંપૂર્ણ ભાગ્ય-
વાન, ભગવાન.

વિપરીત-(સં.) ઉલટું.

વીકરવું-ફાટવું, શર ચઢવું,
ધસવું, બહેકવું, મિબળ ખોલે.

વિકાર-(સં.) બિગાડ, વ્યાધિ,
ગુણરૂપની વિપરીતતા,

શાદ્-(સં. શલય) નડતલ,
ઓઢવાનું ઉનનું કીમતી વસ્ત્ર.

ગર્વિષ્ઠ-(સં.) અતિશય ગર્વથી
ભરેલું.

અવગણના-(સં.) તિરસ્કાર,
તુચ્છકાર.

પ્રભાવ-(સં.) પ્રતાપ, અસર
રૂઆબ.

સાર.

શારીરિક બળવાળા કરતાં
બુદ્ધિબળવાળા પોતાને બળ-
વાન સમજી અભિમાની બની
જઈ વેર બાંધતાં કે મિથ્યા
બડાઈ કરતાં જરાએ અચ-
કાતા નથી. પણ વ્યારે સામાના
પ્રતાપથી પોતેજ પોતાનો
નાશ કરી શમવાનો પ્રસંગ
લાવે છે, ત્યારે તેઓને પોતાની
બૂલ સમજાય છે.

ખરેખર મોટા ને ડાહ્યા
માણસો જે બૂલ કરે છે, તે
મોટી ને ડહાપણ બરેલીજ
કરે છે, કે કોઈથી સુધરેજ નહિ.

श्री १।

“ श्रीकृष्ण चरित्र बोध ”

गजल ताल धमाल.

कृष्ण घर नंदके आये सितारा हो तो ऐसा हो;
 करें सब प्रेमसे दर्शन दुलारा हो तो ऐसा हो.
 बकासुरको मसल डारा पूतना जानसे मारी;
 कंसको केशसे खेंचा खिलारा हो तो ऐसा हो.
 कूद पानाके अंदरसे नागको नाथ कर लाये;
 चरण फण फणपे धरके नचारा हो तो ऐसा हो.
 तीर जमुनाके जा करके बजाई बंसरी मोहन;
 चली घर छोड़ ब्रजनारी पियारा हो तो ऐसा हो.
 रचाई रास कुंजनमें मनोहर रूप बन करके;
 देव दर्शनको चल आये दिदारा हो तो ऐसा हो.
 गये जब छोड़ गोकुलको नहीं फिर लोट कर आये;
 सखी रोती रही बनमें किनारा हो तो ऐसा हो.
 पुरी द्वारायती जाकर महल सोनेके बनवाये;
 हजारो रानीयां व्याही पसारा हो तो ऐसा हो.
 कुरु पांडव लड़े रणमें जीत अर्जुनकी करवाई;
 बचाई लाज द्रुपदाकी सहाय हो तो ऐसा हो.
 उतारा भार भूमिका सिधाये धाम अपनेको;
 वो ब्रह्मानंद दुनियांसे निबारा हो तो ऐसा हो.

x

x

x

x

आदो देवकी देवगर्भजननं गोपीगृहे वर्धनम् ।
 माया पुतन जीवत्ताप हरणं गोवर्धनधारणम् ॥
 कंसच्छेदनं कौरवादिहननं कुंतीमुताः पालनम् ।
 एतत् श्रीमद् भागवत् पुराण कथितं श्रीकृष्णलीलामृतम् ॥

॥ श्रीराम चरित्र ने बोध ॥

गजल ताल धमाल.

राम दशरथके घर जन्मे घराना हो तो ऐसा हो;
 लोक दर्शनको चल आये सुहाना हो तो ऐसा हो.
 यज्ञके काम करनेको मुनीश्वर ले गया बनमें;
 उड़ाये शीश दैत्यनके निशाना हो तो ऐसा हो.
 धनुषको जायकर तोड़ा जनककी राजधानीमें;
 भूप सब मनमें शरमाये लजाना हो तो ऐसा हो.
 भित्ताकी मानके आशा राम बनको चले जबही;
 न छोड़ा संग सीताने जनाना हो तो ऐसा हो.
 सीताको ले गया रावण बनाकर वेप जोगीका;
 कराया नाश सब अपना दिवाना हो तो ऐसा हो.
 प्रीति सुग्रीवसे करके गिराया बाणसे वाली;
 दिलाई नार फिर उसकी यराना हो तो ऐसा हो.
 गया हनुमान सीताकी खबर लेनेको लंकामें;
 जलाकरके नगर आया सियाना हो तो ऐसा हो.

बांध सेतु समुंदरमें उतारा पार सेनाको;
 मिटाया वश रावणका हराना हो तो ऐसा हो.
 राज्य देकर विभिषणको अयोध्या छोड़कर आये;
 वो ब्रह्मानंद बल अपना दिखाना हो तो ऐसा हो.

एकश्लोकी रामायण.

आदौ राम तपोवनादि गमनं हत्वा मृगं काञ्चनं
 वैदेहीहरणं जटायुमरणं सुग्रीव संभाषणं ।
 वाल्मीकिदर्शनं समुद्रतरणं लंकापुरी दाहनं
 पञ्चद्रावण कुंभकर्ण हननं चैतादि रामायणं ॥१॥

॥ श्री शिव चरित्र ने बोध ॥

गजल ताल धमाल.

सदाशिव सर्व बगदाता दिगंबर हो तो ऐसा हो;
 हरे सब दुःख भक्तनके दयाकर हो तो ऐसा हो.
 शिखर बलासके उपर कल्पतरुकी छाया में;
 रमे निम संग गिरिजाके रमणघर हो तो ऐसा हो.
 शीशपर गंगकी धारा मुहावे भालमें लोचन;
 कला मन्तकमें चंदरकी मनोहर हो तो ऐसा हो.
 भयंकर लहज जब निकला क्षीर सागरके मंथनसे;
 बरा कटमें पीकर विषंभर हो तो ऐसा हो.

सिरोंको काटकर अप किया जब होम रावणने;
 दिया सब राज्य दुनियाँ । दिलावर हो तो ऐसा हो.
 किया नन्हीने जा बनमें कठिन तप कालके डरमें;
 बनाया स्वास गण अपन अमर कर हो तो ऐसा हो.
 बनाया बीच सागरमें तीनपुर दैत्य सेनने;
 उड़ाया एकही शरने त्रिपुर हर हो तो ऐसा हो.
 दक्षके यज्ञमें जाकर तजो जब देह गिरिजाने;
 किया सब ध्वस पलममें भयंकर हो तो ऐसा हो.
 देवनर दैत्यगण सारे जये नित नाम शंकरका;
 वो ब्रह्मानन्द दुनियामें उजागर हो तो ऐसा हो.

x x x x

कैलाश राणा शिवचंद्रमौली फणींद्र माथा मुकुटी झलाली ।
 कादण्यसिंधु भव दुःखहारी तुज वीथ शंभो मज कोण तारी ॥

॥ श्री प्रभु महिमा ने बोध ॥

गजल ताल धमाल.

प्रभु सबमें समाया है समान हो तो ऐसा हो;
 करी सब विश्वकी रचना रचाना हो तो ऐसा हो.
 बिना सामान बाहिरके बिना हथियारके कोह;
 बनाये हैं भुवन सारे बनाना हो तो ऐसा हो.

बीजसें देहकी पैदा बदनसें बीजका होता;
 चलाया चक्र दुनियांका चलाना हो तो ऐसा हो.
 कोई पातालके नीचे बसाये जीव भूतलमें;
 कोई आकाशके उपर बसाना हो तो ऐसा हो.
 चांद सूरज वा तारोंके फिरें आकाशमें मडल;
 बिना आधारके कोई फिराना हो तो ऐसा हो.
 बनाई देह मानुषकी दिये सब भोगके साधन;
 बिना उपकारके करुणा निधाना हो तो ऐसा हो.
 जगत्तर सब जीवनी करे नित पालना पोषण;
 सकल संसारका मालिक कहाना हो तो ऐसा हो.
 जगतके आदिसे पहल रहे मौजूद आखिरमें;
 पिता समार सारेका पुराणा हो तो ऐसा हो.
 घरणमें जीव जो आवे मिटें सब जाल मायाके;
 वो ब्रह्मानंद बंधनसे छुड़ाना हो तो ऐसा हो.

× × × ×

त्वमेव माता च पिता त्वमेव त्वमेव बंधुश्च सखा त्वमेव ।
 त्वमेव विद्या द्रविणं त्वमेव त्वमेव सर्वं मम देवदेव ॥
 क्रायेण वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वा प्रकृतैः स्वभावात् ।
 करोमि यद्यत्सकलं परस्मै परात्परायति समर्पयामि ॥

મહેરખખર માટે ઉત્તમ સાધન

ગુજરાતમાં સસ્તામાં સસ્તું પહેલું

વહેલું રાષ્ટ્રીય ભાવના પોષનારું

દૈનિક સમાચાર પત્ર

લવાજમના દર

	સ્થાનિક	બહારગામ	પરદેશ
માસિક	૮-૦-૦	૧૩-૦-૦	૧૮-૦-૦
ખાસીક	૪-૪-૦	૭-૦-૦	
હાસીક	૨-૪-૦	૩-૧૨-૦	

લવાજમ આગળથી લેવામાં આવે છે
તેમજ

૧૨ 'સમાચાર' પ્રીટીંગ પ્રેસમાં

વિષ્ણુ ભાતનું રંગબેરંગી કળાપૂર્ણ જોબ તથા છુક વર્ક
પ્રથમ દામથી કરી આપવામાં આવે છે એકવાર કામ
આપી ખાતરી કરે એસ્ટીમેટ મફત મોકલીશું

બેા અથવા મળે

ચેનેલર

સમાચાર એડીસ

ખપાટીઆ ચકલા-મુરત

“ત્રિવેદિ વાચનમાળા-પુસ્તકોત્તી સમન્વિતિઓ”

પહેલા પુસ્તકની સમન્વિતિ	૦-૧-૬
બીજા " "	૦-૩-૬
ત્રીજા " "	૦-૫-૦
ચોથા " "	૦-૭-૦
પાંચમી " "	૦-૯-૦
છઠ્ઠી " "	(છપાય છે.)

માસ્તર—

પેલ્લદાસ કલ્યાણદાસ.

સા. કોન—મી. સુરત.

રેસન સાયબ.

